

T.C

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

STOACI FİLOZOF SENECA' NIN FELSEFESİ VE HOŞGÖRÜ ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Ozan AŞKAN

SIVAS

Aralık 2021

T.C
SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

**STOACI FİLOZOF SENECA'NIN FELSEFESİ VE HOŞGÖRÜ
ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Ozan AŞKAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Rıza BAKIŞ

SİVAS
Aralık 2021

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

28/12/ 2021
Ozan AŞKAN

ÖNSÖZ

Ahlak ve hoşgörü; ilk toplumlardan günümüze kadar tartışılmalı insani olgulardan birisidir. Ahlak söz konusu olduğunda iyi ve kötünün ne olduğu, iyiye ve kötüye ilişkin yargılarımızın kaynağı, bu yargıların öznelliği ve evrenselliği, felsefe tarihi boyunca birçok filozof ve felsefe okulunun en hararetli tartışmalarından birisini teşkil etmiştir. Ahlak bilfiil insanın tesirine ve iradesine dayanan eylemlerle ilişkilidir. Bir eylemin iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesinde kaynak nedir? İnsan bireysel tutum ve tercihlerinde özgür müdür? Bu ve buna benzer sorular etrafında çalışmamızın merkezini felsefe tarihinde önemli bir ekol olan Stoa'nın önde gelen filozoflarından Seneca'nın düşünceleri oluşturmaktadır.

İnsanın sosyal bir varlık olması, tabiatı gereği ve ihtiyaçları nedeniyle bir arada yaşamayı zorunlu kılmaktadır. Bu bir gereklilik olmasının yanında beraberinde bazı zorlukları da getirmektedir. Bir arada yaşamaya imkân veren bir kavram olarak hoşgörü büyük bir önem arz etmektedir. Bir arada yaşamayı zorlaştıran nedenlerin en önemlisi bireylerin farklı niteliklere, farklı inançlara sahip olmasıdır. Farklılıkların sosyal bir gerçeklik olarak kabul edilmesi ve barışçıl bir bakış açısıyla ele alınması sorunun çözülmesine katkı sağlayabilir. Farklılıkları, birey ve toplumu geliştiren ve geliştirmeye yardımcı olan birer zenginlik olarak algılamak hoşgörülü olmayı sağlayabilir. Hoşgörü bilincinin sağlanmasıyla, özgürlük, adalet, merhamet, saygı, tevazu, fedakârlık, dostluk, demokrasi vb. gibi toplumların devamlılığını sağlayan kavramlar, gerçek değerlerine ulaşabilirler.

Stoa öğretisi, bireyin hayatı öğrenirken davranışlarını biçimlendirerek kontrol altında tutabilmesini sağlayan bir yaşam felsefesidir. Böylesi bir felsefe çizgisinde araştırma yapmaktan büyük bir keyif aldığımı ve istifade ettiğimi belirtmek istiyorum. Çalışmamın ilk aşamasından son aşamasına kadar değerli vakitlerini ayıran, tavsiye ve direktifleriyle, çıkmaza düştüğüm her an bana desteğini esirgemeyen ve bana bu çalışmayı tavsiye eden saygıdeğer hocam Doç. Dr. Rıza Bakış'a teşekkür ediyorum.

Herkes üzerinde daima iyi bir intiba bırakmayı ve örnek alınacak birisi olmayı hak eden Dr. Öğretim Üyesi Saim Gündoğan hocama da şükranlarımı sunuyorum. Son olarak eğitim öğretim hayatım boyunca her daim duasını benden esirgemeyen kıymetli anneme ve bu süre içinde bana gösterdiği sabır ve destek için eşim Hatice hanıma, çalışmam boyunca en ufak yardımcı olan herkese teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
I-Tezin Konusu, Amacı ve Kapsamı	1
II-Seneca'nın Hayatı ve Eserleri	4
1. BÖLÜM	13
1. STOA FELSEFESİ	13
1.1. Stoa Düşüncesinin Kaynakları ve Temsilcileri	13
1.2. Stoa Düşüncesinin İçerimi ve Uzanımları.....	19
1.2.1. Stoa Felsefesinin Herakleitosçu Kökenleri:.....	19
1.2.2. Stoa felsefesinin Etkileri.....	22
1.3. Stoa Düşüncesinin Genel İlkeleri	23
1.3.1. Doğaya Uygun Yaşam ve Mutluluk	23
1.3.2. Doğru Olanı Seçme.....	27
1.3.3. Ölçülü Olma ve Kanaat.....	29
1.3.4. İyi-kötü.....	31
1.4. Stoa'da İrade ve Özgürlük.....	34
2. BÖLÜM	41
2. SENECA VE FELSEFESİ	41
2.1. Seneca'da Bilge Kişi İdeali ve Erdem.....	41
2.2. Seneca'nın Ruh Anlayışı	48

2.3. Seneca ve Kader.....	49
2.4. Seneca ve Mutlu Kişi İdeali.....	51
2.5. Mutluluğun Önündeki En Büyük Engel: Korku.....	53
2.6. Seneca'nın Özgürlük Anlayışı.....	55
2.7. Seneca'nın Siyaset Felsefesi.....	57
3. BÖLÜM.....	63
3. HOŞGÖRÜ KAVRAMININ ANALİZİ VE SENECA'NIN HOŞGÖRÜ ANLAYIŞI.....	63
3.1. Hoşgörünün Tanımı, Kapsamı ve Tarihi.....	63
3.1.1. Hoşgörünün Tanımı ve Kapsamı.....	63
3.1.2. Hoşgörünün Tarihsel Seyri.....	65
3.1.2.1. Tolerans ve Hoşgörü.....	68
3.1.2.2. Hoşgörünün Koşulları ve Unsurları.....	70
3.2. Hoşgörünün Yorumu.....	72
3.3. Seneca'nın Hoşgörü Anlayışı.....	77
3.4. Seneca Hoşgörüsünün Temel Bileşenleri.....	86
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	99

KISALTMALAR

Age : adı geçen eser

Ae : aynı eser

C : cilt

ev : Çeviren

S : sayfa

ÖZET

Bu çalışmada, Stoacı Filozof Lucius Annaeus Seneca'nın (MÖ 3- MS 65) felsefesinin genel karakteristik özelliklerini ve hoşgörü anlayışını, konuyla alakalı olarak iradenin iyi ve kötü eylemler üzerindeki etkisini, ahlaki ve gayri ahlaki olarak değerlendirilen eylemlerin nitelendirilmesinde bireysel tutum ve tercihlerin rolünü ele aldık. Bunun yanında bu tercih ve tutumların belirlenmesinde aklın rolünü inceledik. Seneca'nın felsefi görüşleri, yalnızca kendi döneminde değil, savunduğu ahlaki ve hoşgörü anlayışı örnek alınırsa her döneme etki edebilecek güçte bir yaşam felsefesidir.

Stoa ve Seneca'nın felsefe sisteminde iradenin son derece büyük bir önem taşıdığını tespit ettik. Seneca'ya göre; insanoğlu eylemlerini, diğer tüm canlılardan üstün olmasını sağlayan aklın rehberliğinde gerçekleştirdiğinde "erdemli bir yaşam" olarak nitelendirdiği şerefli, üstün bir yaşam elde etmiş olur. Stoa ve Seneca öğretisi, bireyin hayatı öğrenirken davranışlarını biçimlendirerek nasıl kontrol altına alınabileceğini göstermektedir. Bu çalışma yapılırken öncelikle eklektik bir felsefe yolunu takip eden Stoacı düşüncenin hangi filozoflardan etkilendiği inceledik.

Çalışmamızın birinci bölümünü stoacı düşünürlerin felsefe anlayışlarına ayırdık. Bu bağlamda Stoacılığın kaynaklarına ve genel ilkelerine değindik. Çalışmanın sonucunda bireyin ve buna bağlı olarak toplumsal mutluluğunun, Tanrısal Kayra'dan pay alan akla uygun eylemde bulunduğu gözlemlenmiştir. İkinci bölümde ise Seneca'nın felsefi görüşlerine, mutluluk anlayışına, siyaset felsefesine ve Stoa öğretisinin etkisiyle hâkim olan determinizm çizgisinde bireyin özgürlüğüne nasıl alan açtığı araştırılmıştır. Belirlenen bu özgürlüğün günümüz yaşam koşullarında imkânını değerlendirdik

Üçüncü bölümde ise Seneca'nın hoşgörü tanımına ve yorumuna değindik. Bilindiği gibi hoşgörü, tüm toplumlar açısından toplumsal barışın sağlanmasında çok büyük bir öneme sahiptir. Bir imparatorun şahsında dile getirdiği hoşgörü anlayışı günümüzde tüm yöneticilere bir ithaftır. Stoacı yaşam felsefesinin öğütlediği üzere doğada nasıl bir denge ve uyum aranıyorsa, yöneticiler ve halk

arasında da hoşgörü, akıl ve adalet temelinde benzer bağlar kurulmalıdır. Bu bağlamda hoşgörünün tarihsel ve felsefî bir problem olarak gelişim aşamaları incelenmiştir. Hoşgörünün; mutlak doğruluk, bireysel hak ve özgürlüklerinin demokratik tutum ve laiklik açısından imkân ve sınırları önemle ifade edilmiştir. Bunun yanında modern felsefe anlayışlarında hoşgörünün yorumuna, iktidar ve dini inanç gruplarının yetki alanlarının farklılığını işledik.

Anahtar sözcükler: Stoa, Seneca, Ahlak, Mutluluk, İrade, Kader, Bilge, Erdem, Ruh, Özgürlük, Hoşgörü, Adalet,

ABSTRACT

In this study we have discussed the general characteristic features of philosophy of the stoic philosopher Lucius Annaeus Seneca (BC 3- AD 65) related to the effect of will on good and bad actions that are considered moral and immoral. Besides we examined the role of doctrine in determining these preferences and attitudes.

Seneca's philosophical views are not only a philosophy of life in his own time, but also a philosophy of life that can affect every period, if the moral and tolerance understanding he advocated is taken as an example. In the philosophy system of stoic and Seneca, the will is extremely important. According to Seneca when human beings perform their action under the guidance of the intelligence that ensures that there is no way from all other creatures /living things they achieve an honorable superior life, which he describes as "a virtuous life." Stoic and Seneca's doctrine show how the brain can be taken under control by distorting its behaviours while learning about life. First of all we examined which philosophers were influenced by stoic thought and who followed that eclectic path.

In this context the sources and general principles of stoicism are mentioned as a result of the study, it has been observed that it takes a share from the divine grace. In the second part, Seneca explores how he deals with his philosophical views, his understanding of happiness his philosophy of politics and the freedom of the possibility of this determined freedom in today's living conditions has been evaluated. In the third part/chapter as it is known in Seneca's promotion and interpretation of tolerance, tolerance has a great importance in ensuring social peace for all societies.

The understanding of tolerance expressed by an emperor is a dedication to all rulers today. As the stoic philosophy of life advises, if a natural balance and harmony is sought in dogma, every bond should be established between the rulers and the people on the basis of tolerance, reason, and justice. The developmental stages of tolerance as a historical and philosophical problem are examined. Tolerance absolute righteousness, democratic freedom of individual right and

freedoms. Possibilities and limits in terms of attitude and secularism have been expressed with great importance. In addition to this the interpretation of tolerance in modern philosophical understandings, the difference of power and religious beliefs and territorial areas are mentioned.

Key Word: Stoic, Seneca, Morality, Happiness, Will, Destiny, Measurement, Wise, Virtue, Soul, Freedom, Tolerance, Justice,

GİRİŞ

I- Tezin Konusu, Amacı ve Kapsamı

Seneca bu çağda yaşamış olsa ve ona “Çağımızı tek kelimeyle anlat” densesydi herhalde hakikatsizlik çağı derdi. Neyin gerçek olduğu konusunda elimizdeki tek gerçek var o da bilimdir. O da maalesef nasıl yaşamamız gerektiğini söylemiyor bize. Çağımızda, bireysel olarak çoğu insanın depresif, toplumlar olarak da bir buhran ve belirsizlikler içerisinde olduğumuz iddia edilebilir. İşte tam da bu belirsizlik durumunda, gündelik hayatımızda bize kılavuzluk edebileceği umuduyla bazı felsefi okulların yeniden görünür hale gelmesi tahayyül edilebilir. Bu çerçevede ilk akla gelen de Stoacılık olabilir.

Stoacılığın hayat felsefesine baktığımızda, günlük pratiklerimizin içerisinde geliştiğini görebiliriz. Kendilerine has görüşleriyle büyük ölçüde stoacı düşünce aynı zamanda eklektik bir harekettir. Stoacılar kendilerinden önce yaşamış olan Herakleitos, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Kyniklerden etkilenmişlerdir.¹ İlk, orta ve son dönem olmak üzere yaklaşık olarak altı yüz yıllık okul geleneğini devam ettirmişlerdir. Sonrasında Hristiyanlık dünyasının ilk kilise babaları olarak görülen Tertulianus’u Agustinus’u etkilemiş hatta bu etkileri Rönesans’a kadar uzanmış, akabinde Spinoza’yı ve hatta Kant’ı bile etkiledikleri düşünülmektedir.² Stoacılar mantıktan ahlaka ve siyasete kadar oldukça geniş çapta bir düşünce ekolü oluşturmuşlardır. Araştırmamızın asıl konusu Seneca’nın felsefi fikirleri ve hoşgörü düşüncesi olduğu için onun düşüncesinin merkezini de “nasıl yaşamalıyız” oluşturmaktadır; ancak Seneca’yı, Stoa düşüncesinden ayıramayız ve ayrı düşünemeyiz.

Stoacılar mutlu ve erdemli bir yaşamın olanağını gerçekleştirmek üzere izledikleri yolun “doğaya uygun yaşamak” tan geçtiğini beyan ederler. Doğaya uygun yaşamak aynı zamanda akla uygun yaşamaktır; Stoa düşüncesinde bu mutlu ve erdemli bir hayat sürmenin temel prensibidir. Doğadaki uyumu insanın

¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 25. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2013, s. 103.

² Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi* 4. C, 3. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayımları, 2012, s. 171.

duygularından çok akılla temellendirmeye çalışırlar. Onlara göre, insanın olgunlaşması, aklının olgunlaşmasından başka bir şey değildir. Akıl işlevi açısından uyumu kurgulamak ve insana asıl gayesini hatırlatmaktan öteye geçemez. Akıl doğanın kendisidir. Bunun sonucu olarak amaç ve eylemlerde bir bütünlük içerisinde ortaya çıkar. Doğada her şey belli bir amaç için yaratılmıştır. Her şey kendi amacı ve doğasına uygun kullanıldığında bütünlük sağlanmış olabilir. Örneğin bir jilet çok keskin olabilir ama ağaç kesmek için değildir, bir balta güçlü olabilir ama sakal kesemez. Her şey kendi amacına göre kullanıldığında iyi ve değerlidir.

Stoacı düşünceye göre, zenginlik, sağlık, mutluluk, şan şeref gibi şeylerin gerçek dünyayla bir bağlantısı yoktur. Gerçek iyi, zihinsel bir durgunluk ve dinginliğe ulaşmış erdemli bir yaşamdır. Bireyin mutsuzluğuna neden olan ise dünyayı bir bütün olarak değil de parçalar halinde ele almasıdır. Mutluluk temellerini insanın içinde ve buna bağlı olarak eylem ve tutumlarında atar. Stoacı öğretisi için, önemli olan ne kadar yaşadığımız değil, neyi nasıl yaşadığımızdır.³

Stoacılığın benimsediği, adalet, dürüstlük, bilgelik, ölçülülük, cesaret, yiğitlik, alçakgönüllülük vb. birçok ilke aslında hepimizin çok iyi bildiği, hepimizin istediği fakat aynı zamanda unuttuğu şeylerdir. Stoa düşüncesinde mutluluk aslında bir süreçtir. Mutlu olmak isteyen birinin bunu bir şahsa ya da bir eşyaya bağlamamalıdır; çünkü o içte yaşar.

Başımıza gelen kötü ya da iyi, doğru ya da yanlış bir şey olunca bizim bunda payımız nedir? Burada bize düşen aklımızı ön planda tutarak rasyonel sorular sorarak elimizden bir şeyin gelip gelmeyeceğini değerlendirmektir. Olay bizim irademiz ve istemimiz dışında geliştirse üzülmemize gerek yoktur. Çünkü biz sadece isteyebiliriz ama öldüramayız. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Stoacılık polyannacılık mı? Hayır stoacılık polyannacılık değildir. Kesinlikle başına gelenlere iyi yönden bak demiyor Seneca. Sadece olaylara gerçekçi bir bakış açısıyla bakmamızı ve olayları o şekilde değerlendirmemizi öğütler. İrademiz dışında gelişen bir şeyde kendimizi üzmemiz çevremize kızmamız çok faydasız ve yersizdir.

³ Seneca, *Ahlak Mektupları*, Çev: Türkan Uzel, 3. Baskı, İstanbul, Jaguar Kitap, 2019, s. 72-277-411.

Araştırmamıza, ilk olarak İlkçağ felsefesinin önemli ekollerinden biri olan Stoacılığın tarihi ve kaynaklarına işaret ederek başlayacağız. Bilindiği gibi Stoacılık üç ayrı dönem olarak tarihsel bir süreç içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Bu akımın temsilcilerinin görüşleri genelde birbirlerine paralellik gösterse bile yer yer birbirlerinden ayrılmaktadır. Araştırmamızın asıl konusu olan Seneca eserlerinde her ne kadar Stoacı olduğunu söylese ve bundan gurur duyduğunu dile getirse de düşünce özgürlüğüne önem vermiş ve körü körüne bir düşüncenin peşinden gitmeyi reddetmiştir. Bir Stoacı olmasına rağmen Seneca farklı okulların temsilcilerinin görüşlerini de göz ardı etmemiştir. Nitekim ahlak konusunda Sokrates'ten, Kyniklerden, Epiküros'tan, etkilendiğini görmekteyiz. Seneca'nın görüşleri genelde ilk dönemki katı stoacı görüşlerden ziyade orta dönem stoacı görüşlere daha yakındır. Onun görüşleri, ilk dönem üstadlarının katı, disiplinli, mütevazı bir hayatı vurgulayan öğütlerinden çok eklektik bir eğilim gösteren orta Stoacılığa daha yakındır. Tüm bunların sonucu olarak Seneca'yı diğer stoacı filozoflardan ayrı bir yere koymak gerekmektedir.

Bireyin davranışına kaynaklık eden ahlaki ölçütün ne olduğu, tüm felsefe tarihi boyunca büyük önem arz etmiş, birçok filozof tarafından sürekli işlenmiş ve farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bunun araştırılması en eski medeniyetlerden; Çin düşüncesinden Hint düşüncesine, Yunan düşüncesinden, İslam felsefesine ve modern felsefeye kadar süre gelmiştir.

Biz de bu problemin yani "ahlak problemi" nin stoacı felsefe ve özelinde Seneca da nasıl yer edindiğini ve nasıl çözümlenmeye çalışıldığını incelemeye çalıştık. Kullandıkları kavramlara bakacak olursak "erdem" "bilge kişi" "alçak gönüllülük" "doğru eylem" vb. gibi ahlakın üzerinde önemle durdukları kavramlardır.

İkinci olarak üzerinde durduğumuz konu hoşgördür. Hoşgörü nedir? Sınırları ve içeriği nedir? Hoşgörü, bütün görüş farklılıklarına rağmen insanların barış içerisinde yaşamalarını sağlayabilir mi? Hoşgörü, toplumsal barış açısından zorunluluk arz eder mi? Toplumsal bir sözleşme midir? Din ve devlet işlerinde hoşgörünün yeri nedir? Bu gibi sorular cevaplandırılmayı beklemektedir. Genel bir çerçevede konuşacak olursak hoşgörü; imkân dahilinde kendi inanç ve

değerlerine aykırı görüş, inanç ve değerleri, toplumsal bir gerçeklik olarak kabul edip hoş görme halidir. Bireyler arası tutum ve davranışlarda orta yolu bulma durumudur.⁴

Hoşgörünün tarihsel süreci insanların topluluklar halinde yaşamaya başlamaları kadar eskidir. Hem insanlık tarihi açısından hem de düşünce tarihi açısından hoşgörü büyük bir derinliğe sahiptir. Mutlu, huzurlu, barış içerisinde yaşamamanın tek çaresi hoşgörüyü esas kılmaktır. Bunu sağlayacak olan en başta bireyin tutum ve davranışları olduğu gibi hem bütün inanç gruplarının hem de devletin görevidir. Çünkü hoşgörü demek kişi hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması demektir. İnsan kendi inancı, düşüncesi, siyasi görüşü dışındaki herhangi bir görüşü içtenlikle, samimiyetle kabul etmese bile; bu görüşlerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir eylem içerisine giremez. Kendi dışımızda bulunan insanların da birer birey olduklarını ve bireysel farklılıklarının olabileceğini ve aslında tüm bu farklılıkların bir bütünün parçaları olduklarını, birbirlerini tamamladıklarını idrak etmemiz gerekmektedir.

Çalışmamızın üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde stoacı filozofların kısaca hayatlarına, felsefi görüşlerine ve ahlak ile ilgili getirdikleri açıklamalara yer verdik. İkinci bölümde ise Seneca'nın felsefi görüşlerini ele aldık; üçüncü bölümde ise Seneca'nın *Hoşgörü Üzerine* adlı eserinden hareketle onun hoşgörü anlayışına ve bunun yanında hoşgörü ve hoşgörüsüzlüğün neliği ve kapsamı üzerinde farklı düşünürlerin görüşlerini baz alarak bir tartışma yürüttük.

II- Seneca'nın Hayatı ve Eserleri

Lucius Annaeus Seneca (MÖ 3- M.S. 65), hatip olan ve kendisiyle aynı adı taşıması nedeniyle yaşlı Seneca adıyla anılan Marcus Annaeus'un üç oğlundan ikinci ve dördüncü yüzyılda Roma imparatorluğunun kültür merkezinden biri olan Cordoba eyaletinde dünyaya gelmiş bir düşünürdür. İlköğrenimini Roma'da görmüş ve felsefeye özel bir ilgi duymuştur.

⁴ Melih Yürüşen, *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 17-18.

Seneca, üç çocuklu bir ailenin ortanca çocuğu olup annesi Helvia tarafından ahlak alanında kendisine çok şey katmış donanımlı bir bilge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir zaman sonra filozofun eserlerine de yansımış olan, annesi gibi teyzesinden de gördüğü destek Seneca'nın Roma'ya gelmesine ve o tarihlerde en parlak devrini yaşayan, Sextus'un Roma'da kurduğu Stoa eğilimli felsefe okuluna yönelmesine aracı olmuştur⁵. Daha sonra Seneca'nın, hem stoa öğretisine ilgi duymaya başlamasıyla hem de bozulmaya başlayan sağlığı ve Roma imparatoru Tiberius'un felsefeye olan düşmanlığından dolayı hayatında birtakım değişikliklere neden olmuştur.

Tepkilerin ışığında Yaşlı Seneca'nın oğlu adına taşıdığı endişe dozunu arttırmış, bu durum Seneca'nın felsefeden uzak kalmasına neden olmuş ve kendisinin devrin en önemli hatiplerden biri olmasını sağlamıştır. İmparatorluk yıllarının başka bir iktidarı Caligula'nın (MS 12- 41), yönetimi süresince Seneca'ya duyduğu kıskançlığın doğurduğu nefret duygusu bilgenin canına mal olacak dereceye ulaşmıştır. Sevenleri tarafından ölümü yakın ve hasta olduğu, dolayısıyla da ölüme terk edilmesinin en doğru davranış olacağı yönündeki söylemler sınırını korumuş ve Seneca'nın yaşamasına olanak sağlamıştır. Sağlanan bu olanak Seneca'nın bir dönemin önemli bir filozofu olmasının ve etkisinin sonraki dönemlere önemli ölçüde etki edeceğinin göstergesi olmuştur.

Roma İmparatorluğu yıllarında varlığı gözlenen filozof zamanın akışı içerisinde bulunduğu coğrafyanın siyasi koşulları dolayısıyla hukuk alanında da kendisine yer edinmiştir. Fakat yaşanan siyasi sürecin sağlığını tehdidi bu alanda ilerlemesini durdurmuş ve aslında gerçek manada değer verdiği felsefe alanına geri dönüşüne aracı olmuştur. Caligula örneğinde görüldüğü üzere Seneca imparatorların dikkatini olumsuz yönde etkilemiştir. Caligula sonrası dönemde Seneca'nın varlığı siyasi arenada görülmüştür. Daha sonra Claudius'un abisini öldürmek isteyen bir gurup insanlarla iletişimde olduğu ve imparatorun Livilla adındaki yeğeniyle ilişki yaşadığı yönünde çıkan asılsız söylemler nedeniyle imparatorun tepkisine maruz kalmıştır. İmparatorun tepkisi sonucu sürgün hayatına mahkûm edilmiş olan Seneca'nın dönüşü genç Prens Neron'un davetine

⁵ Fatma Paksüt, *Seneca' da Ahlak ve Zevk Anlayışı*, 1. Basım, Ankara, Ulusal Basımevi, 1971, s. 8-11.

değin devam etmiştir.

İmparator Neron'un⁶ bilge kişi Seneca'nın dönüşüne verdiği destek hem Seneca'nın ait olduğu yere dönmesine olanak tanımış hem de Neron'un ondan eğitimler almasına ve aldığı eğitimler ışığında çağın ahlak problemine karşı gelişme kaydetmesine vesile olmuştur. Seneca, İmparator Neron'a verdiği eğitimler sayesinde bir süre sonra Nero'nun yanında idari boyutta söz sahibi olmuştur. Fakat Neron'un zaman içerisinde Seneca'dan aldığı eğitimi yok sayarcasına sergilediği davranışlar, annesi Agrippinia'yı öldürmesi, arkadaşı Burnus'u öldürmesi Seneca'nın saray yönetiminden çıkmasına neden olduğu gibi felsefe alanına kesin dönüş yapmasına vesile olmuştur.

Seneca'nın dünyasında savunduğu felsefeyle yaşam standartları arasında gözlenen tutarsızlığı dolayısıyla aldığı eleştiriler ve siyasi mecrada yaşamaya başladığı yalnızlık yorgunluğuna güçlü bir etken olmuştur. Araştırmaların günümüze ulaşan söylemlerine göre Seneca'nın kararı her ne kadar Neron'un itirazlarını doğurmuş olsa da hemen her alanda eğilim göstermiş olan eserlerinin Seneca'nın hayatındaki yeri filozofun birçok şeyi geride bırakmasına yardımcı olmuştur. Fakat MS 65 yılında Roma imparatoru Neron'a karşı düzenlenen bir suikast girişimine adının karışmış olması ölümüne neden olmuştur.⁷

Yaşadığı süre zarfında ölümü daima hiçe saymış olan filozof Seneca, söz konusu suikasttan haberdar olmamasına rağmen cezalandırılacaklar listesine alınmış ve ölüm cezasıyla yargılanmıştır. Roma'nın büyük yazarı verilen emre itiraz dahi etmemiş hatta hayattaki yolculuğuna damarlarını keserek son vermiştir.⁸

Seneca, felsefe tarihi içerisinde elde etmiş olduğu değeri Stoacı geleneğin içerisinde derinleştirmiş ve geçmişin izlerini yoğurduğu başarısını Roma dünyasına layıkıyla taşımış ve geleceğe izler bırakarak sürdürmüştür. Düşünürün yaşadığı dönem Roma dünyasına bir önceki bölümünde yola çıkarak değerlendirdiğimizde de kent devletinin imparatorluğa dönüşen değişiminde

⁶ Gerçek adı Nero Claudius Caesar Augustus Germanicustur. Fakat daha çok Nero olarak bilinir ve Julio Hanedanının beşinci ve son Roma İmparatorudur.

⁷ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, Çev: Çiğdem Dürüşken, 2. Basım, İstanbul, Alfa yayın, 2017, s. 13.

⁸ Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik 2.baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 56.

sergilediği tavrı ayakta tutabilmesinin ne denli güç bir olgu olduğu ise açıktır. Ayakları üzerinde layığıyla duran felsefesi Seneca'nın Stoa öğretisi ile olan uyumunun da en canlı örneğidir. Doğaya uygun yaşamı salık veren öğretilerde olduğu gibi Seneca da felsefesini doğal olarak doğaya uygun sürülecek bir yaşamı önererek sürdürmüştür. Söz konusu bu yaşamı ise kişinin bilgeliğiyle mümkün kılacağını savunmuştur.⁹

Seneca, bilge insan idealinde geliştirmiş olduğu felsefesini politik noktada Tiberius¹⁰ (MÖ 42 – MS 37), Caligula¹¹ (MS 12 – 41) ve Claudius¹² (MÖ 10- MS 54)'un dönemleri içerisinde ortaya koymuştur. Seneca'nın tanrısal yasaya uygun bir şekilde tutkularından arınmış insan ideali aynı zaman da bireyi mutluluğa ve erdeme ulaştıracağından bu yaşamı elde edecek olanı ise bilge insan olarak nitelemektedir. Çünkü mutluluğun ve erdemın sağlayacağı sakinlik bilge insanda var olan bir yaşam örneğidir. Seneca'ya göre ise hiçbir zaman zenginlik, mevki, şan ve şeref insanları mutluluğa erdirmeyeceğinden dolayı ruh ve erdemlerinin bilincinde olan bilgenin hayatta karşı karşıya kalacağı olumsuzluklara boyun eğmeyeceği aşikârdır. Çünkü Seneca yaşamın doğayla uyum içerisinde olduğunu ve yaşamı süresince karşı karşıya kaldığı armağanların bilge için hiçbir öneminin olmadığını belirtmiştir. Bilge kişinin bu lütuflar karşısında küçümseyen bir tavır takınmasını uygun görmüştür.

Seneca'nın bilge ideali ışığında göreceğimiz erdem ve mutluluk anlayışı, bilgi ve eylem birlikteliğinden doğan bir edininim olarak karşımıza çıkmaktadır. Stoa düşüncesi için doğaya uygun davranmanın önemi akla uygun davranmakta bir ve aynıdır. Bu noktada akla uygun davranış sergileyecek olan bilge, herhangi bir kötülüğü veya akıl dışı eylemlerin kendisinde yaşatmayacağı öğretisi içerisinde

⁹ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, Çev: C. Cengiz Çevik, 2. baskı, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2018, s. 16.

¹⁰ Tam adı Tiberius Julius Caesar Nero Gemellus olan ve Tiberius Gemellus olarak da bilinen Tiberius MÖ. 42 yılında doğmuş ve MS. 37 de Roma da ölmüş ikinci Roma İmparatorudur.

¹¹ Gerçek adı Gaius Julius Caesar Augustus Germanicustur. Daha çok Caligula takma adıyla bilinen MS 12- 41 yılları arasında yaşamış Julio- Claudian hanedanına mensup. Daha çok aşırı savurganlığı, tuhafılığı, ahlaksızlığı ve acımasızlığıyla bilinen üçüncü Roma İmparatorudur.

¹² Claudius: MÖ. 10 da Galya da doğmuş ve MS 54 yılında Roma da yaşamış tam adı Tiberius Claudius Ceasar Augustus Germanicustur. Julio Claudian hanedanının dördüncü Roma İmparatorudur. MS 41'den 54'e kadar hüküm sürmüştür. İtalya dışında doğmuş olan ilk Roma İmparatorudur. Tarihe ve edebiyata büyük ilgisi olan Claudius, *Lyon Tablet* ve *Tyrrhenika* adında iki eser yazmıştır fakat bu eserleri günümüze ulaşmamıştır.

bilginin eylemlerle olan birlikteliği daha net anlaşılacaktır. Akla uygun olan eylemlerle akla uygunluğu söz konusu dahi olmayacak eylemlerin arasında sıkışmış olan Stoa ahlakı bilgeliğe aykırı olan her şeyi reddetmiştir. Bilge de tutkuların kendisini değil gölgesini dahi bulundurmuyacak derecede Stoa ahlakı herhangi bir ahlak öğretisi geliştirme gayesi taşımadan yalnızca yaşamda ahlaklılığı amaç edinmiştir.

Okulun önemli temsilcilerinden Seneca'da gerek doğaya uygun yaşam sürmesi öngörülen bilge ideali gerekse de bilgeden doğan erdem ve mutluluk kavramlarıyla ahlak felsefesine biçim kazandırmıştır. Erdemlerin en büyüğü olan bilgeliğe henüz tümüyle ulaşamamış kişilerde ahlaki doğruluğun var olmadığını ve ahlaki doğruluk görüşüne sahip olabilme ihtimallerinin var olduğunu¹³ düşünürsek de genel bir Stoa felsefesinde bilgeliğin ahlak felsefesi adına önemini anlamamız çok daha kolay olacaktır. Seneca'da bu doğrultuda edebi bir mutluluğa ulaşacak yolculuğun ilk adımı olarak nesnelere doğasına uyum sağlayan, onun yolundan ayrılmadan, onun yasasına ve örneğine göre kalıba girecek olan bilgeliği incelemiş olacaktır.¹⁴

Filozof yanı sıra olduğu kadar edebi yönüyle de kuvvetli olan Seneca hemen hemen her alanda eserleri olan verimli bir filozoftur. Avukatlık nutukları, kendisi ve imparator için hazırladığı siyasi nutuklar, epigramlar, tragedyalar ve felsefi nitelikte diyalog ve mektup türünde birçok eser yazmıştır. Daha çok düz yazı tarzında eser yazan Seneca'nın bu türdeki eserlerinin ortak konusu ahlaki sorunlardır. Yaşadığı hayat ve bulunduğu mevki dolayısıyla çok derin tecrübeler edinmiş olan Seneca, eserlerinde bizzat hayatın içinden aldığı konuları işlemiştir. Özellikle diyalog ve mektuplarında göz önünde tuttuğu amaç, yazdıklarının uygulanmasıdır. Her biri birtakım sorunlar nedeniyle yazılan bu eserlerde Seneca; "sen böyle dersin", şimdi böyle söyleyeceksin" diyerek söze başlar. Muhatabının sorunlarına ve itirazlarına verdiği cevaplarında fikirlerini geliştirir, örneklerini açar ve delillerini sıralar. Seneca insanlara gündelik yaşamın zorluklarına karşı takınmaları gereken tavır ve davranış tarzlarını gösterir. Çok güçlü ifade edilen,

¹³ Çiçero, *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, 5.basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 116.

¹⁴ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, s. 7.

örneklerle güçlendirilen ve sonradan özdeyiş haline gelen kısa, ama özlü düşüncelerle dolu olan yazılarında Seneca çağın retorik kurallarına uymakla birlikte sitilini zorlamadan ve herhangi bir yöntemle kendini kısıtlamadan yazmıştır. Çünkü onun yapmaya çalıştığı şey, o anda söylemek istediği şeyi en etkili biçimde söylemektir.

Ahlak Mektupları: Seneca'nın dostu Sicilya valisi Lucilius'a yazdığı mektuplar onun en son ve en önemli sayılabilecek eseridir. Lucilius imparator Neron tarafından Sicilya'ya vali tayin edilince, Seneca ile sohbetlerine mektup yoluyla devam eder. Bu mektuplarda Lucilius'un yazdıkları bilinmemektedir. Seneca'nın yazdığı 124 mektuptan bir kısmı Lucilius'un sorduğu sorulara verilen cevaplardır. Bazıları ise günlük hayatta karşılaşılan herhangi bir olay üzerine yazılan mektuplardır. Bazılarında ise Seneca stoa felsefesinin bazı temel görüşlerinden birini ele alarak, çeşitli yönleriyle anlatır.

Doğa Araştırmaları: Bu eser, Seneca'nın doğa olaylarından hareketle fizik bilimi üzerine yazmış olduğu pek çok eserden, belki de Orta Çağ'da bu eserin fizik kitabı olarak okutulması nedeniyle, günümüze kadar gelmiş olan tek eseridir. Seneca'nın çağında fizik ahlak felsefesinin bir kolundan başka bir şey değildi. Bundan dolayı Seneca'nın bu eseri, önsüzünde ahlak felsefesinin yeterli olmadığını, doğa ile ilgilenmenin de gerekli olduğunu söyleyerek başlamasına karşın, gözlem ve araştırmalarla doğayı anlamaya yönelik olmaktan çok, insanı ahlak bakımından yüceltecek açıklamalarda tamamlayıcı bir rol oynamaya yönelik olarak yazılmıştır. Doğanın bilimsel olmaktan çok, stoacı açıdan incelendiği bu eserde doğa olaylarının tartışması din ya da ahlaki düşüncelere ilişkin olarak yapılmıştır. Lükse düşkünlükten yakındığı bu eserinde ayrıca ölüm korkusu, savaşın kötülüğü gibi konulardan da bahsetmektedir. Yedi kitaptan oluşan bu eserin de Seneca, meteorlar, gök kuşağı, hava, şimşek, yıldırım, gök gürültüsü gibi hava olaylarını, tufanlar ve su baskınlarını inceler. Dolu, kar, buz, rüzgârlar, yer sarsıntısı ve kuyruklu yıldızları da inceleyen Seneca, Nil nehri ile ilgili olarak da bir bölüm ayırmıştır.

Teselliler: Üç kitaptan oluşan bu eser Seneca'nın muhatabı annesi Helvia'ya, kardeşi Polybius'a ve Marcia adında Romalı bir kadındır.

Seneca, sürgününün birinci ya da ikinci yılında yazdığı bu eserle annesine teselli verir ve ondan dayanaklı olmasını ister; çünkü insanın mutluluğu dış şartlara bağlı değildir. Mutluluk için zorunlu tek koşul erdemdir ve erdem her yerde bizimle beraber bulunabilir, insanın sürgünde olmasının önemi yoktur. Polybius'a teselliler ise; Seneca bu teselli mektubunu sürgünde geçen iki yıldan sonra imparator Cladius'un azatlısı ve nazırı Polybius'a, kardeşinin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirir. Bu tesellinin diğer bir amacı da Polybius'u ve imparatoru överek affedilmek istemesidir. Bu eser Seneca'ya umut ettiği affi sağlaması bir yana, onu birçok eleştiriye maruz bırakmıştır. Marcia'ya teselli de ise birbiri ardına iki oğlunu kaybeden Marcia'ya babasının cesaretini örnek gösterir ve onun başına gelen bu felakete metanetle katlanmaya devam etmesini öğütler.

Tanrısal Öngörü: Seneca'nın bu eserindeki muhatabı önceleri Epikuros eğilimli olup daha sonra stoacılıkta karar kılan ama hala bazı tereddütleri olan Lucilius'tur. Lucilius'un tereddütü, her şeyi önceden gören bir tanrı tarafından yönetilen evrende iyi insanların başına gelen felaketlerin nedenini anlayamamasından kaynaklanmaktadır. Seneca bu eserde onun bu tereddütlerini gidermeye çalışır. Kötülük zannedilen şeylerin aslında bir kötülük olmadığını, bu felaketlerin insanların erdemlerini güçlendirmek için başlarına geldiklerini anlatır, çünkü bir insanın başına birtakım zorluklar, bela ve musibetler gelmedikçe o insanın güçlenmesi mümkün değildir.

Bilginin Sarsılmazlığı Üzerine: Bu eserin muhatabı olan Serenus, öncesinde Epikuros felsefesini benimsemiştir. Daha sonra bu felsefeyi bırakarak Stoacılığa yönelmiştir. Seneca Stoacılığı benimsemekle birlikte ara sıra itirazda bulunmaktan geri durmayan Serenus'a hiçbir hakaret ve haksızlığın bilgeyi yolundan geri çevirmeyeceğini ve onu yıkamayacağını anlatır.

Gladyatör Kararını Arenada Verir: Diğer adı "İki Bin Yıllık Yaşam Rehberi" olan bu eserde Seneca, bilgeliğin ve bilge kişinin nasıl olması gerektiğini basit felsefi öğütler şeklinde anlatır.

Ruh Dinginliği Üzerine: Seneca'nın bu eserinde muhatabı yine Serenus'tur. Bu eserde Serenus'un artık tereddütleri azalmıştır; ama stoanın bazı sert kurallarına uyum sağlamakta güçlük çekmekte ve bocalamaktadır. Şüphe ve

tereddütlerini gidermesi için kendisine başvuran Serenus'a Seneca, ruh sükûnetinin nasıl kazanılacağını ve korunacağını, bu sükûneti içten ve dıştan bozabilecek şeylere karşı takınması gereken tavırların neler olduğunu anlatır.

İşsizlik Hakkında: Seneca'nın bu eserinde bahsettiği işsizlik, boş oturmak değil, okumamak ve yazmamaktır. Seneca'nın yaşadığı dönemlerde bir vatandaşın en önemli görevi Form'a giderek devlet işleriyle ilgilenmesi olduğu için, resmi görevler dışındaki uğraşlar bir meşguliyet olarak kabul edilmemiş, işsizlik sayılmıştır. Saraydan ayrıldıktan sonra yazdığı düşünülen bu diyalogunda Seneca, devlet ve halk işlerinden uzak durmayı öğütlemesi nedeniyle kendisine yöneltilen suçlamaları cevaplar ve hareketinin stoa felsefesine aykırı olmadığını yine stoa felsefesinden verdiği örneklerle kanıtlamaya çalışır. Stoa felsefesine göre insanlar; bir engel olmadıkça, topluma ve devlete yararlı olmalı, hizmet etmelidir.

Mutlu Yaşam Üzerine: Ağabeyi Novatus'a "Gallio" adını almasından sonra yazılan bu eserin tarihi bilinmemektedir. Gerçek mutluluğun servet, şöhret ve refahta değil, erdemde ve doğaya uygun bir yaşamda bulunabileceğini söyler Seneca. Mutluluğu zevkte arayan Epikurusçuları eleştirdiği bu eserinde ayrıca, savunduğu düşüncelere aykırı bir yaşam sürmesi gerekçesiyle kendi kişiliğine yöneltilen suçlamalara da cevap verir.¹⁵

Yaşamın Kısıtlığı Üzerine: Kayınpederi Paulius'a hitaben yazdığı bu eserinde Seneca, insanların bir takım boş ve gereksiz uğraşlarla harcamadıkları takdirde, ömürlerinin hiç de kısa olmadığını anlatır. Eğer zaman iyi kullanılırsa hayat yeterince uzundur. Felsefe ile uğraşanlar, geçmiş zamanlara uzanarak, eski zamanların değerli düşünürleriyle birlikte yaşayabilir. Böylece ömürlerine geçmiş zamanları da katabilirler.

Hoşgörü üzerine: Seneca'nın bu kitapta muhatabı imparator Neron'dur. İmparator Neron, kral olduktan sonra ilk beş yılda ılımlı bir politika izler. Daha sonra zalimce ve anormal tavırlar sergiler. Seneca bunun üzerine saraydan ayrılır. Kendisini felsefeye verir. Krala halkına karşı hoşgörülü olmasını, hemen cezalandırma yolunu seçmemesini, merhametli olmasını, sürekli barıştan yana

¹⁵ Seneca. *Mutlu Yaşam Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, 2. Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 28.

olmasını, Tebaasını kendisinin birer parçası olarak görmesini ve bu sayede en başta kendisinin barış içinde ve güvende olacağını söyler.

1. BÖLÜM

1. STOA FELSEFESİ

1.1. Stoa Düşüncesinin Kaynakları ve Temsilcileri

Batı düşünce dünyasının temelinde bulunan Stoacılık, Helenistik ve Roma döneminin en önemli iki felsefe okulundan birini oluşturur. Kurulduğu yere göre ad verme âdetine uyularak stoacılar olarak adlandırılmışlardır. Yunanca sütunlu galeri(portique) anlamına gelen stoa sözcüğünden gelir. Çünkü Zenon derslerini Poekile diye adlandırılan girişte veriyordu.¹⁶ Kendisiyle aynı dönemde ortaya çıkmış olmasına rağmen stoacılık; epikürosçuluktan daha uzun ömürlü olmuş ve daha fazla Yunan filozofu etkilemiştir. Kişisel ve siyasi yaşamı evrenin yasalarına uyarak düzenlemeyi hedefleyen felsefi bir akımdır. İlk kurucusu Kıbrıslı Zenon olan stoacılık yaklaşık beş yüz yıla yakın süre varlığını sürdürmüştür. Her ne kadar tüm stoacı filozoflar evren yasasını temel alsalar da bazı filozoflar evreni; bazıları da insanın ahlaki, dini ve politik yaşamını anlamak ve anlatmak için yola çıkmışlardır.

Antikçağ ve Stoacılarla ilişkin bize en fazla ve gerçek bilgi veren Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*'in eseridir. Diogenes'ten öğrendiğimiz kadarıyla Stoacılığın erken ve orta dönemlerine ait filozoflar, çok sayıda eser yazmış, çok üretken kişilerdir. Buna rağmen Stoacı geleneğe bağlı olan, hayatları ya da eserleri hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuz filozoflar ancak geç dönem stoacılığın temsilcileri olan Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius ve Cicero'dur. Bu filozoflar ise ilk dönem stoacılarından farklı olarak sadece ahlak konusuna yoğunlaşmışlardır.¹⁷

Okulun ilk temsilcisi olan Kıbrıslı Zenon (MÖ. 336-264) otuzlu yaşlarda Atina'ya geldiği ve yerleştiği rivayet edilmektedir. Bireysel ahlak ve siyasi davranışta karakter sağlamlığına önem vermiştir. Krates'ten (MÖ. 365-285), Stilpon (MÖ. 360-280), Platoncu Xenokrates'ten (MÖ. 396-314) ve Yunan

¹⁶ Jean Brun, *Stoa Felsefesi*, Çev: Medar Atıcı, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 16.

¹⁷ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 200-201.

felsefesinin çeşitli filozoflarından dersler almıştır. Özellikle Kynikler'in (Krates) çok etkisinde kalmıştır.¹⁸ İlk yapıtları kynik çerçevesinde olmasına rağmen daha sonra onlardan tamamen farklı görüşte eserler yazmıştır. Bilge kişinin doğaya uygun yaşayan kişi görüşünü öne sürmüş ve bu görüşü büyük olasılıkla hocası Krates'ten almıştır. Diogenes'ten öğrendiğimiz kadarıyla Zenon; tutumlu, kanaatkâr, iradeli, ölçülü, alçakgönüllü sade bir hayat süren, konuşmaktan çok dinlemeyi öğütleyen bir filozoftu.¹⁹

Zenon'dan sonra okulun başına Kleanthes geçmiştir. Laertios, kendisinin felsefi görüşleri hakkında çok az bilgi vermektedir. Zenon'nun öğretilerini titizlikle ve sadakatle taşıdığı için Zenon kendisini okulun başına geçirmiştir. Diogenes Laertios' un naklettiğine göre çok sayıda kitap yazmıştır. Eserlerinin bir listesini bize bırakmıştır. *Zaman Üzerine, Duyum Üzerine, Dürtü Üzerine, Devler Üzerine* ve bunlar gibi 49 eser yazmıştır.²⁰

Kleanthes'in ölümünden sonra okulun başına Khrysippos geçmiş ve erken dönem stoacılıkta Kleanthes ve hatta Zenon'dan bile önemlidir.²¹ Kendisinden önceki iki önderinden stoa felsefesini daha fazla geliştirmiş ve okulda birliği yeniden sağlamıştır. Bu yüzden kendisine stoa felsefesinin ikinci kurucusu denmiştir. Zenon ya da Kleanthes'in derslerini dinleyip henüz hayatayken ondan uzaklaşmış ve felsefede sıradan biri olmadığını göstermiştir. Son derece çalışkan ve her alan da yetenekli birisiydi. Diogenes'in bize aktardığına göre diyalektikte çok ünlü birisiydi. Birçok kişi "tanrılar da diyalektik yapsa, bu ancak Khrysippos'un diyalektiği olurdu, Khrysippos olmasaydı stoa olmazdı"²² düşünür ve stoacılığın temel ilkelerini o geliştirmiş, ana ilkelerini oluşturmuştur. Laertios Khrysippos'un çok üretken birisi olduğunu ve yazdığı eser sayısını 705 olarak vermektedir.²³

Khrysippostan sonra orta dönem stoacılık olarak adlandırılan bu dönemde ilk dönemin aksine -bütünlüklü bir sistem olarak bütün cihazlarıyla ele almak

¹⁸ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 188.

¹⁹ Laertios, a.g.e, s. 307-310.

²⁰ A.e, s. 359-362.

²¹ A.e, s. 366.

²² A.e, s. 365.

²³ A.e, s. 361.

yerine daha çok ahlak felsefesine önem verilir. Orta Stoa döneminin ortaya çıkmasına neden olan başlıca iki etken vardır. Bunlardan birisi ilk dönem Stoacı düşünceye karşı rakip felsefe okullarından özellikle akademiden gelen eleştiriler. Çünkü bu dönem Platon'un akademisi, şüpheciliğin merkezi olmuştur. Bir diğer etken ise Stoacılığın Roma dönemine denk gelmesidir. Romalılar Yunanlılara göre teorikten çok pratiğe önem vermekteydiler. Stoacılığın katı ahlak anlayışları ve bilge insan idealleri gündelik hayata ve geniş halk kitlelerinin ahlaki alandaki uygulamalarına ters düşmekteydi. Erken dönem filozoflarından farklı olarak orta dönem stoacı filozoflar belirgin bir seçmecilik (eklektik) eğilimi göstermişlerdir.²⁴ Herakleitos'tan, Kyniklerden, Megara okulundan, Sokrates'ten, Platon'dan ve Aristoteles'ten bazı öğeler alarak eklektik bir yol izlenmiştir. Bu seçmeciliğe karşı da iki akım belirir. Birisi Kynizmi yeniden canlandırma; diğeri ise eski stoa öğretisini yeniden canlandırmaya çalışan Roma (imparatorluk) stoasıdır. Bu dönem de stoa, Platon ve Aristoteles felsefesinden birçok öğreti alıp kendi öğretisi içine almıştır. Buna bağlı olarak eski stoa döneminin ahlak anlayışındaki sertlik yumuşamış, teorik bilgiler çoğalmıştır.²⁵

Bu dönemde Panaitios, stoacılığın belli öğretilerini yumuşatmıştır. Böylece stoacılık onun ellerinde daha az "İdealistlik" bir yapıya bürünmüştür. Erken dönem stoacılığın mantıkla ilgili kaygılarına pek önem vermemiştir. İlgisini esas olarak evrene değil, insan doğası üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda Khrysippos'tan çok Platon ve Aristoteles'in görüşlerini benimsemiştir.²⁶ Eski Stoa'ya göre insanlar ya üstündürler ya aptaldırlar ya da erdemlidirler. İnsanlar arasında başkaca bir fark yoktur. Eski Stoacılar, öncelikle, "üstünlük ideali"ni açıklamak istemiştir.²⁷ Üstünlük, kişinin kendini tutkularından kurtarıp yaşamına akli üstün kılmasıdır. Panaitios önce Eski Stoa'nın bu anlayışına karşı çıkar ve "acaba tüm insanlar için 'aynı' olan bir ideal kabul etmenin anlamı var mıdır? der. Ona göre mükemmel erdeme sahip olan bilgelerin yanında erdeme benzeyen, erdemsiz olan şeylere sahip olan insanlar da vardır. Böylece bilge olmayan herkes aptal ve deli olmadığı gibi tam erdeme sahip olmayan kişiler de kötü değillerdir.

²⁴ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 202.

²⁵ Fredrick Copleston, *Felsefe Tarihi Yunan ve Roma Felsefesi Bölüm 2b Helenistik Felsefe*, Çev: Aziz Yardımlı, 1. Basım, İstanbul, İdea Yayınları, 1990, s. 62.

²⁶ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 203.

²⁷ A.e, s. 204.

Dolayısıyla hümanist bir yaklaşım sergilemektedir.²⁸ Poseidonios orta stoacılık döneminin Khrysippos'u olarak nitelendirilmektedir. Çünkü stoacılığın evrensel bir sistem olarak ortaya çıktığı ilk günlerine dönmek ister. Buna bağlı olarak kesinlik ve ayrıntılarla ilgilenme özelliğini tekrar geri getirir.

Poseidonios'un asıl felsefesine gelince, ilk dönem stoa felsefesinin ana tezlerine bağlı kalmakla birlikte; bazı değişiklikler yapma gereksinimi duymuştur. Bu gereksinimlerin başında kavramların olaylara uygun olması gerektiği gelmektedir. Kullandığı bu yöntemle onun kanıtlamalarının rasyonel olmaktan çok empirik olduğunu anlamaktayız. Platon'un ruh öğretisini biraz değiştirerek benimsemiştir. Ona göre ruhun bir tanrısal (akıllı) bir de hayvansal (akıllı olmayan) yönü vardır.²⁹ Platon'da gördüğümüz üçlü ruh anlayışını yani ruhun akıllı kısmının yanında akıllı olmayan arzulayıcı ve öfkeli kısımlarının da bulunduğu görüşünü savunmaktadır. Kötülüğü sadece yanlış yargılar ve kanaatlere indirgemez. İnsanın dünyevi haz ve başarılarla karşı doğal bir eğiliminin olduğunu ve tutkularının bu eğilim sonucunda olduğunu düşünmektedir. Poseidonios'un bilgi ve ahlak kuramı da bu anlayıştan çıkmaktadır. Ruh akıllı olmayan yetilerinin ne kadar az etkisinde kalırsa bilgili ve erdemli olmada o kadar etkili olur. O zaman birey tanrısal köklerine yakın olur. Kişinin akıllı yönü akıllı olmayan yönü üzerinde ne kadar etkili olursa ve egemenlik kurarsa o kadar erdemli ve mutlu olur.³⁰

Son dönemde stoacılar Roma'ya taşınmış ve stoa felsefesi Roma'nın resmi felsefesi haline gelmiştir. Önceki stoacıardan düşünce olarak olmasa da tarihsel olarak çok daha önemli olan üç önemli şahsiyet bulunmaktadır: Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius. Sırasıyla biri bakan bir köle ve bir imparatordur.³¹ Bu döneme ait geniş denilebilecek bir yazın birikimi elimizde bulunmaktadır. Örneğin Seneca'nın elimizde çok sayıda eseri bulunmaktadır. İkinci dönemde başlayan dini eğilimler bu dönemde doruk noktasına ulaşır. İlk başlarda bir ahlak felsefesi olan Stoa bu dönemde Hristiyanlığın da etkisiyle dini bir kimlik

²⁸ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 204

²⁹ A.e, s. 322-324.

³⁰ A.e, s.202-206.

³¹ Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, C. 1, *İlk çağ Felsefesi*, Çev: Ahmet Fethi, 6.Basım, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018, s. 465.

kazanmıştır. Çünkü Hristiyanlığın tüm toplumu etkisi altına alması ve hızla yayılması; felsefenin vadettiği kurtuluş reçetelerinde ve antik çağın doğal söylemlerinde birtakım dönüşümler ve değişiklikler meydana getirmiştir. Bu dönemin asıl özelliği insanın Tanrı ile yakınlığı ve başkalarına karşı sevgi öğretisi ile dinsel bir motif kazandırılmasıdır. Aynı zamanda belli bir seçmecilik eğilimi başka okullarda görüldüğü gibi bu dönem stoasında da görülmektedir.³²

Bu dönem Stoasının üç önemli filozofu da ahlaka ağırlık vermiş ve kişiye “içsel özgürlük” kazandırma amacı gütmüşlerdir. Roma döneminin Seneca ile birlikte diğer önemli filozofu önceleri bir köle olan Epiktetos’tur. Epiktetos imparator Neron tarafından azad edilmiştir. Alçak gönüllülük (modestia) erdemini ön plana çıkararak stoanın katılığını yumuşatmıştır. Bize bağlı olan ve bağlı olmayan olayları ve durumları ayırmanın gerekliliğini savunarak bu yolla içsel özgürlüğün, dinginliğin ve sabrın önemini vurgulamıştır. Bu dönemde felsefenin pratik olan kısmıyla yani ahlakla ilgilenmiştir.³³

Epiktetos’un en önemli eseri *Söylevler*’i incelediğimizde; tanrısal iradeye teslim olmak, eşyaları doğasına uygun olarak kullanmak, sabırlı olmak, karşılaşılan zorluklarda metanetli olmak, ölçülü olmak, var olan her şeyi doğasına uygun olarak kullanmak, hoşgörülü olmak bireyi bu dünya da mutlu edecektir. Epiktetos, şeyleri kişinin muktedir olduğu ve muktedir olmadığı şeyler olarak ikiye ayırır. Bizim yapmamız gereken şey; muktedir olduğumuz şeyleri en iyi şekilde kullanmaktır. Eşyaların değerli veya değersiz olması eşyanın tabiatından değil bizim ona bir değer atfetmemizdendir. Hayatta karşılaştığımız zorluklar bizim irademizi ve gücümüzü ölçmek içindir. Kişinin kendisini bunalımda hissetmesinin nedeni kişinin kendisini birçok şeye mecbur hissetmesindedir.³⁴ Kişinin yapması gereken şey, başına gelen kötü olaylardan dolayı ne kendisini ne de başkasını suçlamamasıdır. Tanrı’nın inayetine teslim olmamız gerekmektedir. Mantıklı olan eşyaları tabiatlarına uygun olarak kullanmamızdır. Epiktetos’a göre hayatta temel ilke diye nitelendirebileceğimiz şeyler vardır. Bunlar doğruluk, cesaret, yalan söylememek, iyilik yapmak, ölçülü olmak gibi herkesin üzerinde

³² Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 3.baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2001, s. 151-153.

³³ A.e, s. 155.

³⁴ Epiktetos, *Söylevler*, Çev: Yahya Kurtkaya, 1. Basım, İstanbul, Şule Yayınları, 2009, s. 22.

uzlaşacağı değerlerdir. Her durumda doğruluğu, hakikati tercih etmemiz gerekmektedir. Kendi gücümüzü sınayabilmemiz için bize güçlü bir rakipten daha iyisi yardımcı olamaz. “Benim fikrime göre, hiçbir sıkıntı güreşçinin karşısına kendi kuvvetini sınayabileceği güçlü bir rakip çıkmasından daha faydalı değildir.”³⁵ der Epiktetos.

Genel olarak Epiktetos; içsel özgürlüğe ve akla boyun eğmeyi öğütler. Tüm insanların erdeme yetenekleri vardır. Tanrı insanlara sağlam karakterli ve öz denetimli olma yeteneklerini vermiştir. O zaman insanın doğası nedir? Hırsızlık yapmak, ısırarak, vurmaya, hapse atmak ya da kafası uçurulmak mı? Hayır. Aksine iyi şeyler yapmak, başkalarıyla iş birliği yapmak onların iyiliğini istemektir. Her insan kendisine bağlı olanla yani görüşlerine, hareketlerine, arzularına ya da yönelişlerine bağlı olanla ilgilenmelidir. Bize bağlı olmayan şeylere gelince; onları ne durdurabiliriz ne de onlara engel olabiliriz. Onları olduğu gibi kabul etmeli ve karşılamalıyız. Onların arzularımıza uygun düşmesini dilememeliyiz. Bu boyun eğiş durumu açıkça dinsel bir duyguyla birliktedir ve bu Tanrısal öngörüye duyulan bir güvendir.³⁶

Roma stoasının son önemli temsilcisi Marcus Aurelius (MS 121-180) tur. Epiktetos bir köleydi Marcus Aurelius ise bir imparatordur. Platon’un filozof-kral idealinin tarihte gerçekleşen ilk örneği olduğu ifade edilir.³⁷ O sorumluluğunu kavramış bir imparatordur. Stoanın insanın kendisini her gün denetlemesi, kendisine hesap vermesini ve kendisini yargılaması fikrini benimsemiş bir imparator. Erken yaşta babasını kaybetmiştir. Büyük babası tarafından yetiştirilir. Erken yaşta felsefeye ilgi duymaya başlamıştır. On iki yaşında stoacıların arasına girmiş ve onların sade yaşam biçimlerini benimsemiştir. Hükümdarlığı boyunca siyasi ve ahlaki idaresinde stoacı ilkeleri izlemiştir. Felsefi görüşlerini genel olarak ahlak ve imparator olmasının etkisiyle siyaset alanında beyan etmiştir. Bu görüşlerini, hayatının son on yılında askeri seferler sırasında; hayatın nasıl daha onurlu ve iyi yaşayacağı hakkında yazdığı *Kendime Düşünceler* adlı eserinde dile getirmiştir. 12 kitaptan oluşan bu eser; Marcus Aurelius’ un kendine has stoacı

³⁵ Epiktetos, *Söylevler*, s. 105.

³⁶ A.e, s. 21-26.

³⁷ Ahmet Aslan, a.g.e, s. 215.

görüşlerini ve stoa felsefesinin genel hatlarını bize aktarır.³⁸

Hayatımızın mutluluğu düşüncelerimize bağlıdır. Mutluluk dışarda olup biten olaylardan değil, düşüncelerimizin kontrolündedir. Mutluluk çok az şeye bağlıdır. “Bütün kaygılarımız içimizdeki düşünceden doğar”³⁹ bu fikrin temelinde başımıza gelen felaketleri kontrol edemesek de onlara nasıl tepki vereceğimizi ve nasıl kontrol edebileceğimiz gerçeği yatar ve bu da bize güç verir. Hayatı boyunca birçok zorlukla karşılaşan Aurelius kendi deyimiyile “içsel kalesinde” yaşamayı başarmış ve bu şekilde olayların üstesinden gelebilmiştir. Bu şekilde yaşamak kişiye kendi hayatını şekillendirme özgürlüğünü verir. Aurelius “Zihnim haricindeki hiçbir şeyin benim için manası yok. Bunu kavrayınca yere sağlam basarım.” der. Huzurumuz tamamen bize bağlıdır. Çoğumuz hayatın akışına kapılarak hoyratça yaşıyoruz. Bizi bundan kurtaracak tatillere ya da saçma sapan harcamalara ihtiyaç duyuyoruz. İnsanlar sahillerde, kır evlerinde ya da başka yerlerde inzivaya çekilerek rahatlamayı, mutlu olmayı, sakin kalmayı umuyorlar. Fakat insanın kendi zihninden daha huzurlu ve sakin bir şekilde inzivaya çekilebileceği yer yoktur.⁴⁰

1.2. Stoa Düşüncesinin İçerimi ve Uzanımları

1.2.1. Stoa Felsefesinin Herakleitosçu Kökenleri:

Stoa felsefesinin nasıl ve hangi şartlarda oluştuğunu bilmek için antik düşünce dünyasına bir yolculuk yapmamız gerekmektedir. Bilindiği gibi İlkçağ doğa filozofları, doğaya bakarak bir hakikat arayışı içerisindeydiler. Buna bağlı olarak bir akıl yürüttüler. Bu akıl yürütme, deney ve gözleme dayalı bir metot idi. Kullandıkları bu metottan dolayı onları tarihin ilk bilim insanları ya da fizikçileri olarak kabul edebiliriz.⁴¹ Bu filozoflar çağının çok ötesindeydiler, öyle ki onların bazı söylemleri bugün bile hala üzerinde konuştuğumuz ve tartıştığımız şeylerdir. Bu ilk fizikçilerin doğayı gözlemleyerek evrenin tümünde geçerli olabilecek bir

³⁸ Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler* IV. Kitap Çev: Y. Emre Ceren, 2.Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 3-5.

³⁹ A.e, s. 30.

⁴⁰ A.e, s. 65.

⁴¹ F.M. Cornford, *Sokrates Öncesi ve Sonrası*, Çev: A.M. Celal Şengör- Senem Onan, 4.Basım, İstanbul, Yapı Kredi yayınları, 2018, s. 6-7.

ana ilke bulmak istemekteydiler. Doğadaki farklı farklı şeylerin altında yatan ortak bir nokta olması gerektiğini düşünüyorlardı. Çünkü doğada her şey bir değişim ve dönüşüm içerisinde, bu değişimi, dönüşümü ve farklılığı ortak tutan bir temel ilk yapı taşının olması gerektiğini düşündüler. Bu ilk temel ilkeye Arkhe dediler. Arkhe, antik Yunan felsefesinin en önemli iki temel kavramından biridir. Arkhe; başlangıç, ilk, temel dayanak, her şeyin kendisinden çıktığı ilk temel şey değişimin temelindeki değişmeyen şey, töz, hayat ilkesi, ruh, su, toprak, enerji, anlamlarına gelmektedir.⁴²

Stoacılar evrenin yapısı ile alakalı doğa görüşlerinde o dönemin yaygın ve geçerli olan teorilerine bağlı kaldılar. Bütün evren alanını dört parçaya ayırıp şu şekilde ayırt ederler: inorganik şeylerde yaratıcı pneum salt olarak, bitkilerde doğanın oluşturucu gücü, hayvanlarda arzu eden ruh ve insanda akli ruh olarak faaldir.⁴³ Zenon'nun felsefi düşünceleri, kendisinden daha önce yaşam sürmüş olan bu doğa filozofların bilgi birikiminden faydalanarak oluşturduğu eklektik bir düşüncenin ürünüdür. Stoacılar fiziklerinin veya doğa felsefesinin temel tezlerini Sokrates öncesi büyük doğa filozofu Herakleitos'tan almışlardır. Bilgi kuramı, etik ve tanrı üzerine düşüncelerin yer aldığı söz konusu öğreti Herakleitos'un felsefesiyle hayat bulmuştur denebilir. Onlara göre yaratıcılık yolunda hareket eden yaratıcı bir ateştir. Bu ateş her şeyi hareket ettiren kuvvettir.

Herakleitos; evrenin temelinde bulunan ilkenin, yani arkhe'nin, belli bir yasa çerçevesinde diğer varlıkları meydana getirdiğini savunmaktaydı. Bu yasayı akıl ya da logos olarak adlandırmaktaydı. Buna göre doğa ussaldır, bizlerde bu ustan pay alırız. Böylece insan ussallığı doğa temelinde evrensel usa bağlanır. Onun için her şeyin kaynağı olan ateş kalıcı ve değişmez olmayıp sürekli hareket halinde olan bir yapıya sahiptir. Ateş bir öğedir, her şey seyrelme ve sıkışma yoluyla ateşin değişiminden oluşur. Ateş sıkışarak ıslaklık oluşturur, bu da bir araya toplanarak su olur, su da katılarak toprağa dönüşür. Bunu aşağı inen yol olarak yorumlar. Ardından toprak tekrar eriyip su olur. Sudan da öteki şeyler meydana gelir. Denizdeki buharlaşma topraktan ve sudan oluşur. Bu da yukarı

⁴² Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 10.Baskı, İstanbul, Nobel Yayın, 2009, s. 16.

⁴³ Eduard Zeller, a.g.e, s. 305.

çıkan yoldur. Aristoteles' in ay altı ve ay üstü evren söyleminin burada işlendiği görülmektedir. Topraktaki buharlaşma karanlıktır. Suda ki ise durudur. Ateş parlak buharlaşmadan meydana gelir. Her şey ateşten oluşmuştur ve gene onda çözülür.⁴⁴

Herakleitos'un bir diğer önemli sayılabilecek düşüncesi de zıtlıkların birliği ve değişim düşüncesidir. Her şey karşıtların çatışmasıyla oluşur ve evrendeki her şey ırmak gibi akar, evren sonludur. Sonsuz yaşam boyunca dönüşümlü olarak ve belirli aralıklarla ateşten doğar ve ateşte yanar. Karşıtlar arasında oluşuma götürene savaş denilirken, yanmaya götürene de uyum denir. Buna bağlı olarak birbirini takip eden oluş ve bozuluş, logosa göre evrene hâkim bir yasayı ortaya koymuştur. Zenon da bu oluşçu felsefenin izlerinden panteizm olarak bildiğimiz aklın etkileyici bir varlık olarak kabul edildiği maddenin etkilenen varlık olarak görüldüğü felsefeyi ortaya koymuştur.⁴⁵

Herakleitos'a göre her şey bir akış ve değişim halindedir. Fragmanlarının birinde yer alan diyalogda:

“Herkalit! Heraklit! Ne akıştır bu!

Ne akıştır ki bu ne evveli var ne sonu

Gebedir her sukut bir yükselişe!

Kabil mi karşı durmak bu köpürmüş gelişe?

Heraklit! Heraklit! Akarsuya kabil mi vurmak kilit?”⁴⁶

Hiçbir şey değişmez değil, aksine her şey bir değişim halindedir. Bilgi bilgisizlik, büyük küçük, aşağı yukarı, hepsi aynı bir devinim ve değişim halindedir. Bu bağlamda Marcus Aurelius da Herakleitos ile aynı doğrultuda hareket etmektedir. Ona göre hayatın en kısası da en uzununu da aynı doğrultuda hareket etmektedir. Şimdiki zaman herkes için aynıdır. Geçmişte şimdiki de aynı ve sadece bir andır.⁴⁷

⁴⁴ Laertios, a.g.e, s. 424.

⁴⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, Çev: C. Cengiz Çevik, 1.Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 44.

⁴⁶ Herakleitos, a.g.e, s. 14.

⁴⁷ A.e, s. 18.

1.2.2. Stoa felsefesinin Etkileri

Stoa felsefesi, Helen kültürünün etkisini gitgide yitirdiği bir dönem olan Roma tarihi üzerinde izler bırakmış bir felsefe anlayışına sahiptir. Stoacı ilk filozof Zenon'dan geç dönem stoacı filozoflara kadar Roma'nın gerek toplum dünyasında gerekse de siyasi arenasında yaşattığı etkiler takdire şayandır. Özellikle geç dönem olarak adlandırılan stoa dönemi içerisinde yaşatılan ahlak felsefesi Roma'nın imparatorluk dönemine denk gelmiş ve toplum hayatına dair önemli noktalarda kılavuzluk etmiştir. Ahmet Arslan'a göre Stoa öğretisi yalnızca roma dönemine değil "ilk kilise babaları Clemens, Origenes, Tertulianus ve aziz Augustinus üzerinden geç dönem Rönesans dönemine kadar uzanmış ve batı ahlak geleneğinin Hristiyanlık yanında ikinci en önemli parçasını teşkil etmiştir."⁴⁸ Bunun yanında İslam felsefesinde Kindi, stoacı ahlak geleneğinin önemli isimlerinden Epiktetos'un dünya ve nimetlerine karşı olan bağımsızlığından önemli derecede etkilenmiştir.⁴⁹

Stoacıların tanrı anlayışı "evrene içkin olan tanrı" bir anlayışa sahiptir. Tanrı cisimler dünyasına ait olan şeylerin kendisinden çıktığı ilk nedendir. Tanrı ile bu cisimler arasındaki ilişki ruhla beden gibidir. Tanrı ilk nedendir. Latif ve ince bir yapıdadır. Her türlü harekete büründüğü için ilk hareket ettirici ve şekil vericidir. Evren tanrının kendisi olduğu için kusursuz bir güzelliğe ve düzene sahiptir. Nasıl ki ruh beden her noktasına hükmedip nüfuz ediyorsa tanrı da alemin her yerine nüfuz edip hükmetmektedir⁵⁰. Bu noktada Spinoza'nın Panteizm olarak değerlendirilen tanrı anlayışıyla aynı özelliklere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü Spinoza'nın tanrı anlayışında alemde sadece bir cevher bulunur bu da tanrının kendisidir. Doğanın her tarafına yayılmıştır. Tanrı var olmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan yaratılmamış, sonsuz olan, her şeyin kendisinden çıktığı tek gerçek cevherdir.⁵¹

Stoa felsefesinin temele aldığı eylem ve eylemleri akılla yönlendirme

⁴⁸ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 171.

⁴⁹ Ahmet Cevizci, a.g.e, s. 235.

⁵⁰ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, Çev: C. Cengiz Çevik, 2.baskı, İstanbul, Jaguar Yayınları, 2018, s. 26-27.

⁵¹ Musa Kazım Arıcan, *Panteizm Panenteizm ve Ateizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, 1.Baskı, Ankara, Hece Yayınları, 2015, s. 44-45.

çabası pek çok felsefi ve dini inancın da temelinde yer almaktadır. Temelde yatan şey, insanın duygu ve dürtüsel eylemler yerine, akla yaslanma, bilinçle isteme ve buna bağlı olarak kişinin kendisini kötü eylem ve düşüncelerden arındırması, kendini yetkinleştirmesidir. Stoa öğretisinin temele aldığı tümel dünya düzeni ve içinde iyinin temel olduğu, insanın karşısına yasa olarak çıktığı görüşü hem Roma hukukunun hem de Hristiyan ahlak öğretisinin temeli olmuştur.⁵²

Ürdünlü yazar Fehmi Jadaane *Stoacılığın İslam Düşüncesi Üzerinde Etkisi* adlı eserinde Stoacıların ilgilendiği konuların başında gelen ahlak ve teolojinin, İslam düşünürlerinin üzerindeki etkisinden bahsederken, nefis, inayet (ilahi inayet) ve zorunluluk gibi konularda Platonculuk ve peripatetizm⁵³'in etkilerinden daha fazla olmasa da en azından onlara denk olduğundan bahseder.⁵⁴

Stoa felsefesinin önemli bir temsilcisi olan Seneca'nın yazmış olduğu eserler genellikle ahlaki öğütler içeriyor olsa da onun etkisi sadece ahlakla sınırlı kalmamıştır. Savunduğu dünya vatandaşlığı, evrensel eşitlik ve insan hakları savunuculuğu görüşleriyle hem Hristiyanlık hem de Roma imparatorluğunun hukuk anlayışı üzerinde etkili olmuştur.⁵⁵ Bunun yanında Seneca'nın eserlerine baktığımızda hem onun hem de stoacı filozofların çözmeye çalıştıkları ve savundukları ahlaki görüşler günümüzde hala tazeliklerini korumaktadırlar. Özellikle "iyi" olanın doğasının ne olduğuna yönelik dile getirdiği açıklama, modern felsefede özellikle başta İmmanuel Kant olmak üzere birçok filozofun ahlak anlayışıyla paralellik göstermektedir.

1.3. Stoa Düşüncesinin Genel İlkeleri

1.3.1. Doğaya Uygun Yaşam ve Mutluluk

Sokrates'ten beri varlığını sürdüren bütün felsefi akımların gayesi insanın belirlenmesi, insanın ahlaksal yönünün nasıl olduğu ve ahlaksal ödevlerinin ne olduğunun araştırılmasıdır. Bunu Kynik düşüncesinde, Kyrene düşüncesinde,

⁵² Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 74-76.

⁵³ Peripatetizm: Antik Yunanda kurulmuş felsefe ekolüdür. Yunanca yürüyen, gezgin anlamındaki peripatikos kelimesinden türetilmiştir. Ekolün kurucusu Aristoteles'tir.

⁵⁴ Fehmi Jadane, *Stoacılığın İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*, Çev: Ece Ergin, 1.baskı, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13.

⁵⁵ Bedia Akarsu, a.g.e, s. 85.

çağdaş ahlak düşüncelerinde, Kant'da, İslam felsefesinde yani hemen hemen her ahlak öğretisinde bulabiliriz. Stoacılar da görüşlerini bu doğrultuda “iyi” “erdem” ve “bilge kişi” olmak üzere üç temel kavram üzerinde açıklamaktadırlar. Bu durumda şöyle bir soru sorulabilir. Bu üç temel argümanın kurucu parçası nedir? Ya da bunların doğruluğunu yanlışlığını ortaya çıkarabilecek, muhasebesini yapabilecek olan nedir? Stoacılar bu noktada bunun ancak akla uygun eylemlerle araştırılabileceğini savunurlar. Akla uygun olan; iyidir, erdemlidir; aynı zamanda doğaya da uygundur. Doğaya uygun olan akla da uygun olmalıdır. Çünkü akıl doğanın bir parçasıdır.⁵⁶

Stoacı filozoflar için bizce söylenebilecek en genel temellendirme belki de onların doğayı bütünleyici bir bakış açısıyla ele alıp insan merkezli bir anlatım tarzı ile betimlemeye çalışmalarıdır. Çünkü “doğaya uygun yaşam” derken tüm evreni, canlıları kastetmektedirler. Zenon'a atfedilen “uyumlu bir biçimde yaşamak” deyişi ile Kleantes'in “doğayla uyum içinde yaşamak” deyişi bir eş anlamlılık içerisinde.⁵⁷ “Doğanın iradesini kendi iradeniz yapın”⁵⁸ der Epiktetos. Seneca ise “Doğanın seni yerleştirdiği yeri koru”⁵⁹ der. Doğanın iradesi her insan için ortak olan ve aynı zaman da iyide olan deneyimlenmiş olanı bize gösterir. Canlılardaki temel yönelim haz değil kendini koruma içgüdüsüdür. Haz bu içgüdüyü zaten içerir. İçgüdü kendisine yararlı olana ve kendi doğasına uygun olana yönelir. Çiçero bu nokta da “bir canlı doğduğu anda başlayarak kendi kendine bir düzen verir ve kendini korumaya, doğasını ve doğayı koruyabilecek her şeyi sevmeye bir yönelimi vardır. Kendisini yıkımdan ve yıkıma yol açacak olan her şeyden uzak tutar der.”⁶⁰ Doğada her şey yerli yerindedir. Her şey külli bir akıl rehberliğinde bir nedensellik döngüsü içerisinde dönmektedir. Mevsimler, iklimler, şimşekler aklımıza gelebilecek her türlü değişim bir bütünün küçük parçalarıdır. Yaşanan bu değişimlerin hepsi doğanın yapısına uygundur. Canımız bir incir yemek istese incirlerin olgunlaşmasını beklemek zorundayız. Doğadaki

⁵⁶ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 220-232.

⁵⁷ Jean Brunu, a.g.e, s. 90.

⁵⁸ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, Çev: Cengiz Erengil, 1.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 38.

⁵⁹ Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, 2.baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 29.

⁶⁰ Çiçero, *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 116.

tüm bu değişimlere etki edebilen, olumlu ya da olumsuz, tek canlı, irade sahibi olan insandır. Bu değişimleri kendi lehine ya da aleyhine çevirebilecek olan yine insandır. Doğanın gerektirdiği şekilde eylemde bulunan insan mutlu olabilecek insandır. Doğa insandan vermediği hiçbir şeyi geri almaz. Doğaya uygun yaşamak stoa felsefesinin bütün alanlarının temelini oluşturmaktadır. Doğayla tam bir uyum içinde yaşayan insan asıl ereğe ulaşır. Böylece mutlulukta eksik olmaz. Çünkü mutluluk doğaya uygun yaşamaktan geçer. Doğaya uygun yaşamda erdemdir.⁶¹ Bizde tezimiz sıklıkla buna vurgu yapacağız.

Stoacıların temel kaygısı, insanın yaşama yolunun ne ve nasıl olması gerektiğine yönelik sorular oluşturur. Mutlu olmak için ne yapmalıyız? İnsan mutlu olmak ister, ama bunu nasıl gerçekleştireceğini pek de bilemez. Mutlu olabilmek için doğaya uygun yaşamak gerekir. Onlara göre mutluluk dışardan gelmez. Doğanın bir parçası insan, onunla yani doğayla ters düşmemelidir. Mutlu olmak isteyen insan dışsal etkenlerden etkilenmemeli ve kayıtsız kalmayı bilmelidir. Bireyin mutluluğu yalnızca bireyin kendi düşünce ve eylemlerine bağlıdır. Birey kendisini ne kadar iyi tanırsa yaşadıklarını da o kadar iyi yorumlar, sağlıklı kararlar almasına katkıda bulunur. Birey, “kendine hakimiyet” anlayışını geliştirerek hiçbir şeyin onu, erdemli ve mutlu olmaktan alıkoymamasına izin vermemiş olur. Marcus Aurelius’un dediği gibi “düşünceleriniz ne ise hayatınızda odur, hayatınızın gidişini değiştirmek istiyorsanız düşüncelerinizi değiştirin.”⁶²

Sonra insan, kendisinin ve hayatının arzular, acılar ve korkular tarafından kontrol edilmesine izin vermemelidir. İçinde bulunduğumuz dünyayı anlamak için aklımızı kullanmalı, doğaya – evrene, uygun yaşamak ve beraber çalışıp insanlara karşı dürüst, adil olmalıyız ve aslında doğaya uygunluk bakımından da bunu yapmakla yükümlüyüz. Marcus Aurelius’a göre doğaya uygun yaşamak stoa felsefesinin can damarlarından birisidir. “Doğaya uygun yaşama dair sıklıkla gözle görünür şeyleri tasavvur ettim. Böylece ne kadar büyük olunabilirse o kadar büyük olan tanrıların inayetine bağlı olan temaslar, ilhamlar, kavramlar. Hiçbir şey doğaya uygun yaşamamı engellemedi.”⁶³ Doğayla uyumlu olan her şey

⁶¹ Bedia Akarsu, a.g.e, s. 74.

⁶² Aurelius, a.g.e, s. 37.

⁶³ A.e, s. 10.

insanla da uyumludur. Doğada zamanında olan şeyler insan için geç ya da erken değildir.

Stoacılar Doğa'yı özel olarak bitkilerin birlik, hayat ve hareket ilkesi olarak ele almaktadırlar.⁶⁴ Onlara göre doğada bulunan her bir canlının kendi doğası bulunmaktadır. Örneğin hayvanların doğası ruhlarıdır, insanın doğası ise akıldır. Bitkilerin doğası beslenmek ve büyüme, hayvanların doğası beslenme ve büyümeye ek olarak üremedir. İnsanın doğası ise tüm bunlara ek olarak akıllı olmasıdır. Bundan dolayı onun doğasına uygun yaşamak, yani aklını kullanarak aklına uygun yaşamak onun doğasıdır.⁶⁵

Stoacılara göre haz, eğer gerçekten varsa, ancak kendi kendine arayıp yapısına uygun olanı bulduğu zaman elde edilir. Yani sonradan oluşan bir şey değildir: Bu şekilde hayvanları coşturur ve bitkileri çiçeklendirir. Doğa, hayvanlarla bitkiler arasında fark gözetmez. Çünkü içgüdü ve duyum dışında bitkilerin yaşamını da düzenler; bizde de bitkisel şeyler olur. Ama hayvanlara fazladan içgüdü verildiği içindir ki bunu kullanarak kendilerine uygun besinlerin peşine düşerler, onlar için içgüdüsel olarak hareket etmek doğa gereğidir. Akıllı canlılarda da daha üstün bir önderlik için akıl verildiğine göre, onlar için akıl doğrultusunda yaşamak haklı olarak doğaya uygun yaşamak olur.⁶⁶

Burada kendi türüne özgü davranış biçiminin aynı zamanda onlar için iyi olan şey olacağı açıktır. İnsan içinde insanın, insan olarak sahip olduğu akıl, düşünme, düşünerek eylemde bulunma özelliğine engel olan şeyler, insan doğasına aykırı ve ona uygun olmayan şeyler olacaktır. Örneğin bitkilerin gelişimleri için uygun çevre koşullarına sahip olmaması, bundan dolayı beslenip büyümemeleri, doğaya aykırı bir durumdur. Bu durum bitki için kötü bir şey olarak yorumlanabilir. Bunun gibi insan için sağlam aklına ve düzgün düşünme eylemine aykırı olan şeyler- tutkular, aşırı arzular, zevk ve sefahatler- onun doğasına aykırı olan durumlardır.

Ahlak mektuplarında dostu Lucilius'a "Doğaya uygun yaşarsan hiçbir zaman fakir olmazsın kişilerin kanılarına göre yaşarsan hiçbir zaman zengin

⁶⁴ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 368.

⁶⁵ Jean Brunu, a.g.e, s. 75.

⁶⁶ Laertios, a.g.e, s. 331.

olamazsın”⁶⁷ der Seneca. Çünkü doğa çok az şey ister insandan. Doğanın istek ve arzuları sınırlıdır. Yanlış kanılarımızdan doğan istek ve arzularımız ise sınırsızdır. Açlık çok az şeyle giderilebilir. Örneğin ucuz bir peynir dilimi açlığımızı çok rahat bir şekilde giderebilir bunun yanında çok pahalı bir baklava da giderebilir. Arasındaki tek fark kısa bir süreliğine, boğazdan midemize inene kadar yaşadığımız hazdır. Belki de sağlığımız için bir dilim peynir baklavadan daha faydalıdır. Fakirlik ısrarlı isteklerimizi doyuramamaktan ileri gelir. “Tanrı zorunlu olan için yeterli pay vermiştir.”⁶⁸ İhtiyaç fazlası olan her şey zarardır. Bu güç olabilir, yiyecek, içecek, giysi, hırs, korku, ihtiras, öfke, kıskançlık, tembellik, hatta ve hatta iyi niyet bile bazen ihtiyaç fazlasıdır. Doğada her şey bir düzen, bir denge içerisindedir. Bizim tutum ve davranışlarımız bu dengeyi sarsmaktadır. Bize düşen bu doğal dengenin iç dinamiklerini bozmadan hareket etmektir. Bir başka önemli stoacı filozof olan Cicero’ya göre ise doğaya uygun yaşam aynı zamanda erdemli olmaktır. Erdemde bilginin eyleme aktarılmasıdır. Erdem davranışa dökülmeden ona salt bir bilgi olarak sahip olmak yeterli değildir.⁶⁹

1.3.2. Doğru Olanı Seçme

Gönümüzde bireyin doğadan gitgide uzaklaşmaya başladığı, ahlak sorunsalının ciddi bir şekilde sorgulanmaya başladığı bir dönemde, stoacı filozofların “doğaya uygun yaşam” öğretisi geçerliliğini her alanda sürdürmektedir. Çünkü doğa da her şey yerli yerindedir. Doğru olanı seçmek doğaya uygun yaşam’ın ilk basamağını oluşturur. Stoacıların erdem tasarımı halihazırdaki ahlaki tartışmalara çeşitli çözümler içermektedir.

Aklın doğaya uygun olanı seçmesi, eylemleri ve duyguları o yönde geliştirmeyi sağlamasıdır. Stoacı filozoflara göre insandaki temel yönelim haz değil, yaşayan varlıklarda görülen kendini koruma içgüdüsüdür. Haz zaten bu içgüdüyü içerir. Canlılardaki kendini koruma içgüdüsü, kendisine uygun olanı ve doğasına uygun biçimde yaşamasına yol açar.⁷⁰ Epiktetos’a göre bireyin kontrol edebileceği ve edemeyeceği şeyleri öğrenmeye yönelmesi gerekir. Kontrolümüz altında olan şeyler, isteklerimiz, arzularımız ve zanlarımızdır. Kontrolümüz

⁶⁷ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 76.

⁶⁸ A.e, s. 83.

⁶⁹ Çiçero, *Devlet Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, 2. Baskı, İstanbul, İthaki Yayınları, 2018, s. 116.

⁷⁰ Jean Burunu, a.g.e, s. 90.

altında olmayan şeyler ise yani dışsal etkiler, zenginlik, fakirlik, nasıl bir bedene sahip olduğumuz gibi şeylerdir. Nerede doğacağımı, kaç yaşında öleceğimi, anne babamı ben seçemiyor olabilirim. Ama nasıl yaşayacağıma, kiminle evleneceğime ve baba olup olmamaya ben karar veririm. Dostlarımı ben seçerim. Bizim dışımızda gelişen ve bizi mutlu eden şeylerden haddinden fazla haz almamızı doğru bir davranış olarak görmezler hatta ahmakça bulurlar.⁷¹ Tercihlerimiz her zaman yaşantımıza ve alışkanlıklarımıza yaraşır şeyler olmalı. Felsefe her zaman sade ılımlı bir hayat yaşamamızı öğütler. İlimli bir yaşam darmadağınlıklığı gerektirmez.

Olaylar bizi incitmez onlara bakış açımız bizi incitir. Birey, ancak bunun farkında ve bunu kabullendikten sonra içsel huzura ulaşabilir.⁷² Bütün canlılar doğdukları andan itibaren doğru olanı, doğalarına uygun olanı seçme olanağına sahiptirler. Temelde irade sahibi olan insan, bunun en başını çeker. Doğru olan aynı zamanda hem doğaya hem de canlıların doğasına uygun olandır. Kişi ruhsal ve ahlaksal yönde gelişimini, önemsiz şeylerin peşinde koşmayı bırakarak ve dikkatini kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak tutarak elde eder. Epiktetos ‘un dediği gibi ihtiyaçlarımızı, beklentilerimizi var olan gerçeklikle uyumlu hale getirmeliyiz.⁷³

Seneca’ya göre soframıza oturttuğumuz züppe insan bizi gevşetir, zengin komşu aşırı isteklerimizi kamçılar, kötü arkadaş bize kirli pasını yansıtır. Bunun için hayatımızın her alanında seçimlerimize dikkat etmeliyiz. Hiçbir zaman sayıları çok diye kötülerden yana olmamalı ve sayıları az diye iyilerden uzak durmamalıyız.⁷⁴ Lucilius’a “seni daha iyi yapacak insanlarla yakınlık kur seni iyi bir insan yapacak kişileri evine al” der.⁷⁵ Stoa öğretisinde bilgeliğin ilk adımı doğru olanı seçmekle mümkündür. Stoacılar göre Doğanın bir parçası olan insan için asıl gerçeklik doğru olanı seçmek için verdiği mücadeledir. Çünkü insan akıllı ve iradeli bir varlık olduğu için doğru olanı seçmesi için yeteri donanıma sahiptir. Fakat şunu da belirtelim ki, duygu ve düşünceleri akla dayandırıldığı için insan,

⁷¹ Seneca, *Ahlak mektupları*, s. 40-42.

⁷² Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s. 8-15.

⁷³ A.e, s. 18.

⁷⁴ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 46.

⁷⁵ A.e, s. 47.

iradesini ancak tanrısal Kayra teslim ederse bunu mümkün kılabilir. Çünkü doğru ve evrensel olan doğa yasası, tanrısal yasanın ta kendisidir.

Seneca'ya göre ancak duygularını kontrol altına alabilen kişi doğru olanı bulabilir. Akıllı, duygularının kölesi haline gelen insan çoktan doğru olandan uzaklaşmıştır.⁷⁶ Bireyin eylemlerinin nihai hedefi mutluluk ise, akıl ve tanrısal kayra daima bir pusula olarak kullanılmalıdır. Mutluluk, bireyin kendi iç dünyasında ve evrensel yasa arasında kuracağı bağdadır. İnsan evrensel doğa yasasını ve kendi yasasını birlikte sürdürerek ve duygularını aklın egemenliğine teslim ederek mutlu olabilecektir. Tüm benliğiyle haz duygusunun peşinden koşan bir insanın hayatında acının olmaması düşünülemez. Hazzın kölesi olan bir insanın mutlu bir yaşam sürmesi mümkün değildir.⁷⁷ Nasıl ki bedensel bir rahatsızlığı bulunan bir insanın bu rahatsızlığı bütün vücudunda kısıtlamalara neden oluyorsa, aynı şekilde, doğaya uygun olmayana doğru meyilde bulunmak, hırs, haz ve arzu gibi duygularda ahlaksız bir ruh yapısını ortaya çıkaracaktır. Bunun için tutkularının esiri olmamak için doğanın yasasını iyi bilmek ve doğal olmayan hiçbir eylemin içinde bulunmamak gerekir.

1.3.3. Ölçülü Olma ve Kanaat

“Kupkuru olduğu zaman boğazın, susuzluktan,

Altın kupalar mı istersin?

Acıktığın zaman hor görür müsün tavus kuşundan ve kalkandan başka yemeği?”⁷⁸

Ölçülü olma, seçimlerde sağduyulu olma, orta yolu izleme, aşırıya kaçmamadır. Kişinin eylem ve duygularını kontrol altına almasıdır. Seneca'ya göre haddinden fazla mutluluk insanları açgözlü yapar. İhtiraslar, istek ve arzular, daha büyüğünü elde edene kadar en umulmadık rezil şeylerin peşinden koşarlar.⁷⁹ Felsefe bizden sade bir hayat sürmemizi ister. Sade ılımlı bir hayat darmadağınlığı gerektirmez. İstek ve arzularında, davranışlarında orta yolu seçen ve kişisel değerlerini halkın geleneksel değerleri arasında seçen insan mutlu bir hayatın kapısını çalar. Toplum eşyalarımıza değil kişiliğimize hayran olmalı

⁷⁶ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 142.

⁷⁷ A.e, s. 157.

⁷⁸ A.e, s. 466.

⁷⁹ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, Çev: Bedia Demiriş, 3.Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019, s. 31.

çünkü “varlığın altında ezilen kişi, zayıf ruhludur”⁸⁰ der Seneca. Herkesin gözü önünde yaşarmış gibi yaşamalı insan. Halktan daha iyi bir hayat yaşamaya çalışalım ama halktan kopuk bir hayat olmamalı bu. Hayranlık uyandırmak istediğimiz şeyler nefret uyandıracak şeylere dönüşmemeli. İlimli sade bir yaşam darmadağınlığı engeller. Seçtiğimiz, yaşamak istediğimiz hayat, kişisel değerlerimiz toplumun değerleriyle orta yolu bulmalı. Bize hayran olacak, bizi beğenecek kişi bizim eşyalarımıza değil kişiliğimize hayran olmalı.⁸¹ İnsan kendisine verilenlere hoşnutluk duyacak ki mutlu olsun. Bunun yanında kişinin kanaat adı altında kendi bedenine zarar vermesi temizlik eşyalarından kaçınmak, pislik içerisinde yaşamak kokuşmuş yemekleri de yemek de hem doğaya aykırı hem de kanaat olarak değerlendirilmez.⁸²

Seneca’ya göre kanaatkâr ve ölçülülük dengeli bir ruhun ilk belirtisi ve kişinin kendi kendisine yetebilmesidir. Esasında zaten kişinin kendi kendisine yetebilmesi, az olanla yetinmesi ve doğaya uygun olan yaşamın dışına çıkmaması Seneca felsefesinin karakteristik özelliklerinden biridir. Seçkin bir ruhun değerlerle bir arada kalması ve onlardan beslenmesi ölçüyle sağlanabilir. Doğanın isteklerine göre kendisini ayarlayan adam hem fakirlik kavramının dışında kalır hem de fakirlik korkusundan kurtulur. Malını mülkünü doğanın sınırlarına göre çizen kişinin bütün zenginliği halkı etkilemeye yöneliktir sadece. Bir evde çok paranın bulunması, hizmetçilerinin bedence seçkin ve giyim kuşamlarının göz alıcı olması sadece ihtiyaçtan çok sadece etkilemeye yönelik tutumlardır.⁸³ Doğada böyle gösterişli tutumların hiçbirine yer yoktur. Aksine bu tür tutumlar doğal duruma terstir. Açlık, açgözlülük değildir. Giderildiği zaman yatıştır, giderilmesi içinde öyle pek çok şeye gerek yoktur. Susuzluk hangi kadehten ya da hangi elden giderildiğine bakmaz. Eğer aradığımız pırıl pırıl kadehler ise o zaman ihtiyaç duyduğumuz şey susuzluk değildir. Doğa bize yetecek bütün gereksinimlerimizi karşılayacak bir cömertlik sunmuştur. Bu gereksinimlerin karşılanması öyle çok müşkülpesent bir durumda değildir.⁸⁴

⁸⁰ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 40.

⁸¹ A.e, s. 41-42.

⁸² A.e, s. 41.

⁸³ A.e, s. 465.

⁸⁴ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 466.

Seneca'ya göre, bize yaşama hakkını tanıyan yaratıcının amacı bizim sağlıklı olmamızdır. Bizim sağlıklı mutlu bir yaşam sürmemizi ister. Sağlıklı olmak için her şey hazırdır. Ama farklı zevkler arayan pahalı elbiseler, pahalı içecekler, pahalı yemekler isteyen kişiler için her şey acıyla, sıkıntıyla doludur. Şu veya bu nesneyi istemek şüphesiz ki bize bağlıdır. Örneğin sağlam bir ayakkabıyla üç kış geçirilebilir, giydiğim mont bilinen bir marka olmasa da beni ısıtabilir, ceviz ağacından yapılmamış bir masa üzerinde de yemek yenilebilir, çok kaliteli bir mobilyadan alınmamış bir masa üzerinde de ders çalışılabilir. Önemli olan şu ihtiyacım olan gerçekten ihtiyaç mı yoksa herkes gibi olmak mı? “Elinde olanı kendisi için yeter saymayan kişiyi koskoca dünyanın efendisi yapsan, o yine de mutsuzdur”⁸⁵ der Seneca.

Hayatını münasip bir tavırla devam ettiren kişi harici şeylere asla tama etmez, onlara imrenerek bakmaz. Hayattaki maksat, arzu ve sakıncaların tabiattaki işleyişle mutabık olması kişinin mutlu olmasına yeterlidir.

1.3.4. İyi-kötü

Stoa felsefesi öncelikle bireyin mutluluğunu amaçlayan bir ahlak felsefesidir. Stoacı filozoflar ahlakı iyi- kötü karşıtlığı üzerinde kurmuş olduğu bir şemaya göre düşünürler. İyi olan erdem, kötü olan ise erdemsizdir. İyiler, ancak kötüler var olursa olurlar. Karşıtlar birbirlerini içerirler ve kötülüksüz iyi mantıksal yönden olanaksızdır. Stoa felsefesine göre kötülük olmaksızın iyilikten bahsedilmez. Hiçbir zıt, zıddı olmadan var olmaz. Kötü insanlar olmadan iyi insanlardan, adaletsizler olmadan adaletten haksızlıklar olmadan haktan, korkaklık olmadan cesarettten, acı olmadan hazdan söz edilemez.⁸⁶ Yani zıtlıklar birbirlerinin varlık sebepleridir. Stoacılar için yararlı olan iyidir. Fakat şunu belirtelim ki bir stoacı için yararlı olan doğaya uygun olandır. Kusurlu olan şeylerden, korkak davranıştan adaletsizlikten, merhametsizlikten, hoşgörüsüzlükten pay alan her bir birey kötülükten pay almıştır. Gerçek iyi, adaletsizliğin, kıskançlığın, zevk peşinde koşmanın, tutkulara esir olmanın evrensel akla uygun olmadığını idrak etmektir.

⁸⁵ A.e, s. 55.

⁸⁶ A.e, s. 204-205.

Bir stoacı filozofun en önemli işi İyi'yi hayatın her evresinde etkin kılmaktır. Dünya'da her ne kadar acımasız, nankör, geçimsiz insanlar olsa ve bunların sayısı azımsanmayacak derecede olsa da iyi olanı gerçekleştirmeye çalışmak hiç de küçümsenmeyecek derecede önemlidir. Birey kendisini tutku ve arzularının ellerine bıraktığı zaman ahlaki olan eylemden uzaklaşır ve iyiye giden yoldan ayrılmış olacaktır. İyiye giden yoldan ayrılan insan aynı zamanda mutluluğa giden yoldan da ayrılmış olur. Yaptığımız ya da yapmaya karar verdiğimiz her eylemimizde, iyi insan olma eğilimimizi ayakta tutmamız gerekmektedir. Zaten doğanın bir parçası olan insan iyi olma eğilimindedir. Onu bu eğiliminden uzaklaştıran şey yanlış kani, tutku ve arzularıdır. Epiktetos' a göre iyi olanı bizzat içimizde aramamız gerekir, İçimizde tanrısal bir iyilik idesi vardır önemli olan bu iyilik idesini yanlışla sürüklememektir.⁸⁷

Doğada bir iyi şeyler, bir de kötü şeyler vardır. Bir de ne iyi ne de kötü ortalama şeyler vardır. Aşırı zevkler, eğlenceler, pahalı eşyalar vb. şeyler hepsi kişiyi asıl benliğinden uzaklaştırdığı için kötü şeylerdir. Bu tür şeyler insanın asıl benliğini, gayesini yansıtan şeyler değildir. Bunlar birer "tuzaktır"⁸⁸ Seneca'ya göre zenginlik, kötülük yapacakları kışkırttığı için kötülüklerin nedenidir. Zenon'a göre gerçek iyi insana iyi bir yaşam, mutluluk, sağlık ya da dünyevi başarılar sağlayacak olan maddi değerler zinciri değildir. Gerçek iyi zihinsel bir olgunluktur. İnsan için erdemli ve erdemsiz şeyler vardır. Erdemli şeyler iyi, erdemsiz şeyler kötüdür. Erdemli olanlar zihinsel bir bütünlüğe ve duruluğa sahiptirler ve bunlar iyidir.⁸⁹ Erdem bireyin hayatında var olan yegâne iyidir. Erdem kendiliğinden yerine getirilen ödevdir yani kişinin vicdani bir yükümlülükle dıştan bağımsız olarak var olan bir durumu benimsemesi sonucu doğru/iyi olanı seçmesidir. Şehvet, para, şan gibi şeyler arzularımızın hedefledikleri şeyler oldukları için fena şeylerdir.

İyi olan hiçbir deneysel sonuca bağlı olmayan, mutlak bir değere sahip olan şeydir. İyi hiçbir şeye bağlı olmayan mutlak bir değeri olan şeydir. Stoacılar için başka bir şeyle karşılaştırıldığında değerini kaybeden ya da değer kazanan şey

⁸⁷ Epiktetos, *Söylevler*, s. 52.

⁸⁸ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 48.

⁸⁹ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s. 36.

mutlak iyi değildir. Kendinde ve kendisi için iyi olmayan bir şey hiçbir koşul altında iyi olamaz.⁹⁰ Herhangi bir nesne ya da fiil başka bir nesne ya da fiil ile karşılaştırılırsa ve iyiden farklı bir değer alıyorsa o zaman mutlak bir iyiden söz edilemez. Kötülük içinde aynı şey geçerlidir. Kendinde ve kendisi için olmayan bir şey başka birisi için, başka bir durum için iyi olamaz. İyilik her zaman herkesin, zengin – fakir, eğitilmiş – eğitimsiz herkesin eşit şansa sahip olduğu bir şeydir. İyilik tanrısal irade ile uyum içindedir.⁹¹ Doğada var olan bütün her şey kendisine has bir mükemmelliğe sahiptir. Örneğin bir asmanın mükemmel olması onun güzel ve fazla meyve vermesiyle, şarabın güzel olması tadıyla, köpek iyi koku almasıyla iyidir. Peki bu durum karşısında insan için “en iyi” nedir. İnsan için iyi akıldır. Akıl sadece insana has bir özelliktir. Diğer bütün özellikler hayvanlarda da bulunur. İnsan hızlı koşar at da hızlı koşar, insan güçlüdür aslan daha güçlüdür, insan güzeldir pekâlâ diğer canlılar da güzeldir. Ama akıl sadece insana hastır ve buda onun en iyi yanısıdır.⁹² İyi insan da aklını yani kendi iyisini yetkin olmaya doğru geliştiren kişidir.

Stoa düşüncesinde erdem hayatımızda yer alan tek iyidir. Çünkü erdem irademize dayalıdır. Mal, mülk şan şeref, sağlık gelip geçici şeyler oldukları için pek önemli değildir. Bunların hepsini kaybedebiliriz. Hayatımızda yer alan iyi ya da kötü olan her şey yalnızca irademize bağlıdır. İnsanın bu dünyadaki vazifesi iyiye yönelmesi ve olabildiğince kötünden kendisini uzak tutmaktır. Epiktetos’a göre her şeyin en iyisi ve en yücesi tanrılar tarafından bize verilen suretleri hakkıyla kullanmaktır. İyi ve kötü nerededir diye sorar Epiktetos. İrademizde diye cevap verir. İyi ve kötünün olmadığı yer irademizin dışıdır. Kötü genelde irademiz dışında meydana gelen şeylere hayranlık duyduğumuz şeylerdir. Tüm vaktimizi ve ilgimizi irademiz dışında gelişen şeylere sarf edince asıl olan iyiden uzaklaşmış oluyoruz. Bunun sonucunda neyden emin olmamız neyden endişe duymamız gerektiğini bilmemiş oluruz.

Epiktetos’a göre iyi olan yararlı olandır. Tanrı iyi olandır. Buna bağlı olarak tanrısal öz neredeyse iyiliğin özü de oradadır. Bu tanrısal öz, akıl bilgi ve

⁹⁰ Bedia Akarsu, a.g.e, s. 75.

⁹¹ Epiktetos, *Söylevler*, s. 15.

⁹² Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 269-270.

hikmettir. İyi olan muhakeme yeteneğinde bulunur. O halde iyi olan ne bitkide ne de hayvanda bulunur. Sadece muhakeme edebilme gücüne sahip insani eylemlerde bulunur.⁹³ İyi olan da kötü olanda bizim irademizdedir. Bir şeyin iyi olması aklının gelişmesi, doğru olanı bulması yaradılışının kabiliyetlerine uygun olması demektir. İyi olan her zaman her koşulda iyi olarak varlığını korur. Kötü olan da aynı şekilde kötüdür. Cüce, bir dağın başında otursa bile cücedir, büyük değildir. Büyük bir heykel, kuyuda bile büyüktür.⁹⁴ Her durumda doğruluğu, hakikati ve iyiliği tercih etmek gerekir. Ama bu doğruluğun iyinin ölçütü nedir? Kime göre, neye göre iyi ya da doğru? Çünkü bireysellikte doğru olan sadece kişinin zihninde doğru olabilir.

1.4. Stoa'da İrade ve Özgürlük

Stoacılar tanrının inayeti hakkında kesin bir inanca sahiptirler. Ama iki farklı noktada bu inayeti kişisel olarak ele almalarına engel olmuştur. Birincisi stoacılar tanrıyı soyut olarak ele aldılar. İkincisi tanrının tek tek olay ve bireylerle ilgilenmediğini savundular. Tanrısal iradeyi bireyin özgür eylemlerinde gerçekleştiğini yani tanrısal iradeyle bireyin istenci birbiriyle uyumlu olduğunu savundular. Yani kader talih ve inayeti aynı saydılar.⁹⁵ Doğada her şey bir oluş içindeyken akılsal bir varlık olan insan bu oluş içinde bütünleşmenin yolunu bulmalıdır. Çünkü bireyde bilinçli bir eğilim, seçme ya da reddetme istenci bulunmaktadır.

Eğer determinizm, bugünkü bir olayın dünün sonucu ve yarınki bir olayın nedeni olduğu düşüncesi olduğu ileri sürülüyorsa, Stoacı düşüncede sıkı bir determinizm hâkim olduğu görülmektedir. Onların evrensel determinizm görüşlerinin temelinde her bir olayın zorunlu bir nedeni bulunmaktadır. Ama onların bu görüşlerinin arkasında her şeyin nedenin tanrı olduğu tezi yatmaktadır. Onlar Sokrates'in "insan bilerek kötülük yapmaz" sözünü determinizmlerine karşı kabul etmezler. Çünkü böyle bir durumu kabul etmeleriyle onları yenme, onlarla başa çıkma olanağını ortadan kaldırmış olur. İyi ve kötü eylemde bulunmak tamamen bireyin elindedir. Böylece istenç ve itkilere gelen her şey isteyerek

⁹³Epiktetos, *Söylevler*, s. 163.

⁹⁴Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 270- 274.

⁹⁵*Özne Felsefe Bilim ve sanat yazıları* s. 140.

yapılmış ve bireyin kendi gücü dahilinde olur.⁹⁶

Stoacı filozofların savundukları tezlerin başında, insana bu dünyada yaşamın kurallarını sağlayabilecek yaşam ölçütlerini, bilgi teorilerinde ve özellikle ahlak felsefesinde eylem, istek ve arzularımızda onay verme ya da reddetmenin bize bağlı ve irademiz kontrolünde olduğudur. Diğer yandan kaderi ele aldığımızda özellikle semavi dinlerde her şey kutsal bir irade tarafından belirlenmiştir. Dünya üzerindeki eylemlerimizin bir zorunluluk olduğu görüşü hâkim olmaktadır. İlkçağ Grek dünyasında rastlanan yazgı/kader, büyük trajedi yazarlarında yazgı kişinin hatası yüzünden cezalandırılması için suçlunun eylemlerine bağlı olan kuvvettir.⁹⁷ İlk dönem Stoacılığın önemli isimlerinden Khrysippos eylemlerimizin bize bağlı olduğu görüşünü ve zorunluluğu uzlaştırmaya çalışır. Bu noktada “kaderin kendimizin efendisi olmamızla uyumlu olduğunu” söylemektedir.⁹⁸ Epiktetos bir müzik melodisi bize nasıl çalmamız gerektiğini söyler ama hangi parçayı söylememiz gerektiğini söylemez der.⁹⁹ Stoa felsefesi temelde özgürlük fikrine dayanmaktadır. Onların özgürlük anlayışı, fiziki ya da siyasi bir özgürlükten çok ruhsal bir özgürlüğe dayanmaktadır.

Stoa'ya göre, doğada meydana gelen bütün her şey belirlenmiştir. İnsan davranışları da bu belirlenimin içindedirler. İnsan davranışlarının nedeni insanın kendi iradesi ve zihnidir. İnsanın zihni iradi hareketlerin ve fiillerin kaynağıdır. Dış tepkiler meydana gelen olayların sadece bir hareket ettiricisidir, onun asıl belirleyicisi bireyin iradesi ve zihnidir. Bu belirleyicilik, tasdik veya reddeden öznenin kendisidir. Yani asıl belirleyici zihnin kendi doğasıdır. Stoacı ontoloji geleneğinde asıl neden tanrının kendisidir. Nedensellik mutlaklıktır doğadaki bütün oluş ve bozuluş bu mutlaklık içinde meydana gelir. Fakat bu mutlaklık içinde insana ayrı bir yer açan stoacı filozoflar insani eylemlerin belirlenmesinde, kendine özgü bir yapısı ve farklı bir özelliğinin olduğunu ileri sürmektedirler.

Peki evrende sıkı bir determinizm varsa insanın eylemlerinde mutlak bir özgürlükten nasıl bahsedilebilir? Stoacılar burada evrensel bir doğa yasasından ve bu evrensel doğa yasasının kapsayıcı, bütünlüycü bir yasa olduğundan

⁹⁶ Bedia akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 77.

⁹⁷ Jean Brunu, a.g.e, s. 62.

⁹⁸ *Özne Felsefe Bilim ve sanat yazıları*, s. 67.

⁹⁹ Epiktetos, *Söylevler*, s. 21-22.

bahsetmektedirler. Bu yasa pasif haldedir. Yasa koyucu kim olursa olsun ister evren ister külli akıl ya da tanrı olsun kim olursa olsun, bunu benimseyen, fiiliyata yani pasif bir durumdan aktif duruma geçiren bireyin kendisidir. Görünüşte birey bir çarkın dişleri gibi görünse de aslında o çarkı hareket ettiren bireyin kendisidir. Sıkı bir döngü içerisinde döngüyü devam ettiren yine bireyin kendisidir. Stoa öğretisi bu noktada şöyle ikinci bir argüman ileri sürmektedir. Evrende bir belirlenme söz konusu olsa, her olay bir öncekinin bir sonucu ya da şimdiki bir olay sonraki bir olayın nedeni olsa bile, insan ile hayvanlar arasında temel bir farklılık vardır. Stoaya göre, insanın zihni ve bilinci doğuştan değildir. Tecrübe ve deney sonucu elde edilmiştir. Aynı zamanda bu yeti her insanda aynı değildir. Çevresel koşullar, aile, eğitim vb gibi durumlar farklılık gösterdiği için bu yetide farklılıklarda olacaktır.¹⁰⁰ Dış etkiler elbette insanlar üzerinde etkilerde bulunacaktır fakat stoacılar bu olaya evrensel bir açıdan bakmaktadırlar. Diğer tarafta öznel açıdan bakılırsa her bireyin özel bir yapısı olmasından dolayı her bireyin kendi logos'undan söz edilebilir. Bu logos zamanla meydana gelen ve kişilerin farklı tepkiler vermesi sonucundan çıkar. Çocuklarda verilen tepkiler otomatik ve mekanik olsa bile akıl çağına erişmiş, kendi bireyselliklerini gösteren farklılıklar gösterebilir. Özgür insan bu anlamda kendi logos'ları ile evrensel logos'a tepki verebilen insandır. Özgür insan evrensel yasayı kendi yasası olarak gören kişidir.¹⁰¹ Stoa felsefesinde meydana gelen olayları açıklamalarında karşımıza üç kavram çıkmaktadır: kader, tanrısal Kayra ve talih. Stoacılar meydana gelen olayları ve bu olayları etkileyen güçleri bu üç terimden biriyle açıklar. Herkes kendi seçimlerinde özgür ve sorumludur. Burada herhangi bir tanrısallık yoktur. Kader dünya da doğal bir gerçekliğe sahiptir. Dünyayı ve tüm canlıları hareket ettiren ahlaki bir gerçekliktir.

Stoa öğretisi için özgürlüğün koşulu olan bilge kişi önceliği hemen her stoacı filozof için bedenden çok zihnin özgürlüğüne dem vurularak belirtilmiştir. Baştan sona bağlı kaldığı ana öğretiler ile kozmik determinizm ve insan özgürlüğüyle yakın olarak ilgili olmuş olan stoacılar için ahlakın sorumluluk çizgisinden çıkmadan insan yaşamında cereyan edebilmesi için aynı zamanda

¹⁰⁰ Bedia Akarsu, a.g.e, s. 80.

¹⁰¹ Ahmet Aslan, a.g.e, s. 343-347.

gerçekleştirdiği eylemlerin özgür olması ve iradesinin de aynı şekilde özgür olup ahlaki resmetmesi gerekmektedir.¹⁰² Doğada bulunan determinizm kaderin izlerini her ne kadar bize yansıtmış olsa da bireyin zihninde ki özgür irade unutulmamalıdır. Buna göre her ne kadar sıkı bir determinizm olsa da bireyin ahlaki davranışlarının sınırlarını belirleyecek olan yalnızca insanın kendi özgürlüğüdür.

Stoacı filozoflardan Epiktetos'a göre doğada meydana gelen olayların akışı tanrısal bir iradeye bağlıdır. İnsana düşen ya bu tanrısal iradeye karşı çıkıp mutsuz olmayı seçecek ya da bu doğal akışı kabul edip ona paralel hareket edecektir. Her iki durumda olacak olan olacaktır. İlk durumu seçerse mutsuzluğu ikinci durumu seçerse mutlu olacaktır.¹⁰³ Kader kararlaştırılmış, büyük bir zorunlulukla yönetir her şeyi. Her şey hiçbir gücün değiştiremeyeceği, bir nedenler zinciriyle bağlıdır birbirine. Yani ona göre asıl özgürlük, kişinin kendi dışındaki koşullara bağlı olmaktan çok içsel bir özgürlüktür. Stoa felsefesinde kişinin içsel arzu ve isteklerle yaptığı mücadele insanın dışsal olayların yanında kendisiyle yaptığı mücadeledir. Bunun için insanın özgür ve adil kalabilmesi için başına gelenlere sabretmesi ve tanrısal iradeye teslim olması gerekmektedir.¹⁰⁴

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, stoacıların evren modelinde doğanın herhangi bir yapısında, herhangi bir yerinde başıboşluk, saçılmışlık mevcut değildir. Düzenli ve iç içe bir evren modeli vardır. Evrende bulunan her bir cisim ister taş ister ağaç, hayvan ya da insan olsun kendi hareketliliğini evrensel akıldan yani düzenden almaktadır. Bu hareketlilik her cismin yapısına uygundur. İnsanın özgürlüğü, iyiliği ya da kötülüğü tamamen doğaya takındığı tavrıdan ibarettir. İşte bu anlayış insanın kendi varoluş nedenini, akılsal bir süreç içerisinde evrensel akılla uyumlu bir denge kurarak bulabilir. Bu noktada stoacıları varoluşçu olarak da değerlendirebiliriz.

Stoacı filozoflara göre evrendeki yasallığın ve düzenin kaynağı tanrıdır. Fakat bazen öyle durumlar ve felaketler meydana gelmektedir ki insanın aklına “muhteşem” tanrı hakkında şüpheler gelmektedir. Seneca burada “teodise” yani

¹⁰² Russel, a.g.e, s. 455.

¹⁰³ Epiktetos, *Söylevler*, s. 33-34.

¹⁰⁴ A.e, s. 46.

tanrının yaptıklarını haklı çıkarmaya çalışır. Ahlak felsefesi doğrultusunda da düşündüğümüzde hem tanrının var olması hem de kötülüğün meydana gelmesi çelişik bir durum olarak görünmektedir. Kötülüğün özellikle iyi birisinin başına gelmesi başlı başına bir sorun arz etmektedir. Seneca'ya göre iyi insanların başına kötü bir şey gelemez çünkü iyilik ve kötülük birbirine zıt olan birer olgudur ve zıtlar bir arada bulunamaz. Bunun için iyi insanın başına gelen felaketler kötülük olarak sayılamaz olsa olsa onu sınamak için birer imtihandır.¹⁰⁵ Seneca'ya iyiliğin ve kötülüğün kaderden geldiğini sanan adam yanılığ içerisindedir. Çünkü kader bize yalnızca malzeme verir onu iyiye de kötüye de dönüştürmek tamamen bizim elimizdedir. Epiktetos'a göre irademiz tamamen bizim elimizdedir. Zalim bir hükümdar ancak ayaklarına prangalar vurabilir benim irademe dokunamaz. Bedenime hükmedebilir ama düşüncelerime asla.¹⁰⁶

Genel manada stoacılara göre meydana gelen her bir olayın açıklanmasında bir bütünlük hakimdir. Bu bütünlüğün adı kaddedir. Kader doğanın her yerinde bulunan ve her şeyin bir bütünlük içinde bulunması, her şeyin bir bütünün parçası olarak görülmesidir. Bunun yanında stoacıların üzerinde durdukları bir diğere önemli kavram da inayettir. Stoacılar bu kavramı genelde tanrının varlığını kanıtlamak için kullanmaktadırlar. Kader genelde bir zorunluluk olarak anlaşılıyor olsa bile stoacıların özellikle belirttikleri "istenç özgürlüğü" bir eylemin yapılıp yapılmaması kararının insanın kendisine ait bir süreç olduğunu belirtmektedirler. Yani kader bize malzeme sunar o malzemedan kendimize yararlı bir alette çıkarabilir bize zararlı bir alete de dönüştürebiliriz. Örneğin doğada bazı hastalıklara iyi gelebilecek çok farklı bitkiler vardır. Bunlardan faydalanmakta, bunlardan zehir çıkartmakta bizim tercihimize bağlıdır. Ateşi bir pişirme, ısınma aracı olarak kullanabileceğimiz gibi büyük felaketlere sebebiyet verecek bir yangına dönüştürmekte bizim elimizdedir. Tanrı doğayı iyiliğe hizmet edecek, iyiliği amaç edinecek müthiş bir denge içerisinde yaratmıştır. Bu denge içerisinde elbette zıtlıklar, bize ters gelebilecek durumlar olacaktır. Fakat burada bizim düşünce, tutum, tercih, istek ve arzularımız bizim hangi tarafta yer almamızda etki edecektir. Buradan da anlaşılacağı gibi insanın erdemli, iyi, şerefli

¹⁰⁵ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 60-66.

¹⁰⁶ Epiktetos, *Söylevler*, s. 57.

bir hayat seçmesi insanın tercihlerine bağlıdır. Doğanın yapısında bulunan uyum ve denge bireyin farkına varması gereken gerçek bir olgudur.

2. BÖLÜM

2. SENECA VE FELSEFESİ

2.1. Seneca'da Bilge Kişi İdeali ve Erdem

Kimdir bilge kişi? Çok bilen mi yoksa bilgisini kullanabilen kişi mi? Kuvvetli olan mı yoksa iradeli olan mı? Seneca'ya göre bilge kişi talihin ona bahsettiklerine yüz vermeyen kişidir. Dünya nimetlerine sarılmayandır. Bilge kişi tüm kirlerinden arınmaya çalışandır. Doğanın hakiki bilgisine ulaşmaya çalışan kişidir. Ruhunu vaatlerden ve tehditlerden uzak tutandır. Ümitle beklenen ya da korkuyla kaçılan hiçbir şeyin değerli olmadığını bilen kişidir. Dünya nimetlerini, evine gelen bir misafir gibi karşılayıp aynı kapıdan çıkacak olan şeylermiş gibi kabul edendir. Bilge kişi iyi durumdayken aşırı sevinmeyen kötü durumdayken de bedbaht olmayan kişidir.¹⁰⁷ Yaşamın kendi sonunu eninde sonunda kendisine göre belirleyeceğini bilen ve kabul edendir. Ne yaşamayı reddeden ne de onu kazanmaya çalışmak için kendini harap edendir. Ne sıradan zaferlere sevinip havalara uçan ne de kederin çukurunda boğulmayan kişidir. Kederden, kibirden aşırılıklardan uzaklaşıp dengeyi bulan kişidir. Ruhunu ve aklını kölelikten kurtarandır. Hazzı başköşeye oturtan kişi erdemi köle haline getirir. Hazzı mutlak iyi olarak kabul eden kişi, iyinin gerçek değerini yadsımış olur. Akıllı varlık olan insan, akla aykırı olana erişmeyi amaç edinmesi tinsel varlık olmaktan çok hayvani zevklere ulaşmaya çalışan bir varlık olur.¹⁰⁸

Seneca'ya göre, bilge ne olup bittiğinden çok ne olması gerektiğiyle ilgilenendir. Erdemin her kalpte yer edinebileceğini bilen kişidir. Aceleyle aşırı bir eyleme dalmayan kişidir. Bilge insan yaşamını bilgi ve eylem tutarlılığına ulaştırmış, erdem sahibi, düşünce ve davranışları birbirine denk, doğruluğu ve dengeyi hedefleyen kişidir. Nerededir bilgelik? El açıp dua ettiğiniz tanrı mı?

¹⁰⁷ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 112.

¹⁰⁸ Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 76.

Hayır. Bilgelik içimizdedir. İçimizdeki kutsal ruhtadır.¹⁰⁹

Bilgi ve etik arasında ne tür bir ilişki olduğuna dair felsefe tarihi boyunca çeşitli açıklamalar ve tartışmalar olmuştur. Özellikle Sokrates'in "erdem bilgidir" özdeyişi bu tartışmaların başını çekmektedir. Fakat bu özdeyişin doğru olup olmadığı ya da eksik bir tanımlama olup olmadığı tartışılmaya açıldığında irade ve karakter gelişiminden haberdar olmayan filozof ve düşünürlerin itiraz ettikleri görülmektedir. Bilgili olmak erdemli olmaya yeterli mi? Bilgi erdeme indirgenebilir mi? Sigara içmenin sağlığa zararlı olduğunu bilmek sigara içmemeye engel mi? İnsan öldürmenin kötü olduğunu bilmek adam öldürmemeye yetiyor mu? Şiddetin kötü olduğunu bilmek şiddet yapmamaya engel mi? Bakıldığında bu örneklerde olduğu gibi bilginin erdem için biraz abartıldığı söylenebilir.

Stoa öğretisindeki en temel kavramlarda biri, Zenon ile başlayıp Seneca'nın kendi tarzında ve tutkuyla açıklamaya çalıştığı bilge ideali zirveye ulaştır. Seneca'ya göre bilgelik tam olan bir mutluluktur. Bir insanın bilgeliği öğrenmeden mutlu yaşaması mümkün değildir. Bilgelige doğru ilerleyen bir insan henüz cahillikten kurtulmuş değildir. Ama yolun başında olmasına karşın artık o, diğer insanlardan farklıdır. Çünkü o, artık yaşama katlanabilir. Mutlu yaşamı olanaklı kılan yetkin bilgeliktir.¹¹⁰ Peki, bu bilgenin özellikleri nelerdir? Seneca *Ahlak Mektupları*'nın farklı yerlerinde bilge kişinin özelliklerinden bahsetmektedir. Gerçek bilge neşeyle dolu, güler yüzlü ve sakindir. Hiçbir şeyden sarsılmaz. Daima tanrılarla baş başa yaşar ve kendinden memnundur. O, her saldırıya karşı donanmıştır, daima tetiktedir, üzerine her ne saldırırsa saldırın, hakikatten dönmez. Her türlü acıya karşı dirençlidir. Diğer insanları güçsüz bırakan felaketlerden o hiç etkilenmez.¹¹¹

Seneca'ya göre, her yerde zevki arayan insanlar sevinçten ve bilgelikten yoksundurlar. Mutluluğa erişmenin yolu zenginlik, şan ve şeref değildir. Çünkü insanları mutlu olacakları zannıyla erişmek istedikleri bu iyiler, aslında acılarının nedenleridir. Her şey sevince yönelir, bütün insanlar mutlu olmak isterler. Ama

¹⁰⁹ Seneca, *Gladyatör Kararını Arenada Verir*, Çev: Özlem Küskü, 15.baskı, İstanbul, Destek Yayınevi, 2020, s. 11-20.

¹¹⁰ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 76.

¹¹¹ A.e, s. 136.

mutlu olmanın yolu şölenler, sefahat, siyaset, zengin bir koruyucunun desteğine ya da bir kadının sevgisine sahip olmak ya da hiçbir derde deva olmayan edebiyat, geometri, müzik gibi sanatlarla uğraşmak değildir.

Seneca'ya göre bilge insan, gördüğü hiçbir şeyi kötüye yormaz, başına gelenden ötürü sorumlu aramaz ve insanların hatalarını onların kötülüklerine yormaz. Başkalarını sözlerinden dolayı suçlamaz ve başına gelen her kötülüğü, iyi niyetli bir yorumla hafifletir. Kendisine yapılan hakaret ve kötülükleri değil, hizmet ve iyilikleri anımsar. Nankörler ise kendilerine yapılan iyilikleri unutarak sürekli kötü olayları hatırlar. Seneca “İyiliklerin silinip, haksızlıkları zihnine yapışıp kaldığı insandan daha mutsuz ne vardır?” der.¹¹² Bilge kişiye verilebilecek en güzel örnek Seneca'nın *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine* adlı eserinde geçen filozof Stilbon¹¹³ örneğidir. MÖ 4. yüzyılda Makedonya kralı Demetrios¹¹⁴ Megar'ı¹¹⁵ ele geçirdikten sonra şehir yağmalanmış filozof Stilbon esir alınmıştır. Bu büyük savaştan sonra Stilbon'a bir şey kaybedip kaybetmediği sorulduğunda o şöyle cevap verir: “Hayır kendimle ilgili her şey benimle beraber” Stilbon'nun malı mülkü yağmalanmış, kızları esir alınmış yaşadığı yer işgal edilmiştir.¹¹⁶ Bu soruyu soran kral Demetrius'un kendisidir. Ancak Stilbon verdiği cevapla kraldan daha muzaffermiş gibi davranır. Aslında şehir işgal edilmiş olsa da asla kendisinden alınmayacak olan şeylerin kendisiyle beraber olduğunu kanıtlar. Aslında burada şunu sorgulamamız gerek. Stilbon neden bu kadar soğuk kanlıydı? Ya da ona bu kadar rahat cevap verdiren durum neydi? Çünkü ele geçirilen ve yağmalanan malları, esir alınan kızları zaten onun olmamıştı. Bunlar talihin ona bahsettiği geçici heveslerin birer unsuruydu ve o bunlara bağımlı değildi. Eninde sonunda onun elinden kayıp gideceklerdi. Hariçten gelen her şey geçicidir. İşte Stilbon bunu biliyordu. Sağlam bir zihnin hiçbir şeyin yıkamayacağını en büyük kanıtıdır Stilbon.¹¹⁷

¹¹² Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 300.

¹¹³ Stilbon MÖ 4. Yüzyılda yaşamış olup kinik ve Stoacı filozoflar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

¹¹⁴ Büyük İskender'in ölümünden sonra girilen taht mücadelelerinde yer alan, Antigonos hanedanına mensup komutanlardan birisidir.

¹¹⁵ Megara: yunanca da “büyük evler” anlamına gelen Yunanistan'ın Attike bölgesinde bulunan antik kent.

¹¹⁶ Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine*, s. 10.

¹¹⁷ A.e, s. 11.

Bilge kişi bilgeliği sayesinde hiçbir Şeye zorla katlanmaz. O tanrının iradesine katlanmaktan çok, ona katılır. O bu lemde her Şeyin ebedi bir kanuna göre geliştiğini bilir. Her Şeyi cesaretle karşılamak gerekir, unk tüm acılarımız ve sevinlerimiz daha doğduğumuz an belirlenir ve bunların değişmesi mümkündür. Yaşadığımız hiçbir Şey tesadüf değil, bir sonuçtur.¹¹⁸ Bilge bunu bildiği için kaderini anlar ve ona seve seve katlanmaya hazırdır. Bilge bahtsızlıklara dışında değildir; ama onlara karşı silahlıdır. Onun iyisi kadere bağlı değil, kendi içindedir. Bilge mutludur. unk mutluluğa muhtaç değildir. Bilge olmak isteyen insan, kendisini bu amaca ulaşmaktan alı koyan her Şeyi terk ederek, bütün gücü ile bilgeliğe atılmalıdır. Bir insanın bir uğurda fazla çaba göstermeden zengin olması, Şeref ve itibar sahibi olması mümkündür. Fakat erdem sahibi olması mümkün değildir. aba harcamadan tesadüfen bilge olmak olanaksızdır. Bilge bilgeliği tesadüfe ya da kadere bağlamaz onu kendi çabasıyla elde eder.

Seneca'ya göre bilgeliğin başka önemli bir belirtisi de aklın tutkulara esir olmaması ve onlara tümüyle hâkim olmasındır.¹¹⁹ Bir defa tutkulara izin verilirse akıl bu tutkuların seline kapılarak sürüklenir. İlk başta her duygu gcsz olduğu gibi uysaldır. Fakat başlamasına bir kere göz yumulduğunda, durulmaları olanaksızdır. Bundan dolayı aşırı duygu ve tutkuların daha başlangıçta nlenmeleri gerekmektedir. Lucilius'a yazdığı ahlak mektuplarının 116. Mektubunda Aristoteles ve Peripatoscular'ın lcl duygu ve tutkulara izin veren görüşlerine katılmamasının nedenlerini Şöyle açıklar. Peripatosculara göre öfke ve keder gibi duygulardan tümüyle arındırılmış bir insanın olabileceğini iddia etmek, insan doğasını bilmemektir. Onlara göre önemli olan duyguları yok etmek değil onları hafifletmektir. Seneca ise lcl bir tutkunun lcl bir kötülükten başka bir Şey olmadığını iddia etmektedir.¹²⁰ Seneca'nın bilgesi talihe asla güvenmez. Gelecekteki ktlklere kendini alıştırır. Başkalarının uzun süre çektikleri kötülükleri bilge uzun uzun düşünerek hafifletir. O bilir ki önceden beklenen felaketlerin darbesi daha hafif olur. Beklenmeyen felaketlerin darbesi daha ağır gelir insana. Bundan dolayı bilge için hiçbir Şey beklenmedik değildir. O her Şeye

¹¹⁸ Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı zerine*, s. 15.

¹¹⁹ A.e, s. 20.

¹²⁰ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 75-81

hazırlıklıdır.¹²¹ Üstelik bilge, başka insanlara bir felaket gibi gelen zararların, kayıpların, ıstırap ve işkencelerin, sürgün, yas ve ayrılıkların bir kötülük olmadığını bildiği için bunlara çok daha kolay katlanır. Yaşadığı hayat ve bulunduğu konumdan kaynaklı olacak ki Seneca'ya göre bilge kişinin uzak durması gereken alanların başında politika gelmektedir. Uzak durmasa bile olabildiğince az ilgilenmeli

Seneca felsefesinde çok önemli yer tutan kavramlardan biri olan “erdem” her şeyin kendi doğasına uygunluğu ile ilişkilidir. İnsandaki en iyi olan şey akıldır. Akıl doğru ve erginse, insanın mutluluğu gerçekleşir. Erdem; insanın aklını kendi yaratılışının sınırlarına kadar geliştirmesi ve yetkinleştirilmesidir. Seneca'ya göre “insan aklıyla canlıların önünde, tanrıların ardındadır.”¹²² Erdeme yetkin akıl demek mümkündür. O gerçek ve değişmez bir kanıdır. En büyük iyilik ve tek mutluluk olan erdem, yarattığı düzen, yaşanı yapması, kararlılığı, her davranışın birbiriyle uyumlu olması ve her şeyi aşan büyüklüğü ile kendini belli eder.¹²³ Zevk sanıldığı gibi insanlara mutluluk vermez, tam tersine mutluluğun önünde bir engeldir. Mutluluğa varmanın yolu doğaya dolayısıyla akla uygun yaşamaktır; oysa zevk duyulara bağlı olması nedeniyle hem doğaya hem de akla karşıdır. Bu nedenle zevk kendisinden kurtulması gereken bir hastalıktır. Epikuroşular iyiyi duyularda, Stoacılar ise ruhta bulurlar. Seneca'ya göre eğer duyu iyiye hükmetseydi, hiçbir zevki reddetmez ve hiçbir acıya katlanmazdı. Çünkü zevkler tatlıdır ve insanı çekerler; acılar ise incitici oldukları için istenmezler. Bu nedenle Seneca şöyle der: “duyular istediğimiz ve istemediğimiz şeyler hakkında bir yetki tanınırsa, iyi ile kötü hakkındaki hükmü duyular verecek olursa insan neler yapmaz.”¹²⁴

Seneca *Ahlak Mektupları*'nda erdemi dört bölüme ayırır: Cesaret, ılımlılık, ileri görüşlülük ve adalet. Cesaret korku veren her şeyi hor görür, ona tepeden bakar. İlimlilik aşırı zevklere hükmeder, kiminden nefret ederek onları ret eder. Kimisini ise sağlıklı bir ölçüye indirir, bilir ki arzulanan her şey için en iyi ölçü, istenilen kadar değil, gerekli olduğu kadardır. İleri görüşlülük yapılması gereken

¹²¹ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 256-259.

¹²² A.e, s. 269.

¹²³ A.e, s. 467- 473.

¹²⁴ Fatma Paksüt, a.g.e, s. 20.

şeyleri öncesinden fark eder. Adalet ise verilmesi gerekenleri dağıtır.¹²⁵ Erdemleri böyle anlattıktan sonra 95. Mektupta Lucilius'a "erdemine ne olduğunu anlamazsak, hiçbir işe yaramaz bu; bir tek midir erdem yoksa birkaç tane midir? Aynı ayrı mı bu erdemler yoksa birbirine bağlı mı? Birine sahip olan hepsine sahip olmuş olur mu? Aralarındaki ayırım nedir?"¹²⁶ Ona göre tüm erdemler birbirine eşittir. Aynı değerdedirler. Sükûnet, sadelik, hoşgörü, kararlılık, iyi huyluluk, dayanma gücü vb. tüm bunların temelinde, ruhu doğru ve bükülmez kılan erdem yatar. Sevince katlanmayla acıya sarsılmadan katlanma arasında hiçbir fark yoktur. Aynı şekilde ılımlı zevklerle yetinmenin ya da işkencelere katlanmanın erdemleri de birbirine eşittir. Erdem daha büyük ya da büyük bir hale konulmaz, hep aynı düzeydedir. Tüm yetkinliklerini içinde taşıdığı, kendi kendisiyle tam bir bütün olduğu için azalıp çoğalması mümkün değildir. Çünkü o en iyidir. Eğer erdem dışında olan şeyler onu büyültüp küçültebilseydi, erdem ortadan kalkardı. Erdem, mümkün olan iyiliklerin en üstünüdür, ondan daha iyisi olması mümkün değildir. Daha iyisinin oluşmadığı şeyler birbirlerine eşittirler. En yüksek iyi olan erdem ve ondan doğan mutluluğun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; ölüm, hastalık, ızdırıp vb. felaketlere karşı duygusuzdur, onları hor görür. Tüm çilelere hiç yakınmadan sabırla, dahası isteyerek katlanır çünkü başına gelen şeylerin rastgele olmadığını bilir.

Seneca'ya göre isteksizce ve zorlanarak yapılan hiçbir şey erdemli değildir. Erdemli insan karşılaştığı hiçbir engeli kötülük olarak görmez ve yapılması gerekeni içtenlikle, severek yapar. Çünkü o bilir ki evrende meydana gelen her şey evrenin genel iyiliği için meydana gelir.¹²⁷ İnsanların mutsuzluklarının nedeni dışarda değil, kendi içlerindedir. İyileşemiyorlar; çünkü hasta olduklarının farkında değillerdir. İyileşebilmeleri için önce kusurlarını bilmeleri ve bu kusurlar iyice iyileşmeden önce onlardan kurtulmaları gerekir. Bu kusurlar yerleşse bile, umutsuzluğa kapılmamak gerekir. Çünkü inatçı bir çabanın ve sürekli, titiz bir bakımın yenemeyeceği kusur yoktur. Hiç kimseye bilgelik, akılsızlıktan önce gelmez. Erdem doğuştan değildir. Sonradan çabayla elde edilir. Bir defa elde edilen erdem bir daha ruhtan silinmez. Çünkü o doğaya uygundur.

¹²⁵ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 327-338.

¹²⁶ A.e, s. 386-405.

¹²⁷ A.e, s. 220- 232.

Doğaya aykırı olan kusurlardır ve doğaya uygun olmayan hiçbir şey iyinin yerini tutamaz. Sadece ıslah edilip sökülebilir.¹²⁸ Ama erdem yüreğimizin derinliklerine işleyip, uzun süre kalmazsa, vadettiklerinden hiçbirini sağlayamaz.

Peki, Seneca'ya göre, insanları erdeme yönelten şeyler nelerdir? Ona göre erdem yoluna giren insana bu konuda en yararlı olan şey, bilge insanlarla kurulan ilişkidir. Örnek insanlarla bir arada olan kişiler, onlardan nasıl yararlandıklarını anlamazlar bile ama yararlanırlar; çünkü bu yakınlık onları sık sık görmek, ruhlara şerefli düşünceleri özümsetir. Kararsız, hataya eğimli ruhları doğru yola yöneltir. Örnek insan konuşmadığı zaman bile yararlıdır. Erdemin bir bölümü öğretiden, bir bölümü uygulamadan oluştuğu için, kurallar ve uyarılar da öğretici bir rol üstlenirler. Yapılması ve kaçınılması gereken şeylerin bilgisi olan kurallar ve sık sık yinelenerek, ruha işleyen yanlış kanıları kovan uyarılar erdem yolunda ilerleyen kişinin ruhunu eğitirken, kusurlarını da yok ederler.¹²⁹

Seneca'nın erdemle ilgili görüşlerine ilişkin olarak değineceğimiz son konu, onun halkla ilgili görüşleridir. Stoa'nın erdem konusundaki katı idealizmini sürdürmemesine karşın bilgili olanlar ve olmayanlar ayırımı Seneca'da da vardır. Ona göre kötü davranışların nedeni başkalarına uymak, onların davrandığı gibi davranmaktır; çünkü insanların çoğu kendi akıllarını kullanmaktansa, başkalarının fikirlerini benimsemekte ve onları taklit etmektedir. Oysa ona göre hayatta en çok geçilen, en kalabalık yol, en çok aldatan yoldur. Çünkü başkasının ardına takılan insan kendi gitmek istediği yere değil, onların gideceği yere varır. Seneca Licilius'a yazdığı mektupta da Epikuros'tan alıntı yaparak şunu der: "Hiçbir zaman halkın hoşuna gitmek istemedim. Benim bildiğim şeyleri halk beğenemez, halkın beğendiği şeyleri de ben bilmem."¹³⁰

Peripatoscuların, akademialıların, stoacıların ve kyniklerin paylaştığı bu düşünceye o da katılmakta ve halkın erdemi sevmediğini düşünmektedir. Halkın beğenisi erdemden çok kötülöklere yönelir, çünkü erdemi anlamak kolay değildir. Böyle olunca onların beğenilerini erdeme yönelmemesi de doğaldır. Seneca'nın küçümsediği yalnızca aşağı bir hayat seviyesinde yaşayan halk değildir. O, mevki

¹²⁸ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 170.

¹²⁹ A.e, s. 367- 386.

¹³⁰ A.e, s. 117.

ve serveti ne olursa olsun tüm tembelleri, zevk düşkünlerini kısaca erdemsiz olan herkesi küçümsemiştir.

2.2. Seneca'nın Ruh Anlayışı

Stoacılar evren hakkındaki görüşleri itibariyle tamamen maddeci bir anlayışa sahiptirler. Seneca'da da bunun uyumlu olarak ruh anlayışı da dahil maddeci bir görüş hakimdir. Ruh bedenin her tarafına yayılmıştır. Ancak bedenden daha ince bir yapıya sahiptir. Ruh, ruhun en üst kısmı ve sadece insanda bulunan akılda mevcuttur. Onların bu ruh anlayışları tekçi bir materyalist anlayış olmasıyla, ruhu ve bedeni birbirlerinden tamamen ayrı yapıda gören Platon ve Descartes gibi filozoflardan ayrı bir konuma sokmaktadır. Ruh ve bedeni aynı yapıda gördükleri için bunların birbirleri üzerindeki etkilerini açıklamakta herhangi bir zorlukla karşılaşmamaktadırlar. Farklı filozoflarda gördüğümüz duysal bilgi, akılsal bilgi görüşü stoacılar da duyumlara indirgenebilir. Evren tasarımlarında insan ve doğa aynı yapıda oldukları için insanı açıklamak için fazladan bir açıklama ihtiyacı duymazlar.¹³¹

Orta dönem stoacılar da ruh bedeninin yükü altında ezildiği için bedende tutulamaz ve dağılır. Seneca ise ilk dönem stoacılarla aynı görüşü savunmaktadır. Ruh bedenli olarak kabul etmiştir. "Ruh çok ince bir maddeden yapıldığı için, her bedenden çıkıp gidebilir."¹³² Seneca ruhu, bedensel zevkleri hor görerek ve tanrının istediği makbul olan hayat yolunda tanrıdan gelen bir soluk olarak görmektedir.¹³³ Ruh'un doğasında bulunan ayrımlar daha çok meydana gelen oluşa bağlıdır. Farklı gelişme evrelerinden geçerek meydana gelir. Ruhun birden fazla yönü olsa da daha çok duygudaşlık ve yönelimlerde baş gösterir. En belirgin olanı yönetici kısmı bir ahtapot gibi diğer bütün kısımların yönetici kısmın dokunaçlarıdır.¹³⁴ Bu yönetici kısım ruh'un en soylu kısmıdır. Kabullenişlerin, tepkilerin, duyguların ve isteklerin gerçekleştiği yer bu soylu ruhtur. Ruhun alt kısımlarında bulunan diğer bölümler ise sefih istek ve arzuların bulunduğu kısımlardır. İnsan bu alt kısımların arzularından uzak durduğu sürece bilge insan

¹³¹ Ahmet Arslan, a.g.e, s. 315- 316.

¹³² Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 23.

¹³³ A.e, s. 34.

¹³⁴ Jean Brunu, a.g.e, s. 75.

olma yolunda ilerler.

2.3. Seneca ve Kader

Seneca'ya göre insanın yazgısı doğduğu anda belirlenmiştir ve değiştirilemez. Aslında stoa geleneğinde ve özellikle Epiktetos'ta ve Seneca'da tümüyle tanrısal iradeye karşı bir teslimiyet hakimdir. "Tanrısal bilgelik, zekâ düzen ve akıldır. Her işimizi tanrısal bilgeliğin ustalığına bağlanarak yapmalıyız".¹³⁵ Her şey tam bir belirlenim içinde olup biter ve her olay bir başka olayın kaçınılmaz bir sonucudur. Bu nedenle kadere karşı koymanın, sızlanmanın ya da şikâyet etmenin hiçbir anlamı yoktur. Doğa araştırmaları adlı eserinde kader anlayışını evrendeki her şeyin, her hareketin zorunluluğu olarak anladığını ifade eder. Bu hiçbir kuvvetle kırılmayan, sonu kurbanlarla değiştirilemeyen bir zorunluluktur.¹³⁶

Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak ve Zevk Anlayışı* adlı eserinde; Seneca'nın kaderi, ne yapacağını tanrının önceden bilmesi olarak düşünmüş olmanın güçlü bir olasılık olduğunu, aksi halde Seneca'nın özgürlükleri olmadığını düşünmesine karşın insanlara sürekli akıllarını kullanmalarını önermesinin anlamsız olacağını düşünür¹³⁷. Büyük doğa olayları gibi birçok olay vardır ki, insanın gücü bunları değiştirmeye yetmez; ama yine de Seneca'ya göre insanın bazı olaylara hâkim olması elindedir. Başına hangi olayların geleceğini insan seçemez ama buraya dikkate değer bir açıklama getirmektedir Seneca. Bu olaylara karşı gösterebileceği tepkiyi seçebilir. İnsanların karşılaştığı olaylarda takınacağı tavır, tümü ile kendi tercihine bağlıdır. Kararı veren kendisidir ve her olayda takınılan tavırlar, insanın hayatını bir şekilde etkiler. Bunun için insanların düşünerek hareket etmeleri gerekir.¹³⁸

Ahlak mektuplarının 98. Mektubunda Seneca, iyilik ya da kötülüğün kaderden gelmediğine ilişkin olarak Lucilius'a şöyle hitap etmektedir:

... Çünkü Lucilius, bize iyilik ya da kötülüğün kaderden geldiğini düşünenler aldanyorlar. Kader bize iyilik, kötülük içinde malzeme sağlar, bizde iyiye, kötüye

¹³⁵ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s. 39.

¹³⁶ Fatma Paksüt a.g.e. s. 19.

¹³⁷ A.e, s. 38.

¹³⁸ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 406.

dönüşecek olan şeylerin ilkel maddesini verir. Onu her iki yöne çekebilir. Mutlu, mutsuz yaşamın nedeni olur kendisi için. Kötü bir ruhsa, her şeyi kötüye çevirir, en büyük iyilik görüntüsü altında gelseler bile!..¹³⁹

Seneca eserlerinde, özellikle bilgenin davranışlarından ve erdemden bahsederken yukardaki ifadeye benzer ifadeleri oldukça fazla kullanmaktadır. Ona göre başımıza önceden düşünmediğimiz hiçbir şey gelmemelidir, yalnızca alışılmış şeyleri değil olabilecek her şeyi düşünüp, kendimizi her türlü olaya karşı hazırlamalıyız. Hayata kötü yanından bakın. Gönümüzde başımıza gelen bir olaya pozitif yanından bakmaya çalışırız ya da yakınlarımızın başına kötü bir olay geldiğinde onlara sürekli umut vermeye çalışırız. Ama stoacılar kötü bir şey yaşandığında ne kendilerine ne de çevrelerindekiyle umut vermezler. Çünkü her şeyin iyi olacağını düşünürseniz ya da her şeye umut beslerseniz muhtemelen fena bir şekilde hayal kırıklığına uğrarsınız. Çünkü dünya acıyla doludur. Umut beklentiye yükseltir, umut ne kadar yüksekse hayal kırıklığı da o ölçüde büyük olur. Umutlarımızı, beklentilerimizi hedeflerimizi yüksekte tutmamız hem mutlu olmamızı engeller. Beklentilerimizi sifıra indirdiğimizde ve kötü şeyler olabileceğini düşündüğümüzde başımıza gelen kötü bir olay bizleri sinirlendirmez. Çünkü beklemediğimiz aksilikler bizleri üzer. Yaşadığı fenalıkların gelişini öngören onları gücünden eder der Seneca.

Kaderin canı isterse en şaşıla bir yerden koparıp alamayacağı ne var ki? Görkemiyle ışık saçmaktayken, pırl pırlken, kader her şeye saldırıp sarmaz mı? Zor diye bir şey tanır mı kader? Üstelik her zaman aynı yolu izlemez, işlek bir yolda koşmaz. Bir bakarsın kendi ellerimizi kendimize karşı çağırıp kullanır, bir bakarsın kendi gücüyle yetinerek işleyeni bilinmeyen tehlikeler çıkarır ortaya. Hiçbir zaman onun için ayrı değildir. Zevklerin içinde acı nedenleri doğar. Barışın içinde savaş çıkıverir, bize huzurun güvencesi olan şeyler korkuya dönüşür; dost düşman, düşman arkadaş olur. Hastalık çok ılımlı olanlara saldırır; verem en sağlıklılara ceza en masumlar kargaşada en çok bir köşeye çekilmişlere.¹⁴⁰

Bu nedenle Seneca her şeyi göz önüne alıp düşünmemiz ve ruhumuzu olabilecek her türlü felakete karşı güçlendirmemiz gerektiğini söyler. Çünkü

¹³⁹ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 411.

¹⁴⁰ A.e, s. 217.

kazanılan her şey bir gün yitilir. Evreni düzenleyen ve yöneten güç tarafından belirlenir kader. Eğer insan kader üzerine düşünüp, onu anlamaya çalışsa, tanrının iradesine uymakla yetinmez, ona seve seve katılırdı; çünkü acılar ve felaketlerle karşılaşarak, bunları yenen insanın ruhu güçlenir ve yücelir. Seneca hiçbir güçlkle karşılaşmamış insanların, genel kanının tersine şansız olduklarını söylemektedir. Çünkü insanın gerçek gücünü bilebilmesi için kendisinin sınanması zorunludur. Birtakım felaketlerle yüz yüze gelemeyen bir insan gücünü sınamadığı gibi, zafer duygusunu da tadamaz. Üstelik gününü gün ederek yaşayan insan henüz farkında değildir, ama ileride onu çok büyük acılar beklemektedir. Her insan gibi oda felaketleri ve acıyı tadacaktır. Kimse yasanın dışında değildir. “Seni iğneleyerek uyandıracak hiçbir şeyin olmaması, ruhunun sağlamlığını deneyebilecek hiçbir uyarının, hiçbir aksaklığın olmaması, hiç hırpalanmadan huzur içinde yata kalman, sakın yaşam sürmek değil, düpedüz uyuşukluktur”¹⁴¹

Kadere olan güçlü inancını ve ona boyun eğmemizi her fırsatta dile getiren Seneca yine de yazgının insanın içsel özgürlüğünü kısıtladığı kanısında değildir. Ona göre kişi ne yaşarsa yaşasın her durumda içsel özgürlüğünü koruyabilir. Talihin getirdikleri ya da kişiden aldıkları geçici ve değersiz oldukları için bilge kişi bu değişimlere aldırılmaz. Talihin cilveleri onu ve değerlerini değiştirmez, dışsal olaylar onun dünyasını değiştirmez. “Talih ancak zenginliğimi alabilir, ruhumu alamaz”¹⁴² çünkü talih dışsal bir güçtür ve özgür olan kişinin ruhu bu güçten etkilenmez.

2.4. Seneca ve Mutlu Kişi İdeali

Seneca kardeşi Gallio’ya hitaben yazdığı *Mutlu Yaşam Üzerine* adlı esrinde, mutluluğun şan, şeref, şöret, para, makam gibi gelip geçici şeylerde değil; doğaya uygun yaşamaktan ve erdemli olmaktan geçtiğini söyler. Çünkü insanların zihinleri, kendilerini mutlu edecek şeylerin ne olduğu konusunda

¹⁴¹ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 235.

¹⁴² Seneca, *Medea*, Çev: Çiğdem Dürüşken. 6.basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 24.

kördür.¹⁴³ Mutluluğu, kendi doğasıyla uyumlu olan ve başka hiçbir yapay yolla elde edilmeyen yaşam olarak görmektedir. Seneca'ya göre öncelikle insanın zihni sağlıklı, dinç ve cesur olmalı bunun yanında talihin ona getirdikleri şeylere ilgisiz kalmayıp aynı zamanda hayranlık da duymayan fakat onlardan faydalanıp onların kölesi olmayan bir karakterde olmalıdır.¹⁴⁴ Ahlaki doğruluğa önem veren, kendisine gerçek hazzın hazları küçümsemek düşüncesini benimseten kişi mutlu kişidir. Hazzı, zayıf ve “güdük” karakterlerin sığınağı, gelip geçici zevklerin peşinde koşan zayıf karakterli kişilerin peşinde olduğu bir duygu olarak görür. Doğasında değişkenlik barındıran şeyler mutlak olamazlar. Mutlak olmayan şeyler de mutluluk getirmez.¹⁴⁵ O zaman asıl mutluluk nedir? Asıl mutluluk; erdemle ahlaka ve ödeve uygun olan eylemle birliktedir. Erdemin dışında bir iyi bulunmadığı gibi iyi olanın dışında da mutluluk yoktur. Gelip geçici zevklere sahip olmayan, dışsal olaylardan bağımsız olarak doğaya uygun olan yaşamdır. Uyanık bir bilinç dışsal koşullara ilgisizdir. Mutluluk yalnızca bizim içimizde bulunabilir.

Seneca'ya göre doğa bize birtakım yetenekler bahşetmiştir. Bizler de bu yeteneklerimizi doğanın bize öngördüğü şekilde kullanırsak onların kölesi olmayız; ruhumuzu ve zihnimizi bedeni arzuların ve zevklerin tutsağı yapmadığımız sürece mutlu olabiliriz. Asıl zevk ve mutluluk, erdemli olmakta ve erdeme giden yolda ilerlemektedir. Erdemli olmak sadece haz ve mutluluğu vermez. Bunları fazladan verir. Tıpkı ekin için biçilen bir tarlada bazı çiçeklerinde yeşermesi gibi. Çiçekler her ne kadar göze hoş gelse de tarlayı eken kişinin asıl yapmak istediği bu değildir. Onun asıl amacı ekin ekmektir. Tohum ekenin başka amacının olması ve çiçeklerin tarlada fazladan bulunması gibi, mutluluk ve haz erdemin ne nedeni ne ödülüdür. Doğa bunu fazladan verir.¹⁴⁶ Bireyi mutsuz eden olaylar tamamen yanlış yargılardan, iyi ve kötü üzerindeki yanlış sanıdan kaynaklanmaktadır.

¹⁴³ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, 4.basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 3.

¹⁴⁴ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, s. 7.

¹⁴⁵ A.e, s. 12.

¹⁴⁶ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 14.

Mutlu bir yaşam aynı zamanda ahlaki bir yaşam sürmekle doğru orantılıdır. Ahlaki bir yaşam yaşanmadıkça mutlu bir yaşam elde edilemez. Kendisine erdem eklenen yaşam ancak mutluluk verebilir. Kibir, gurur, kendini beğenmişlik, iğneleyici dil, şehvet, şatafat, vb. şeyler hepsi aşağılayıcı ve geçici zevklerin uğrağıdır. Bunların her biri mutlak olmayan ve asıl mutluluğa kaynaklık edemeyen tutkulardır. Cesaret adalet, erdem, hoşgörülü olmak, sevgi, saygı bunlar hiçbir zaman bizden ayrılmazlar ve mutluluğun asıl bunlarda aranması gerekir. Dünyevi hazları küçümsediğimiz sürece mutluluğa yaklaşıyoruz. Hazzın doğaya boyun eğmesi gerekir. “Doğaya azıcık şatafat yeterli” der Seneca.

Seneca için mutlu yaşam erdemli olmakla aynıdır. Mutlu olmak ve yaşamı dolu dolu yaşamak doğru eylemde bulunmanın doğal sonucudur. Mutluluk, edinimlerimizin ve arzularımızın doğa ile uyumlu hale getirilmesiyle elde edilir. Aslında iyi edinimler sadece tanrıların hoşnutluğunu ve başkalarının hayranlığını kazanmak için değil; içsel huzuru kazanmak ve buna bağlı olarak kişisel özgürlüğü kazanmak için de gereklidir. İhtiyacımızdan fazla olan her şey bize zarar verir. Bu zorbalık için kullanılan güç, tembellik, yiyecek, içecek, hırs, kendine aşırı güven, kıskançlık. Bunların hepsi bizi zihinsel sağlığımızdan uzaklaştıran ve bizim mutlu olmamıza engel olan şeylerdir. Bütün güzel şeylerin gelip geçici olması gibi kötü şeylerde gelip geçicidir. Bireyin yapması gereken şey, akli esas alarak olayları anlama ve onların üstesinden gelmek için realist bakış açısıyla onları değerlendirmektir. Ona göre gerçek mutluluk ancak dinginliğe ulaşmış bir ruhta bulunur. Mutluluk erdeme götüren yolda ilerlemektir.¹⁴⁷ Ona göre sık sık tekrarlanan hatalar ve kusurlar aynı şekilde bize sık sık öğüt vermektedir. Bunun için aynı konuyu birden çok yerde tekrar ettiği karşımıza çıkmaktadır.

2.5. Mutluluğun Önündeki En Büyük Engel: Korku

Doğada düşünceleri, tercihleri ve eylemleriyle mutlu ya da mutsuz olabilecek tek varlık insandır. İnsanın düşüncelerinde daha çok mutsuzluk barınmaktadır. Bizi mutsuzluğa götüren şeyler başkalarının eylemlerinden çok

¹⁴⁷ Seneca *Ahlak Mektupları*, s.184.

bizim kendi tutumlarımızdır. Kişi izin vermediği sürece kimse onu üzemez. Olaylara verdiğimiz tepkiler ve yüklediğimiz anlamlar tamamen bizim düşüncemize bağlıdır. Mutlu bir yaşam sürmek istiyorsak düşüncelerimize hükmetmeyi öğrenmemiz gerekmektedir.¹⁴⁸ Mutluluk kendi doğamızın gerektirdiği şekilde elde edilir. Başkalarının bize dayattığı yapay gerçekliklerde değil. Mutluluk insanın elindeyken yapay gerçeklikler peşinde koşarak mutsuzluğu tercih ediyor. Bir kölenin efendisine boyun eğdiği gibi arzularımıza itaat ediyoruz. Bu arzularımızı kontrol edemediğimiz için de mutlu olamıyoruz.¹⁴⁹ Mutlu olmanın sırrı olandan daha fazlasını aramakta değil, olandan olabildiğince keyif almaktadır.

Felsefenin kişiye kazandırdığı en büyük edinin korkusuz yaşamayı öğrenmesidir. Her türlü tutkulu arzu ve isteklerine egemen olabilen kişi mutlu olabilecek kişidir. Kimseye, hiçbir nesneye zevke bağlı kalamayan insan mutlu insandır.¹⁵⁰ Herkes yaşamı boyunca bilinçli ya da bilinçsiz, isteyerek ya da istemeyerek çeşitli korkular yaşayabilir. Bu korku, sevdiğimiz bir insanı kaybetme korkusu olabilir ya da makamımızı kaybetme, zenginliğimizi kaybetme, şan şeref kaybetme aklımıza gelebilecek her türlü kayıp korkuya sebep olabilir. Eğer zihnimiz korku dolu bir yapıya sahipse o zaman mutlu bir yaşam elde edemeyiz. Başımıza gelen ve kendimizce kötü olarak yorumladığımız bir olay olduğunda korkuya kapılıp ne yapacağımızı bilmemekten çok; var olan durumun aslında bir gerçeklik ve evrensel bir yaşam döngüsü olduğunu sadece kendi başımıza gelmediğini bilmemiz gerekir.¹⁵¹

Seneca, mutluluğun içimizde olduğunu düşünür ve bir sürece bağlı olduğunu savunur. Mutlu olmak istiyorsak eğer bunu bir şahsa ya da bir eşyaya bağlamamalıyız. Kendimizi asla başkasıyla kıyaslamayacağız. Mutluluk içimizdedir. Şu anda bizimle beraber olandır mutluluk ama bazen geleceği bazen de geçmişi düşünerek şu an ki mutluluğu kaçırıyoruz. Geçmiş gitmiş gelecek ise henüz belirsiz. Sahip olduğum tek şey şu an.¹⁵² Seneca'ya göre bizi mutsuz ve

¹⁴⁸ A.e, s. 148.

¹⁴⁹ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 28.

¹⁵⁰ Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 76.

¹⁵¹ Seneca *Ahlak Mektupları*, s. 354.

¹⁵² A.e, s. 33-34.

tedirgin eden şey, başkalarının yapıp ettiklerinden çok bizim kendi düşüncelerimizdir. Bunun yanında bizi mutsuz eden şey geçmiş ve gelecektir. Geçmiş demek, pişmanlık, suçluluk, şikâyet, kızgınlık ve üzüntüdür. Gelecek ise endişe, gerginlik, korku, stres, kaygı ve huzursuzluk verir. O zaman sadece ana odaklanmalıyız. Anda olmak, özgürlük, neşe ve hafiflik verir bize.¹⁵³

2.6. Seneca'nın Özgürlük Anlayışı

İnsan, var olduğundan beri yaşamındaki en değerli amacı özgürlüğünü sağlamak olmuştur. Özgürlük kendi kontrolümüz dışındaki olaylara aldırılmayarak, onları önemsemeden kazanılır. Seneca bu noktada felsefesini insan merkezli geliştirmiş, ortaya koyduğu ahlak felsefesini olabildiğince özgün bir çizgide yaşatmış saygın bir filozoftur. Stoa felsefesinin yazgı inancı ve irade özgürlüğü kısıkacında yaşam sürmüş olan ahlak öğretisi özgürlüğü genel itibariyle doğa yasasına uygunluğu noktasında ele almıştır. Öğretinin kuralları gereğince bireyin içerisinde bulunduğu koşul her ne olursa olsun söz konusu olayları yazgı ile değerlendirmek durumunda bırakılmıştır. Bu yüzden de bireyin içerisinde bulunduğu durumu ya da dünyanın gidişatını değiştirmesi gibi bir ihtimali söz konusu dahi edilmemiştir. Bireyin yaşamında yeri olabilecek dış değerlere de yer vermiş olan Stoa öğretilerine göre soylu, zengin ya da ün sahibi olmak önemsiz değerler olarak görülmüştür. Seneca dışı parıldayan şeyler olarak gördüğü değersizliklerin ardındaki ruha değer veren bir düşünür olmuştur. Bu yüzden de ki felsefesinin temellerini görünüşte iyi şeylerle oyalanarak yaşanan dikkatsizlikler üzerine kurmuştur.

Seneca'ya göre böylesi önemsiz addedilecek değerlerin peşinde koşmak bireye mutsuzluktan başka bir şey kazandıramayacaktır. Doğanın yasalarına uygun davranması gerektiği bilincine sahip insanlar aklını egemen kılan kimseler olarak görülürken özgür iradesiyle mutlu, erdemli bir yaşamı tatmak yerine öğretisinin doğa olduğunun bilincinde olmadan yaşam sürmek isteyen insanlarsa okul içerisinde yazgısı gereğince kendisine verilmiş olan rolün bilincinde olmayan kimseler olarak değerlendirilmişlerdir. Seneca'ya göre doğası gereği akıllı olan

¹⁵³ A.e, s. 67.

insan, evren ile uyum içerisinde yaşayabilir ve böylece yetkin mutluluğu elde edebilir. Bunun için insanın ne kadar cahil olursa olsun, tanrısal aklın bir tiyatro sahnesi gibi düzenlediği dünyada yazgı tarafından kendisine verilen rolü bilip yerine getirmesi yeterlidir.¹⁵⁴ Dolayısıyla insanın doğası ile evrenin doğası arasında var olan mevcut uyum fark edilmesi gereken yegâne gerçekliktir. Seneca doğa ile sağlanması gereken söz konusu uyumu ayakta tutan iradenin erdem olduğuna kanaat getirmiştir. Çünkü sağlık, mutluluk veya para adı her ne olursa olsun asıl iyi olan erdemden başkası değildir. Bu yüzden öğretinin gereğince erdem, bir kişide iyiliğin bulunması, bütün ile ortak bir yeniliktir. Bir olması nedeniyle az ya da çok erdemli olunması söz konusu değildir. Ya erdemli olunur ya da olunmaz.

Yaşamı bu denli akla ve doğaya uygun kılan bir düşünce dünyası içerisindeki asıl özgürlüğün nasıl gerçekleşeceği noktasının akla ve doğaya tabi tutulması öğreticinin kurallarınca kaçınılmaz bir sonudur. Yaşamı akla ve doğaya uygun kılarak kişinin yazgısını anlaması gerektiğini salık vermiş olan Stoacı düşünce yapısındaki kişinin başına gelen her durumu yazgı olarak görmesi ve yazgısını benimsemesi gerektiğine duyulan inanç büyüktür. İnsanların bir kısmının doğaya ve akla uygun yaşadığını fakat çoğunluk olan kısmın ise sürdürdükleri yaşamların akıldışı olduğunu gören Stoacılar bu yüzden ki daha önce de değinildiği üzere insanları bilge ve bilge olmayanlar olarak sınıflandırılmıştır. Stoacılar için “kendini evrenin bir parçası olarak algılayan ve bütünü içindeki yerini kavrayıp ona göre davranan bilge mutlak erdeme, dolayısıyla yetkin mutluluğa ulaşmış kişidir. Kendi kendisine yetmesini bilen bilge, aklını doğru duruma getirmiş olmasından ötürü hiç yanılmaz, hiçbir kötü davranışta bulunmaz. Ayrıca tam anlamıyla özgürdür de çünkü kendini aşırı isteklerinden, tutkularından, doğa dışı duygularından kurtarıp bir “duygusuzluk” içine sokmuştur. Ve mutluluk için bir değer taşımayan saygınlık, servet, sağlık, hatta yaşamın kendisi gibi şeyler karşısında kayıtsız kalmayı, gerektiğinde bunlardan vazgeçmeyi göze almıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 6.basım, İstanbul, İmge Kitabevi, 2009, s. 427.

¹⁵⁵ Seneca, *Ahlak Mektupları* s. 428.

Seneca'nın içerisinde bulunduğu öğretiden etkilerle ve bir yandan da özgün kalmaya gösterdiği özenle birlikte ortaya koyduğu mutlu yaşam önceliği tüm kıstaslar ışığında özgürlüğe aralanmış olan en önemli kapıdır. Görüldüğü üzere amaç edindiği özgürlüğe ulaşabilmek adına ilk adımı insanın rahatsız olabileceği hemen her unsurun bertaraf edilmesi olabileceğine inanmıştır. Bu uğurda bir insanı mutlu olarak tanımlayabilmek için de o insanın ahlaki doğruluğa önem veren erdemden hoşnut olan, şansın getirdiklerinin şımartmadığı ve parçalayamadığı, gerçek hazzın hazları küçümsemek olduğu bilincinde olması gerekmektedir.¹⁵⁶ Ölüm hem stoa felsefesine hem de Seneca'ya göre özgürlüğe kavuşturur. Ruhun tutsak olduğu bedenden kurtulup özgürlüğüne kavuşacağını düşünmektedir. Hem stoa felsefesine hem de Seneca'ya göre ruhu acılara sevk eden tutkular hep bedensel tutkuların neticesidir. Bu tür tuzakların kaynağından, yani bedenden de uzaklaşmak ruh için özgürlüktür.

2.7. Seneca'nın Siyaset Felsefesi

“Tüm yeryüzünü dolaşalım insanın kendi evinde olmadığı bir köşe yoktur gök kubbenin altında.”¹⁵⁷

Stoacılığın ve Seneca'nın savundukları öğretisi bakımından Sokratesçi geleneğe dayandığı görülmektedir. Stoacılar var olan yozlaşmış yaşam düzenini sadece teoride değil pratikte de doğayı örnek alarak var olan düzensizliği aşmayı amaç edinmişlerdir. Stoacılar kendilerini herhangi bir devletin vatandaşından çok evrenin yurttaşı saymışlardır. Dolayısıyla toplumsal sınırları ortadan kaldırıp siyasi otoriteyi yok saymışlardır. Stoacı ilk filozof Zenon insanların tanrıları, adaleti, yasaları yanlış anladıklarını savunuyordu. Bundan dolayı birbirlerine sevgiyle bağlanan insanların bir araya gelip sosyalleşmesini savunuyordu. Mevcut politik düzen karşısında ilkelerinden taviz vermeyen, doğadaki düzeni örnek alarak erdemli toplum arayışı Stoacılığın ilk döneminde önemli bir yer edinmiştir. Fakat Roma dönemine denk gelmesiyle stoacılar savundukları bu ilkelerinde yumuşamaya doğru gittikleri görülmektedir. Stoacılık, zamanla Romalı devlet adamlarının kurduğu entelektüel çerçevede aristokratların ihtiyaçlarına

¹⁵⁶ A.e, s. 8.

¹⁵⁷ Seneca, *Teselliler*, çev. Kenan Sarıalioğlu, 1.baskı, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2010, s. 87.

uygun hale getirilmiş ve ilk dönemki katı erdem anlayışı, hem yerleşik düzene karşı çıkmayan, geleneksel değerlere uygun, hem de kolay ulaşılabilir hale kavuşturulmuştur.¹⁵⁸

Seneca'nın felsefesi ağırlıklı olarak ahlaki içerikli olduğundan onun siyaset hakkındaki düşünceleri de ahlak ile ilgilidir. O politika ve devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğine ilişkin olarak görüşlerini derli toplu bir şekilde anlatmamıştır. Ahlak ile ilgili görüşlerini anlatırken yeri geldiğinde siyasetle ilgili görüşlerine de yer vermiştir. Dostu Lucilius'a yazdığı Mektuplar'da Seneca, J.J. Rouessau'yu anımsatır şekilde devlet öncesi toplumlarda insanların özgür, eşit ve mutlu bir şekilde yaşadıklarını belirtir. Daha sonra insanların doğal yaşamı bırakarak devlet içinde yaşamaya başlamaları sonucunda insanların köleleştiğini iddia eder.¹⁵⁹ Seneca'ya göre bütün insanlar tanrısal ateşten pay aldıkları için eşittirler ve o tüm insanları içine alacak tek bir devletin olması gerektiğini savunur.¹⁶⁰ İnsanları devleti kurmaya yönlendiren temel faktörler mal ve mülk edinme arzudur. İnsan doğanın kendisine yeterli derecede verdiği nimetlerle yetinmeyip fazlasını istediğinde, insanlar arasında eşitsizlik ortaya çıkar ve egemenlik kurma isteği doğar. Doğa durumunda yeteneklilerin yönetimi vardır ancak bu yönetim bir egemenlik ilişkisi değildir. Oysaki devlette kötülük kazanır ve insanlar tiranlara mahkûm olur. Ancak Seneca artık geriye dönülemeyeceği kanaatindedir. Bu yüzden yapılabilecek tek şey hazır kurumları kabul ederek, kurumların içinde doğruluğun sağlanmasına çalışmaktır. Sonuçta Seneca bir çeşit "altın çağ" varsayımı olan doğa durumunu eşitlikçi politikalar üretmek için değil bundan bir takım ahlaki ilkeler çıkartmak için kurgulamıştır. Böyle kötü, eşitsiz bir toplumda yapılabilecek en iyi şey toplumsal ve siyasal yaşamdan uzak durmak, bilgelik ve felsefe ile uğraşıp, bu yolla insanlara yararlı olmaya çalışmaktır.

Ona göre tüm kötülüklerin kaynağı, insanların doğal yaşamdan ayrılmasıdır. Başlangıçta insanlar arasında var olan ve bu varlığını uzun süre koruyan birlik, beraberlik ve kardeşlik bağları mevcuttu. Fakat bir zaman sonra

¹⁵⁸ Seneca, *Mutlu Yaşam üzerine*, s. 9-10.

¹⁵⁹ A.e, s. 227.

¹⁶⁰ Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, s. 210.

insanların mal mülk edinme arzusu, birbirine üstün gelme çabası nedeniyle yerini yıkım ve yoksulluğa bırakmıştır. Onun “altın çağ” olarak adlandırdığı dönemde uzman işçi ve zanaatçılara, lüks ve zenginliğe dolayısıyla açgözlülük ve ahlaksızlığa yer yoktu. İnsanlar barış ve huzur içinde hep beraber yaşamaktaydılar. Çünkü tamamıyla doğaya uygun bir yaşam sürdürülmekteydi ve doğada yeri olmayan açgözlülük, ahlaksızlık, lüks ve zenginlik yoktu. Bunun yanında, doğanın gerekli olan her şeyi insanlara bol bol vermesi sayesinde bu insanlar hayatları için gerekli şeyleri elde etmek için fazladan bir çaba içine girmiyorlardı. Ahlak Mektuplarınının 90. Mektubunda Lucilius’a hitaben şöyle der:

“Hangi kuşak bundan mutlu oldu? Doğadan ortaklaşa yararlanıyorlardı. Doğa, ana gibi herkese kanatlarını açıyordu. Toplumun varlığına hep katılıyordu huzur içinde. Ben neden içlerinde fakirin bulunmadığı bu tür insanların en mutlu türü demeyeyim? Para hırsı, en iyi durumlardaki düzene bile saldırır, bir şeyler koparmak isterken, kendi çıkarına çevirmek isterken her şeyi yabancı yapar kendine, geniş bir mülkten küçük bir toprağa indirger varlığını.. Her şeye can atayım derken her şeyi kaybettirir. Bu günlerde kaybettiğini kendine yine sağlamak için çalışıyor insan, topraklarına toprak katıyor, komşusunun toprağından parayla ya da haksız yoldan alıp arazisini bir eyalet kadar genişletiyor. Kendi arazisinde yolculuğa çıkıyor ve buna da mülkiyet diyor... Eskiden bizimdi koca dünya. Toprak da işlenmeden daha verimliydi. Yağmacılık yapmayan insanlar için bol bol veriyordu ürünlerini. Doğanın sunduğu her şeyi bulmak ve bulduğunu her kese göstermek bir kıvançtı insanlar için. Kişinin başkasından ne fazlası nede eksigi vardı, iki can dost gibi paylaşıyordu her şey... İnsan kendi çıkarı ile başkasının çıkarını eş tutardı. İş düşmezdi silahlara, insan kanıyla lekelenmemiş eller olunca, saldırganlıklarını hayvanlara çevirmişlerdi.”¹⁶¹

Seneca’ya göre insanların en iyisi onları yöneterek yasaları belirleyebiliyordu. Bu kişiler, görevlerini yerinde kullanıyor ve bireyler üzerinde herhangi bir egemenlik kurmaya çalışmıyorlardı. Fakat daha sonra bu düzen yavaş yavaş bozulmaya ve yerini huzursuz bireylerden meydana gelen bir topluma ve zalim tiranlara bıraktı. Ona göre tüm bu gelişmelerin nedeni doğal yaşamdan vazgeçilmesiydi. Doğal yaşamdan ayrılmak, meydana gelecek tüm toplumsal kötülöklere ve köleliğe neden olunacaktır. Köleliğe ve gladyatör oyunlarına karşı büyük eleştirilerde bulunan Seneca’ya göre kölenin esirliği, sadece bedenine işler ruhuna kadar gitmez, köle olan yalnız kişinin bedenidir. Dostu Lucilius’a hitaben “Senin kölem dediğin adam, seninle aynı tohumdan gelmiştir, onunla aynı gök kubbe altında yaşamaktasın, onun gibi soluk alıyorsun, onun gibi yaşayıp

¹⁶¹ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 355- 356.

öleceksin sen onu özgür görebildiğin kadar o da seni köle görebilir”¹⁶² der Seneca.

Seneca’ya göre efendisi bir kölenin bedenine sahip olsa bile ya da onun bedenini alıp satsa da onun ruhuna hiçbir şekilde sahip olamaz ve onu asla köleleştiremez. Krallık, senatörlük, şövalyelik, gladyatörlük ya da kölelik giyilip çıkarılan elbiseler gibi gelip geçicidir şeylerdir. Evrensel ve kucaklayıcı bir sevgiyi öğütleyen stoacılık gibi Seneca da insanların birbirlerini sevmek ve birbirlerine yardım etmek için yaratıldıklarını söyleyerek aslında köle ile efendinin eşit olduklarını söyler. Köle olarak nitelendirilen insanlar en başta bir insandır, arkadaştır ve bir yoldaştır. Lucilius’a şöyle seslenir.

“Senin yanından gelenlerden, kölelerinle bir aile gibi yaşamak sevindirdi beni. Senin gibi ileri görüşlü, bilgin bir adama da yakışan budur zaten. Köle onlar! diyebilir insanlar. Hayır, insan onlar! Köle onlar! Hayır, aynı çatı altında yaşadığım insanlar onlar! Köle onlar! Hayır, kendi halinde dostların onlar! Köle onlar! Hayır, bizim köledaşlarımız onlar...”¹⁶³

Seneca’nın buradaki öğütlerinin özeti; kişi kendinden aşağı olanla, kendisinden üstte bulunanla yaşamak istediği gibi yaşamalı. Efendi Kölesine yapabileceklerini düşündüğü zaman, kölesinin de ona aynısını yapabileceği aklına gelmelidir. Bugün bir efendisi olmayabilir ama yarın olmayacağına dair bir garantisi yoktur. Kölelere uygulanan kötü davranışlar kadar, gladyatör oyunlarına da karşı olan Seneca, iyiliksever olmanın zorunluluğunu vurgulayarak bize başkalarına yardımcı olmamız ve bizi incitmiş olanları bağışlamamız yolunda çağrıda bulunur. Ona göre kötülük yapanların cezalandırılması zorunludur. “Doğaya uygun yaşam” ilkesinden hareketle bütün insanların özgür doğduklarının ve buna bağlı olarak özgür bir şekilde yaşamaları gerektiğini savunan Seneca, köleliğe karşı olmamakla birlikte onların bir mal gibi kullanılmaması, bakımlarının efendilerine devredilmiş bireyler olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁶⁴ Ona göre krallık doğaya uygun bir kavramdır. Bunu hayvanlardan ve özellikle arılardan öğrenebiliriz. Örneğin arıların lideri için en geniş yer, en merkezde ve en güvenilir yerde olandır. Başka işi yoktur. Diğerlerinin işlerine gözcülük eder. Liderlerini yitirince arılar dağılır. Birden fazla lideri kabul

¹⁶² A.e, s. 158.

¹⁶³ A.e, s. 156.

¹⁶⁴ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 58.

etmezler kavga ederek daha iyisini ararlar.¹⁶⁵

Seneca'nın siyaset noktasında en önemli sayılabilecek görüşü bir çeşit “dünya vatandaşlığı” görüşüdür. *Mutlu Yaşam Üzerine* adlı eserinde kardeşi Gallio'ya şöyle hitap eder: “Ben tüm topraklar bana aitmiş, kendi topraklarımı da herkese aitmiş gibi göreceğim. Ben diğer insanlar için doğduğumu bilecek... Dünyayı vatanım, üzerimde ve yanımda olup işlerimin ve sözlerimin yargıcıları olan tanrıları da onun yöneticileri olarak kabul edeceğim.”¹⁶⁶ Seneca'nın bu cümlelerinden genel olarak stoacı düşünceden hareketle, site devletinden dünya devleti yurttaşlığına yöneldiği şeklinde yorumlanabilir. Felsefesinin çıkış noktası olan “doğaya uygun yaşam” argümanı hemen hemen onun her görüş alanında işlenmektedir. Seneca “ortak doğa” kavramından hareketle bütün insanlar bu ortak doğadan pay aldıklarını belirtmektedir. Doğayı yöneten bir akıl, ateş ya da tanrı vardır. Bütün insanlar dilleri ırkları, cinsiyetleri, milliyetleri ve toplumsal konumları ne olursa olsun bu ortak doğadan pay almışlardır.¹⁶⁷ Bu ortak doğa, insanların kendisine uymaları gereken bir doğal hukuk anlayışıdır.

¹⁶⁵ A.e, s. 59.

¹⁶⁶ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, s. 28.

¹⁶⁷ Ahmet Aslan, a.g.e, s. 414.

3. BÖLÜM

3. HOŞGÖRÜ KAVRAMININ ANALİZİ VE SENECA'NIN HOŞGÖRÜ ANLAYIŞI

3.1. Hoşgörünün Tanımı, Kapsamı ve Tarihi

3.1.1. Hoşgörünün Tanımı ve Kapsamı

Türkçe’de hoşgörü sözcüğü, Fransızca “tolerans” (tolerance) sözcüğünün karşılığı olarak üretilmiştir.¹⁶⁸ Buna göre hoşgörü; başkalarının hoş gitmeyen görüş ve davranışlarına katlanma, onları hoş görme, onlara tepki göstermeme halidir. Başkalarının düşünce ve kanaatlerini serbestçe ifade etmelerini ve onların yaşamalarını hoş görme anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶⁹ Hoşgörü her şeyi anlayışla karşılamak suretiyle imkân dâhilinde hoş görme hali olup, kendi inanç ve düşüncelerine aykırı inanç ve düşünceleri hoş görme durumudur. Tutum ve davranışlarda daraltma ve umursamazlık arasında orta bir yol tutturup dengeli hareket etmek ve karşılıklı ilişkilerde orta yolu takip etmek anlamlarına gelmektedir. Hoşgörü, müsamaha, tecviz, tahammül, kendi düşünce ve inançlarına karşıt bulunan düşünce ve inançlara katlanma, tepki göstermemedir.¹⁷⁰ Hoşgörü, başkalarının düşünce ve kanılarını hoş görme, onların geçerliliklerine karşı tepki göstermemedir. Başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasına hoş görme tutumudur¹⁷¹

Gündelik yaşamda hoşgörünün genellikle birlikte anıldığı ya da karıştırıldığı bazı kavramlar vardır. Bunlar. Eşitlik, özgürlük, adalet gibi herkes tarafından pozitif değer atfedilen kavramlardır. Genel anlamda değerlendirildiğinde farklı özellikteki bireylerin, bu kavramı kendi düşünce dünyalarına göre yorumladıkları, hoşgörü ile kendi düşünceleri arasında doğrudan ya da dolaylı yollardan bir bağlantı kurmaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin

¹⁶⁸ Melih Yürüşen *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, 1.baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1994, s. 5.

¹⁶⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 164.

¹⁷⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 17.basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s. 166.

¹⁷¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 11.basım, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1998, s. 96.

hoşgörüyü dinsel bağlamda değerlendiren birisi dinin doğrudan bir sonucu olarak değerlendirebilir. Özgürlükçü bir bakış açısında hoşgörü, farklı yaşam ve düşünce tarzlarının varlığına imkân tanınması olarak ifade edilebilir. Bundan dolayı özgürlük ile hoşgörü arasında farklılıkların benimsenmesi ve beraber yaşanılabilmesi gibi bir ilişkiden söz etmek mümkün olabilir.¹⁷²

Hoşgörü, düşünce bağlamında bireyin tutum ve davranışlarında bir başı boşluk olmadığı gibi; aynı zamanda bireyin kendi özgürlüğünden de ödün vermemesidir. Gerçek anlamda hoşgörü, ciddi bir çalışmayla hakikati bulma peşinde olup bu hakikate evrensel bir nitelik kazandırma olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında bu hakikati tüm insanlıkla paylaşmaktır.¹⁷³ Hoşgörünün karşıtı olan bağnazlık yani, fikri saplantı hem akla aykırı hem de hoşgörüsüzlüğe neden olmaktadır. Çağlar boyunca meydana gelen savaşların nedeni hep hoşgörüsüzlük olmuştur. Akılsal bir varlık olan insan için iyi olan toplumdur. Çünkü insanın duygu ve kabiliyetleri toplum için yaratıldığını göstermektedir. Bu da ancak karşılıklı saygıyla sağlanabilir. Var olan her farklı bir değeri, toplumun daha ideal bir toplum olması için birer basamak olarak görmek ve kabul etmek gerekmektedir.¹⁷⁴

Hoşgörünün kelime kökenine baktığımızda kavramın içerisinde kabul tavrının ağır basması, tahammül ve katlanma gibi olumsuz kavramların oluşmasını engeller. Bu yönüyle kökünde bulunan “hoş” kelimesinin yansımalarını taşımaktadır. Hoşgörü, bireyin ve toplum hayatını düzenleyen karşılıklı saygı, barış ve huzur ortamını pekiştirir. Bireyler arası ve toplumda olumlu duygu ve düşüncelerin ortaya çıkmasına imkân veren değerlerin başında gelmektedir. Hoşgörüyü oluşturan unsurlara baktığımızda karşımıza, önem verme, meşruiyeti kabullenme, engellememe, farklılıklara açık olma ve olumsuz tavır takınmama gibi toplum hayatını düzenleyen kavramlar çıkmaktadır. Hoşgörü, içerisinde kesinlikle olumsuz bir düşünce barındırmaz ve barındırmamalıdır. Hoşgörü gösterilecek şeyin en başta varlığının kabullenilmesi gerekir. Burası önemle

¹⁷² Michael Walzer, *Hoşgörü Üzerine*, Çev: A. Yılmaz, 1.baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989, s. 12

¹⁷³ Melih Yürüşen, a.g.e, s. 34-35.

¹⁷⁴ Marcus Aurelius, *Düşünceler*, Çev: Şadan Karadeniz, 10.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınlar, 2017, s. 73.

dikkat edilmesi gereken bir husustur ki kabul, uygulama ve benimseme anlamında değil kabulden kast etmek istediğimiz şey, ortada farklı bir düşünce ve inanç olduğunu kabul ederek oluşan bu yeni duruma karşı alınacak tavırda hak ve adaletin esas olmasıdır.¹⁷⁵ Hoşgörü ve hoşgörüsüzlüğün en iyi şekilde dışa vurulduğu alanlara baktığımızda çeşitlilik olgusunun az ya da çok olduğu toplumlar karşımıza çıkmaktadır. Çeşitliliğin fazla olduğu yerlerde hoşgörülü bir ortam varken; bu çeşitliliğin az olduğu yerlerde hoşgörüsüz bir ortam karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşitlilik ve farklılıklar, inanç, siyasi görüş farklılıkları, farklı düşünce yapıları ya da farklı hayat tarzları olabilir. Hoşgörüsüzlük modern toplumda en çok ırkçı hoşgörüsüzlük ve dinsel hoşgörüsüzlük şeklinde görülmektedir. Özellikle çok ırklı toplumlarda ırkçı hoşgörüsüzlük kendisini bariz bir şekilde göstermektedir. Örneğin özgürlükler ülkesi olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihine baktığımızda son derece sancılı ırkçı hoşgörüsüzlükler mevcuttur. Afrika kökenli Amerikan vatandaşlarının tenlerinin rengi yüzünden karşılaştıkları negatif ayrımcılıklar bunun en güzel örneği sayılabilir. Ayrı okullarda okumaları, ayrı yerleşim yerlerine yerleşmeleri, oy kullanmalarında kendilerine getirilen kısıtlamalar buna örnek olarak verilebilir.¹⁷⁶

3.1.2. Hoşgörünün Tarihsel Seyri

Hoşgörü ya da hoşgörüsüzlüğü yazmak ancak dünya tarihini yazmakla mümkün olabilir. Herhalde Habil ile Kabil arasındaki ilk mücadele buna örnektir. Hoşgörü, felsefi bir kavram olarak ilk kez Nicolaus Cusanus¹⁷⁷ tarafından kullanılmıştır. Daha sonraları ise Bodinus, Spinoza, Locke, Voltaire gibi birçok düşünür tarafından bilimsel ve felsefi düşünce özgürlüğünü savunmak amacıyla kullanılmıştır. Kavramı bilinir kılan ise ünlü ütopya yazarı Thomas More'dur.¹⁷⁸

Bilindiği gibi İnsanı felsefeye konu edinen ilk düşünürler sofistler olmuştur. Sofistler bireyler arasında değişen duygu durumundan, bilgisel

¹⁷⁵ Yasemin Ölmez Atalay, *Felsefi Açıdan Tolerans ve Hoşgörü*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 21.

¹⁷⁶ Melih Yürüşen, a.g.e, s. 19-20.

¹⁷⁷ Ortaçağda geçerli olan, Aristoteles'in hiyerarşiye dayalı olan görüşünü eleştirmiş, evrenin birliği görüşünü savunmuş olan kişi. Ayrıca Rönesans'a büyük katkıları olan astronomi ve mantık yazarı, Cusal'ı Nikolas olarak da bilinir.

¹⁷⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, 2.cilt, 5.basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, s. 338.

farklılıklardan hareketle yönetim şekillerinin toplumdaki topluma sosyal şartlara bağlı olarak değiştiğine şahitlik etmişlerdir. Buna bağlı olarak iki farklı yönetim şekli olabileceğine ilişkin teori geliştirmişlerdir. Bunların ilki sözleşme teorisi, diğeri güç teorisidir.¹⁷⁹ Bilindiği gibi toplumsal sözleşmeyle bir toplumda yaşayan bütün bireyler eşit hak ve özgürlüklere sahiptir. Aynı şekilde eşit korunma hakkına da sahiptir. Güç teorisi ise bireyin bir başkası üzerinde hakimiyet kurmak istemesiyle yani kuvvetli olanın zayıf olanı kendi egemenliği altında tutmak istemesidir. Tarihte hoşgörüsüzlük, en çok hâkim güç olma isteğinden doğmuştur.

İlkçağ'da din, toplumlarda yurttaşlıktan ayrı düşünülüyordu. Şunu hemen belirtelim ki kastedilen din, tek tanrı inancının olduğu, kutsal bir kitabın ve peygamberliğin olduğu bir yapıya sahip değildir. "Pagan" kültürünün hüküm sürdüğü İlkçağ'da din, "Pantheon"¹⁸⁰ yani çok tanrılı bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla yurttaşlar pantheonuna inanmak şartıyla istediği dine ve tanrıya inanabilir.¹⁸¹

Sokrates'e göre devletin görevi bireyi güvence altına almaktır. Devlet, eğitim sayesinde toplumdaki her bireyin ahlaksal gelişimine katkıda bulunarak her bir bireyi erdemli birer birey haline getirmelidir.¹⁸² Platon'a göre ise ya yönetici sınıfın filozof olması ya da filozofların yönetimde olması gerekir. Felsefe insanları doğru olana yaklaştırır. Filozof tanrısal akıldan pay aldığı için yönetime en yakın olan kişidir. Aristoteles ise insanların bir arada yaşamaları devletin varlığını zorunlu hale getirdiğini savunur. Buna bağlı olarak toplumun her bir bireyi kendisinde bulunan eksikliği bir başkasından giderme yoluna gider. Bu da bireylerin bir arada bulunmasını zorunlu kılar. Devlet herkesin ailesi ve yakınlarıyla, toplumun tüm bireyleriyle mutlu bir yaşam sürmesini sağlar.¹⁸³

Ortaçağ'a hâkim olan Hristiyanlık kültürü toleransa sırt çevirmiş, mutlak hakikat anlayışına dayanarak diğer dinleri ortadan kaldırmak için "haçlı seferleri"

¹⁷⁹ Kamıran Birand, *İlk çağ Felsefe Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 36-37.

¹⁸⁰ Pantheon: Yunanca da tüm tanrılar tapınağı anlamına gelir. Antik Roma'nın tüm tanrıları için tapınak olarak inşa edilmiştir.

¹⁸¹ Hüseyin Batuhan, *Semiyotik, Fanatizm ve Tolerans*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 74.

¹⁸² Ahmet Cevizci, a.g.e, s. 73.

¹⁸³ Aristoteles, *Politika*, Çev: Mete Tunçay, 1.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s. 34.

düzenlemiştir. Aslında ortaçağda Hristiyanlık sadece diğer dinlere karşı değil; kendi içerisinde de çıkan farklı inanç gruplarına ve düşüncelere karşı da son derece hoşgörüsüz bir tavır takınmıştır.¹⁸⁴ Tarihsel seyrine baktığımızda 1184'te Papa III. Lucius ve İmparator Friedrich Barbarossa tarafında kurulan Engizisyon mahkemeleri buna açık bir delil teşkil etmektedir.¹⁸⁵ Bu dönem Hristiyanlığın baskıcı tutumu toleranssızlığın/ hoşgörüsüzlüğün son noktaya kadar götürüldüğü ve özellikle dinden (Hristiyanlık) dönenlere karşı sert tutumların yaşandığı bir dönemdir. Özellikle Aziz Thomas, diğer dini inanışlara sahip insanlara karşı hoşgörü gösterilebileceği, çünkü onların henüz hakikat ile tanışmadıklarını, fakat Hristiyanlıktan dönenlerin mutlaka cezalandırılması gerektiğini savunmuştur. Bütün bu uygulamalara baktığımızda Ortaçağ'da hoşgörüden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bütün her şey kilisenin tekeli altındadır. Okumuş kişiler kilise sınıfındadır, batının eğitim görevini üstlenmiştir. Kilise kendi düşünce sistemiyle uyumayan hiçbir fikre geçit vermemiştir.¹⁸⁶ Daha sonra 16. Yüzyılda Protestan ve Katolik mezhepleri arasında meydana gelen ve tarihte “otuz yıl savaşları” (1618-1648) olarak bilinen savaşların meydana gelmesiyle kavram geniş bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır.¹⁸⁷ Tüm bunlar dikkate alındığında hoşgörü kavramının ortaya çıkması batının medeni bir davranış sergilemesinden çok; kendi içerisinde meydana gelen mezhep savaşlarından çok büyük kayıplar vermesindedir.¹⁸⁸

Rönesans ve aydınlanma çağları boyunca hukuki bir terim olarak görülen hoşgörü, ilk defa 1792 de Avusturya İmparatoru II. Joseph tarafından “tolerans patent (tolerans beratı) adıyla yasallaştırılmıştır.¹⁸⁹ Aydınlanma çağının başlamasıyla çok geniş çaplı reform hareketlerinin başladığını görüyoruz. Bu dönemin önemli düşünürlerinden John Locke mezhepsel farklılıklardan kaynaklı olarak politik ve sosyolojik değişikliklere tepki olarak 1689 da *A Letter Concerning Toleration*'ı (Hoşgörü Üzerine Bir Mektup) yazdı. Aydınlanma sonrasında Avrupa devletlerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde resmi olarak hoşgörü politikaları

¹⁸⁴ Yasemin Ölmez Atalay, a.g.e, s. 25.

¹⁸⁵ Hüseyin Batuhan, a.g.e, s.164.

¹⁸⁶ A.e, s. 76.

¹⁸⁷ Orhan Hançerlioğulları, a.g.e, s. 339.

¹⁸⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, 1.baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007, s. 54.

¹⁸⁹ A.e, s. 60.

ortaya çıkmaya başladı. Amerika’da, kilise ve devletin birbirlerinden ayrılması federal birleşik devletler yasasına yazıldı.¹⁹⁰

Yukarıda elde ettiğimiz bulgulardan da anlaşılacağı üzere, Hoşgörünün tarih içindeki gelişimine baktığımızda hoşgörüsüzlüğün en açık şekilde görüldüğü alan dinsel alan olmuştur. Bunun nedeni de insanların din algılarına atfettikleri “tek hakikat” ten gelmektedir. Özellikle tek tanrılı dinler geleneğinde tek bir hakikatin mutlak doğru olarak görüldüğü dinlerde, kabul edilen görüşü savunan dinin başka bir dine mensup bir bireyi nasıl hoşgörü ile karşılayacağı muamma oluşturmaktadır.¹⁹¹ Fakat burada İslamiyet’e ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü İslamiyet’teki hoşgörü anlayışı farklı olanı hoş görme ona hayat hakkı tanımaktan ziyade onu kendisiyle eşit ve eşdeğer olarak görmedir. Nitekim Voltaire ’nin *Hoşgörü Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabında bu konuyla alakalı olarak Müslüman Türk hükümdarlarının, (Osmanlı padişahları) kendi sınırları içerisinde yaşayan milletleri yüzyıllar boyunca barış içerisinde yaşamaları için onlara iyi bir ortam sunduklarını, bu milletlerin kendi örf ve adetlerini, dini ritüellerini serbest bir şekilde yaşadıklarını dine dayalı olarak tek bir isyanın görülmediğini aktarmaktadır.¹⁹²

3.1.2.1. Tolerans ve Hoşgörü

Türkçe’de hoşgörü ve tolerans kavramları birbirleriyle aynı anlamdaymış gibi bir kullanım söz konusudur. Batı dillerine Latince’den aktarılan “tolerans” kelimesi Latince’de dayanmak, kaldırmak, tahammül etmek, desteklemek, üstlenmek anlamlarına gelmektedir. Hoşgörü ve tolerans kavramlarının kullanım alanlarına baktığımızda bu iki kavramın aynı anlama geldiğini düşünerek sık sık birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu karışıklığın nedeni ise bu iki kavramın anlamları üzerinde tam bir anlaşmaya varılmamasıdır. Melih Yürüşen’e göre tolerans; genellikle katlanma, tahammül etme eylemi olarak tanımlanmaktadır.¹⁹³ Kavramın batı dillerinden Türkçeye geçmesinden dolayı tolerans, genellikle hoşgörü olarak telaffuz edilmektedir.

¹⁹⁰ Melih Yürüşen, *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, s. 24.

¹⁹¹ Mehmet Kuyurtar, *Orta Çağ İslam Düşüncesinde Hoşgörü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 17.

¹⁹² Voltaire, *Hoşgörü Üzerine İnceleme*, 1. baskı, Ankara, Bilgesu Yayınları, 2017. S. 26.

¹⁹³ Melih Yürüşen, A. g. e, s. 18.

Toleransın tarihi geri planını yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, bir problem olarak ortaya çıkışı büyük dinlerin tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır. Hüseyin Batuhan'a göre din ve mezhep çatışmaları sonucunda meydana gelen tolerans, toleranssızlığa karşı bir panzehir olarak görülmüş, içinde hoşluk barındırmayan, kilise, teoloji ve yanık insan eti kokan bir kavramdır.¹⁹⁴ Çok tanrılı dinler ve mistik dini anlayışlar dogmatik bir yapıya sahip olmadıkları için bu inançlara sahip topluluklarda tolerans bir problem olarak görülmemiştir. Özellikle Hristiyanlığın ortaya çıkışı ile birlikte batı dünyası "toleranssızlık" problemiyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁹⁵ Bunlardan tolerans kavramının dini içerikli olduğunu görüyoruz. Bunun yanında kavramın zaman içinde edindiği ahlaki, siyasi ve etnik içerikleriyle de farklı tanımlamaların yapılmasına imkân verdiği görülmektedir.

Hoşgörü ve tolerans terimleri genel olarak birbirlerinin karşılığı olarak kullanılmasına rağmen, bu iki kavramın kullanım alanları ve içerikleri tam olarak ayırt edilememiştir. Batuhan'a göre tolerans kavramının hoşgörü kavramını karşılayabilecek tarihi arka planı, kültürel ve sosyal yükü bulunmamaktadır.¹⁹⁶ İlber Ortaylı'ya göre ise tolerans bir müessesedir. Çünkü toleransın tarihi arka planında onu destekleyecek argümanlar, yapılmış incelemeler, savaşlar ve işkenceler sonucunda ortaya çıkmış olumsuz durumlar söz konusudur.¹⁹⁷ Hoşgörü kavramının mahiyetinde katlanma/tahammül etme, aldırma, görmezlikten gelme gibi anlamların bulunması söz konusu değildir. Her ne kadar hoşgörü kavramı tolerans kavramının eş anlamlısı olarak kullanılsa da ve bu kavramın hem gündelik hem de felsefi kullanımlarının tolerans kavramının bütün mahiyetini içerdiği, tamamen onun mahiyetiyle örtüştüğü düşünülse de bu görüşün doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü dilimizde kullandığımız hoşgörü kavramının etimolojik açıdan analizi, tolerans kavramının içinde gizli olan tahammül etme ve katlanma boyutunu taşımamaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Hüseyin Batuhan, a.g.e, s. 58-59.

¹⁹⁵ Yasemin Ölmez Atalay, a.g.e, s. 23.

¹⁹⁶ Hüseyin Batuhan, a.g.e, s. 14.

¹⁹⁷ İlber Ortaylı, a.g.e, s. 75.

¹⁹⁸ Hakan Hemşinli, *Din ve Hoşgörü: İmkân ve Sınırlılıklar- İslam Dini Örneği-*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 106.

3.1.2.2. Hoşgörünün Koşulları ve Unsurları

Melih Yürüşen *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü* adlı eserinde Albert Weale'den aktardıklarını incelediğimizde hoşgörünün ya da hoşgürsüzlüğün en çok ortaya çıktığı alanlara baktığımızda “çeşitlilik” olgusunun hâkim olduğu görülmektedir. Çeşitliliğin az olduğu toplumlarda hoşgürsüzlüğün meydana gelmesi için bir neden yokken; çeşitliliğin fazla olduğu alanlarda ise hoşgürsüzlük için alanlar oluşturabilir.¹⁹⁹ Aristoteles'e göre de istikrarı bozucu ve siyasal rejimlerin çöküşüne neden olan şeylerden birisinin devletin eştürden bir yapıya sahip olmamasıdır.²⁰⁰ Yürüşen, Weale'den hareketle İnsanlar arasındaki bireysel farklılıklar kişilerin benimsedikleri hayat tarzlarını belirlemektedir. Benzer hayat tarzları, dini inanışları ya da tercihleri paylaşan kişiler toplumdan farklı bir grup oluşturabilirler. Bu gruplar kendilerinden farklı değerlere sahip birey ya da grupların hayat tarzlarını ve yaşam biçimlerini kendi hayat tarzları için çeşitli açılardan bir tehdit olarak görebilirler. Fakat hoşgörülü olmak demek gerçekte sorun teşkil edebilecek farklılıkların kabul edilmesi demektir.²⁰¹

Susan Mendus'a göre hoşgürüden ayırt edilmesi gereken en önemli kavramlardan birisi de kayıtsızlıktır. Mendus'a göre eğer bir toplumda ya da yönetimde, insanların tercihlerine ya da davranışlarına aldırış edilmiyorsa o zaman yapılmak istenen şeye izin vermekle hoşgürülü olunmaz olsa olsa sadece kayıtsız kalınmış olur. Bu da hoşgörü demek değildir.²⁰² O halde hoşgürüden ayırt edilmesi gereken ve hoşgörünün ilk koşulu kayıtsızlık durumunun olmaması gerekir. Bunun yanında serbest bırakma, icazet verme gibi kavramların da hoşgürüden ayırt edilmesi gerekmektedir. Çünkü bunlar çeşitlilik olgusu karşısında hoşgörünün koşullarını içeren, hoşlanmama, kınama, iğrenme duygularını içermez. Hoşgörü en genel anlamda sahip olunan gücün kullanılmamasıdır.²⁰³ Yani hoşgörenin hoşgördüğü davranışı etkileyebilecek ve değiştirebilecek durumda olmasına rağmen buna etkide bulunmamasıdır.

¹⁹⁹ Melih Yürüşen *Ahlaki ve siyasi Hoşgörü*, s. 22.

²⁰⁰ Aristoteles, a.g.e, s. 40.

²⁰¹ Melih Yürüşen, *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, s. 22-23.

²⁰² Melih Yürüşen, *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, s. 24.

²⁰³ A.e, s. 25-26.

Yürüşen'nin aktardıklarından hareketle Nicholson'nun bir moral değer olarak gördüğü hoşgörünün; sapma, önem, kınama, güç, reddetmeme ve iyilik olmak üzere altı bileşenden meydana geldiğini görmekteyiz. Bu kavramlara kısaca bir göz atalım.

Sapma: Hoşgörülen şey, hoşgörenin yapılmasını istediği ya da onayladığı şeye göre bir sapma arz etmelidir.²⁰⁴ Sapma özellikle dinsel ve cinsel hoşgörüsüzlük alanları için örnek teşkil edebilir. Örneğin toplumun genel dini görüşüne aykırı bir inanışa sahip birisi sapma içerisinde olabilir.

Önem: Sapma konusunun kendisi ya da faili önemsiz değildir.²⁰⁵ Çünkü böyle bir durumda kayıtsızlık durumu ortaya çıkar. Kayıtsızlık durumu pozitif hoşgörü olarak kabul edilmez. Hoşgörü ile bir ilgisi olmayacaktır. Yani sapmaya neden olan konunun tolere edenden daha önemli olması gerekir.

Kınama: Sapmaya neden olan şey yani tolere edilen şey, ahlak bakımından kınanacak nitelikte olmalı.²⁰⁶ Hoşgörünün yapısı gereği içerdiği gerilim söz konusu olduğu zaman kendisini gösterir. Sapmaya neden olan şey eğer kınanmıyorsa, bu ya yapılan şeyin bir sapma olarak görülmediği ya da sapma sayılsa bile bağlı bulunulan moral değerleri tehdit edecek çapta olmadığıdır. Böyle bir durum da hoşgörü ile ilgili bir sorun teşkil etmez.

Güç: Bir eylemi hoşgören ya da tolere eden kişi bu eylemi engellemeye ya da bastırmaya çalışabilecek güçte olmalıdır.²⁰⁷ Güç, hoşgörünün üzerinde önemle durması gereken en önemli unsurdur. Bir kişinin, bir toplumun ya da dini bir grubun tolere ettiği şeyi isterse engelleyebilecek güçte olması gerekir. Sapmayı ya da kınanmayı teşkil eden bir durumu, kişiyi engelleme gücüne sahip değilsek o duruma hoşgörü göstermiş olamıyoruz.

Reddetme: Hoşgören kişi, sapmayı teşkil eden konunun devamına izin vermek suretiyle kendi gücünü uygulayamaz.²⁰⁸ Kişi sapma olarak nitelendirdiği ya da kınadığı eylemin devamına izin vererek hoşgörü göstermiş olur.

²⁰⁴ A.e, s. 36.

²⁰⁵ A.e, s. 36.

²⁰⁶ A.e, s. 38.

²⁰⁷ Melih Yürüşen, *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, s. 39.

²⁰⁸ A.e, s. 39.

İyilik: Hoşgörü göstermek doğru bir karar olup hoşgörü gösteren kişi de erdem sahibidir. Hoşgörü ahlaki bir norm olarak ele alınırsa iyilik bir unsur olarak kabul edilebilir. Aksi takdirde iyilik hoşgörünün tartışılan bir unsurudur.²⁰⁹

Melih Yürüşen Hoşgörünün negatif ve pozitif iki yorumunun yapılabileceğini ifade eder. Negatif hoşgörü; başkalarının yapmak istediği eylemi rahat bırakmak ve onlara zulmetmekten kaçınma olarak değerlendirilebilir.²¹⁰ Burada karşımıza çıkan “rahat bırakmak ve zulmetmemek” kavramı elbette hoşgörü için iyi olmadığı anlamına gelmez. Fakat hoşgörünün doğru olarak değerlendirilmesi ve kabul edilmesi için yukarıda anlattığımız altı bileşenin olması gerekir. Pozitif hoşgörü ise; hoşgürsüzlüğe neden olabilecek kişi ya da topluluklara yardımcı olmayı ve onları geliştirmeyi gerektirdiği şeklinde yorumlamaktır. Yani hoşgörülen durumun kişide “yanlış bir şey yapıyormuşum” duygusunun önlenmesidir.

3.2. Hoşgörünün Yorumu

Günümüz modern dünyası dikkate alındığında, toplumsal farklılıklardan kaynaklı olarak çok ciddi çatışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu çatışmaların ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi için; etnik, bireysel, kültürel ve dinsel farklılıkların barışçıl bir ortam içerisinde yaşanılması için yönetim tarzlarının ve toplumsal psikolojik ortamının sağlanması gerekmektedir. Hoşgörü, bireyin özerkliğinin, var oluşunun ve dokunulmazlığının saygıyla karşılıma hazır olma durumudur. Tanrı insanları bütün farklılıklarla beraber birbirine muhtaç olarak yaratmıştır. Bu birbirine muhtaç olma durumundan dolayı insanlar, tarih boyunca diğerleriyle uyum içerisinde yaşamak zorunda kalmıştır. Aristoteles’e göre bütün farklılıklarıyla beraber insanlar, doğaları gereği beraber yaşamak zorundadır.²¹¹

Farklı ırklardan insanların birbirleriyle olan çatışmalarını ilk başta siyasi arenada çözmeye çalıştıkları, aksi bir durumda çatışma yoluyla çözmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Tolerans/hosgörü iki bağımsız devletin birbiriyle olan

²⁰⁹ A.e, s. 40.

²¹⁰ A.e, s. 22-30.

²¹¹ Aristoteles, a.g.e, s. 11.

ilişkisinden çok, aynı toplumda beraber yaşayan birbirinden farklı değer yargılarına sahip olan gruplar arasındaki ilişkilerden bir problem olarak meydana gelmiştir.

17. yüzyıl ve aydınlanma çağının ünlü düşünürlerinden J. Locke'un liberal bir düşünür olarak ortaya koyduğu düşünceleriyle hem dönemin İngiltere'sinin hem de şu an ki Amerika'nın düşünce temellerini oluşturmaktadır. Günümüzde çokça kullanılan özgürlük, insan hakları, demokrasi ve çoğulculuk gibi liberal yaklaşımların temellerini oluşturulduğu iddia edilmektedir.²¹² Özel olarak İngiltere ve Avrupa'da yaşanan mezhep çatışmalarından kaynaklı dinsel parçalanmayı ve mezhepler arasındaki amansız çatışmaları ve devletin tarafgirliğinin neden olduğu problemlerin çözümüne yönelik düşüncelerini kaleme almıştır. Ona göre doğa yasası bireyi hem özgür hem de diğer bireylerle eşit olarak yarattığı için birbirlerinin mallarına ve haklarına saygı göstermeleri gerekmektedir. Şunu belirtelim ki onun hoşgörü anlayışının temelinde dinsel çeşitliliğin sosyal bir gerçeklik olduğu kanısı bulunmaktadır. Çünkü 17. Yüzyıl Avrupa'sında dini birlik tamamen bozulmuş ve buna bağlı olarak büyük savaşlar ve yıkımlar meydana gelmekteydi. Şunu da belirtelim ki onun hoşgörü kuramında hem dinin doğasını hem de siyasal iktidarın yetki alanlarının belirlenmesi kesin bir sınırlanmayla belirlenmiştir. Dinsel hoşgörü; din ve iktidar arasına mesafe koymayan var olan iktidarın kaynağını dine dayandıran “modern çağ” olarak adlandırdığımız çağ öncesinde dinsel farklılıkların neden olduğu problemleri aşmak için ortaya çıkarılmış bir kavram olmasının yanında aynı zamanda günümüz toplumların da ve iktidarlarında da hala geçerliliğini korumaktadır. Dinsel hoşgörü sadece farklı dinlere mensup toplumların yanı sıra aynı zaman da aynı dine mensup toplumların yaşadığı kimi coğrafyalarda da barış içinde yaşamak için sıkça gündeme gelmektedir.

Hoşgörü kavramı en genel anlamda farklı kültürel, ırksal, etnik özelliklere, dinsel inançlara, etik ve siyasal değerlere sahip birey ve/ veya grupların barış içinde bir arada yaşamasına işaret eder. Toplumların kalıcı bir barış ortamında

²¹² Ahmet Erhan Şekerci, “John Locke 'ta Tolerans Kavramını Yeniden Okumaya Dair” *Dini ve Felsefi Metinler Yirmi Birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama*, 1.cilt, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İstanbul, Ege Basım, 2012, s. 2.

yaşayabilmelerinin temel şartı hoşgördür. Bu durum tarih boyunca böyle olmuştur. Hoşgörünün sağlandığı toplumlarda insanlar barış içerisinde, huzurlu bir şekilde yaşamışlardır. Hoşgörü tanımı gereği kişinin hoş gördüğü şeyi hoş görmeme ya da bunu engelleme gücünün olduğu halde kendi hür iradesiyle bu engelleme gücünü kullanmaması gerekir. Gerçek manada hoşgörü 'den bahsedilmesi için karşıt düşünce ve eylemler karşısında kayıtsız kalma durumundan çok var olan karşıt durumun bir gerçeklik olarak görülmesi ve bunun içselleştirilmesi gerekir.

Locke, hoşgörüyü hem dinsel hem de siyasal içerimleri olan ahlaki bir edininim olarak değerlendirmektedir. Locke genel itibariyle mezhep çatışmalarının ve dinsel farklılıklarının hüküm sürdüğü 17. yüzyıl İngiltere de bu durumu aşmayı amaç edinmektedir. Çünkü o dönemde mezhep farklılıkları gayri ahlaki olarak kabul ediliyor ve birçok savaş ve ölümün nedeni olarak görülüyordu. Locke bu farklılıkların hem inanç özgürlüğü hem de sosyal bir gerçeklik olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Bunun için Locke asıl yapılması gereken şeyin bu mezhepsel farklılıkları baskılamak ya da reddetmek değil; dinsel ve toplumsal yaşamı bozan zina, hırsızlık, sahtekârlık, kötü niyet gibi eylemlerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır.²¹³

Hoşgörüyü dinsel hoşgörü ve siyasal hoşgörü olmak üzere iki farklı basamakta temellendiren Locke; bu iki alanın kendi düşünce ve yaptırımlarının, ilgili oldukları konuları kesin bir çizgi ile sınırlar. Din ve devlet birisi bu dünya ile alakalı olan işlerimizi diğeri ise öteki dünya ile ilgili işlerimizi düzenleyen iki kurumdur. Gönümüzde laiklik olarak tanımladığımız bu ayırımı Locke yüzyıllar öncesinde dile getirerek sadece o dönemi değil günümüz din devlet ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini belirtmektedir. Dinsel hoşgörüyü kilise temelinde değerlendiren Locke'a göre "din zahiri bir ihtişam meydana getirmek yahut zorlayıcı kuvvet uygulamak için değil; insanların hayatlarını erdem ve dindarlık kurallarına göre düzenlemek için kurulmuştur."²¹⁴ Bu tanımlamasına göre hoşgörü dinsel açıdan bir zorunluluktur ve bu zorunluluk dinin temel özelliğidir. Din ve işlerini ve siyasi yönetimin işlerini ayırt ederek ikisinin arasına adil

²¹³ John Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, 8.baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2017, s. 30.

²¹⁴ Locke, a.g.e, s. 30.

çizgiler koyar. Hiçbir insan bir dinin mensubu olarak dünyaya gelmez. Eğer bunun tam tersi olsaydı ebeveynlerin dini tıpkı maddi gereçler gibi miras yoluyla çocuklarına geçerdi. Bu noktada herkes kendisine miras kalan malları ele geçirmek gibi inancını devam ettirme eğiliminde olurdu. İnanç; tanrıya topluca ibadet etmek kendi hür iradeleriyle bir araya gelen insanlar topluluğundan başka bir şey değildir. Onun hoşgörü anlayışında hiçbir dini mezhep kendi inancını ve kendi otoritesini zorla kabul ettiremez. Onu bireye baskı altında tutmak amacıyla kullanamaz. Dini toplulukların gayesi, tanrıya ibadet etmek ve sonsuz hayatı kazanmaktır. Onun için bütün amacı ve disiplini bu amaca yönelmeli bütün kanunlarda bu çerçevede sınırlandırılmalıdır. Ne devlet ne birey ne de hiçbir inanç sistemi din yoluyla birbirlerinin dünyevi mallarını ve sivil haklarını gasp etme yetkisine sahip değildir.²¹⁵

Locke devleti “Devlet bana göre, sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan topluluğudur”²¹⁶ şeklinde tanımlar ve ona göre söz konusu sivil çıkarlar ise, hayat, sağlık, özgürlük, mal, eşyalar gibi maddi şeylerdir. Locke dini tercihi yüzünden hiçbir bir birey doğal haklarından mahrum edilemez. Siyasal erkin insanların dini tercihlerine ve ibadet etme şekillerine hiçbir şekilde müdahalede bulunma yetkisi yoktur. Bunun yanında herhangi bir dini cemaatin, topluğun ya da herhangi bir mezhebin devletin varlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir teşebbüsünün ve tehdidinin olmaması gerekir. Hiçbir dini grup kamusal alana zarar veremez. Kamusal alanın tehdit edildiği anda hoş görülemez. Dini ritüeller devleti ilgilendirmeyen şeylerdir. Devlet hiçbir şekilde dini vazifelerin yerine getirilmesi için bireyleri teşvik ya da onları engellemeye yönelik bir eylem içinde olamaz.²¹⁷ “Eğer açıkça doğruyu söylemek gerekirse; dini yüzünden ne putperest ne Müslüman ne de Yahudi devletteki medeni haklarından mahrum bırakılabilir. İncil böyle emretmez.”²¹⁸ Devletin yapması gereken bu hakların korunmasını sağlamaktır. Siyasal toplum düzeni, sadece insanların bu dünya ile ihtiyaçların mülkiyetini güven altına almak için tesis edilmelidir. Öteki dünya ile ilgili eylemler siyasi

²¹⁵ A.e, s. 41.

²¹⁶ A.e, s. 34.

²¹⁷ Locke, a.g.e, s. 46-47.

²¹⁸ A.e, s. 83.

Erk'in görevi değildir. Ona göre Tanrı'nın varlığını inkâr edenler hoş görülemez. Çünkü insanlar arası bağları oluşturan kutsal metinler ahitler bir ateist üzerinde hiçbir etkide bulunmaz. Tanrıyı işin içinden çıkarmak her şeyin dağılıp gidilmesine neden olur.²¹⁹

Aydınlanma döneminin bir başka önemli düşünürlerinden biri olan Voltaire, döneminin hem yönetim anlayışına hem de kilisenin tutumuna karşı çıkmıştır. Bireysel farklılık ve tercihlere saygı gösterilmesinin önemine değinmiştir. Ona göre din adamlarının asıl görevi insanlara doğru yolu göstermektir. Bu yapılırken kesinlikle dinin bir baskı aracı olarak kullanılmaması gerekir. Eğer baskıcı bir yol izlenirse dine katılmaktan çok, dinden nefret edilmesine neden olacaktır.²²⁰ Dönemin hem Asya hem de Avrupa dinlerini inceleyen düşünür söz konusu İslamiyet olunca yer yer tarafsız değerlendirmelerde bulunurken yeri geldiğinde de tipik Avrupalı gibi önyargılarda bulunmaktadır. Ona göre eğer bir yerde sadece iki tane inanç/din varsa bu kargaşaya, kavgaya ve çatışmalara neden olacaktır. Fakat ikiden fazla din olursa, örneğin beş on yirmi gibi bir sayı, burada farklı dinlerin mensupları huzur içinde yaşayabilecektir. Bunun en güzel örneğini Osmanlı devletinden verir. Osmanlı devleti birbirinden farklı yirmiden fazla inanç grubunu ve milleti bünyesinde barındırıyor ve yönetiyordu. Onların barış ve güven içinde yaşamalarını sağlıyorlardı.

Osmanlı imparatorluğunda; Jakobitler, Nasturiler, Yahudiler, Zerdüşterler, Hindular ve bunlar gibi birçok farklı din ve inanç sistemine mensup gruplar bulunmaktadır. Tüm bu gruplar barış içinde kendi inançlarını yaşadıkları için bu dinsel topluluklar tarafından çıkarılan tek bir kargaşa, çatışma yoktur.²²¹ Bu da doğu dinlerinin özellikle İslam dininin Hristiyanlıktan daha hoşgörülü bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Voltaire, hoşgörüsüzlüğe, bağnazlığa ve inanç noktasında baskıya karşı sürekli bir tavır koymuştur. Eserine baktığımızda bireysel tercihlere, özgürlüğe, bilime, ilerlemeye, önem verdiği gözlemlenmektedir. İçinde bulunduğu çağın

²¹⁹ A.e, s. 65.

²²⁰ Voltaire, a.g.e, s. 25- 28.

²²¹ Voltaire, a.g.e, s. 27.

“aydınlanma çağı” olması nedeniyle çağın ortak bir özelliği olan aklın rehberliğinde insanı köleleştirildiğine inanılan mitlere ve hurafelere karşı eleştirel bir tavır sergilemiştir. Voltaire Hristiyanlığın özgür düşünce sayesinde geliştiğini fakat daha sonra kilisenin dini bir baskı aracı olarak kullanmasından dolayı insanların hem dinden soğuduğunu hem de dine karşı bir tavır takınmalarına neden olduğunu belirtir.²²²

İnsanlar arasındaki renk, din, dil, ırk farklılığına sık sık değinilen ve bu farklılığın tabii olduğuna dikkat çeken Kur’an’daki ayetlere baktığımızda özellikle Maide suresinde geçen “...Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiği (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için yaptı (böyle yaptı) öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın.”²²³ Buradan da anlaşılacağı gibi var olan farklılıklar doğal olan bir durum olduğu için hiçbir insan bu farklılıklarından dolayı dışlanamayacağı, bireysel ve toplumsal haklardan mahrum edilemeyeceği gibi; bir başkasına bir üstünlüğü de olamaz. İslam inancında bireyi haklarından mahrum edecek her türlü tahammülsüzlük, bağnazlık hoşgörüsüzlük olarak görülmüştür. Allah Kur’an’da Hazreti Peygamberin şahsında tüm insanlara daima merhametli, kırıcı olmamayı öğütlemiştir. “O vakit Allah’tan bir merhamet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için dua et, iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever”²²⁴. Bu inanç doğrultusunda İslam dinini benimseyen toplumlar diğer inanç ve düşüncelere daima hoşgörü göstermiştir.

3.3. Seneca’nın Hoşgörü Anlayışı

Stoa felsefesinin düşünce biçiminden dolayı bir ahlak filozofu olarak değerlendirilebileceğimiz Seneca’ya göre, doğada nasıl bir uyum söz konusu ise benzer bir uyum, yönetici ile halk arasında hoşgörü, akıl ve adalet temelinde de aranmalıdır. Seneca MS 64 yılında imparator Claudius’un ikinci eşi Agrippina’nın ısrarı üzerine oğlu Neron’un eğitime görevini üstlenir. Bunun yanında adli işlerden

²²² Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 35-40.

²²³ *Maide*, 5/48.

²²⁴ *Ali imran*, 3/159.

sorumlu memur olarak tekrar saraya döner. Neron on altı yaşında imparator olunca Seneca ve arkadaşı Burrus yönetimde söz sahibi olur. İmparatorluğunun ilk yıllarında Seneca ve arkadaşı Burrus sayesinde çok başarılı bir dönem geçiren İmparator Neron, saltanatının ilerleyen yıllarında aşırı istekler ve normal olmayan davranışlar sergiler. İmparator'un bu tutarsız tutkularına engel olamayan Seneca onu hoşgörülü olmaya davet eder. Fakat hiçbir şekilde engel olamaz. Daha sonra Seneca arkadaşı Burrus'un öldürülmesiyle yönetimde yalnız kalır. Bunun üzerine bütün servetini imparatora bırakarak yönetimden çekilmek ister. Fakat imparator bunu kabul etmez. Bunun üzerine Seneca hastalığını bahane ederek saraydaki görevinden istifa eder ve kendini tamamen felsefeye verir.²²⁵

Seneca'nın hoşgörü anlayışına geçmeden önce dönemin siyasi ve kültürel anlayışına değinmek istiyoruz. Çünkü dönemin sosyolojik yapısının onun hoşgörü anlayışı üzerinde etkili olduğunu düşünüyoruz. Bilindiği gibi İlkçağ'da etkili olan "pagan" kültürü dinde hür olmak anlayışına tekabül etmektedir. Din İlkçağ'da yurttaşlıktan ayrı düşünülen bir kavram değildi. Bireyler, devletin Pantheonunu kabul etmek şartıyla istedikleri bir tanrıya inanabilirlerdi. Bundan dolayı İlkçağ Yunan dünyasında dinden kaynaklı bir hoşgörüsüzlükten bahsetmek doğru değildir. Sokrates, Anaxarogas gibi bazı filozofların bazı kovuşturmalar geçirmesi özgürlükten çok politik sebeplere dayanmaktadır.²²⁶ Bunun yanında geniş bir düşünce özgürlüğünün mevcut olduğunu belirtmemiz gerekir. Eski Roma, Yunan dünyasının bu düşünce mirasına konmakla birlikte tarihte ilk toplumsal kovuşturmalarının yaşandığı toplum olarak hoşgörü/tolerans probleminin yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seneca'nın bu dönemde yazdığı *Hoşgörü Üzerine* adlı kitabı Neron'un şahsından günümüze tüm iktidar sahiplerine bir ithaf niteliğindedir.²²⁷ İktidar sahipleri, hoşgörülü olmalarıyla hatırlanır, merhametli olmalarıyla insanların gönüllerine taht kurarlar. Zalimlikleriyle, adaletsizlikleriyle değil. Ona göre zevklerin en büyüğü hoşgörülü olmaktan geçer. Zira merhametle yönetilemeyen

²²⁵ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 14-15.

²²⁶ Yasamin Ölmez Atalay, a.g.e, s. 23.

²²⁷ Seneca, *Hoşgörü Üzerine* s. 45.

hiçbir toplum, hiçbir yer onun deyimiyle “gönençli” olmaz.²²⁸ Esasında stoa geleneğinden gelen doğacı tanrı inancına bağlı olarak tanrının bize bağışladığı merhamet, adalet, bağışlama, iyilik, alçakgönüllülük ve vicdanlı olma Seneca'nın hoşgörü anlayışının temellerini oluşturur. Ona göre insan doğuştan bu ilkelere sahiptir. “Zira kimse bir maskeyi uzun süre taşıyamaz”²²⁹ der Seneca. Ona göre hoşgörülü olma erdemini elde etmek için izlenecek yollar üç kısma ayrılır. Birinci kısım, cezayı bağışlama. İkinci kısım, hoşgörünün doğasını ve niteliğini gösterme. Üçüncü kısım zihnin hoşgörüye nasıl yönettireceği ve nasıl sağlamaştırılacağıdır.

Hoşgörünün birinci basamağını teşkil eden bağışlama ile ilgili Seneca şöyle bir örnekleme yapmaktadır. Nasıl ki ruh ve beden ikisi birbirini tamamlayan unsurlar ise, kral ve yönettiği halk da aynen bunun gibidir. Birisi var olmadan diğersinin varlığından söz edilemez. Kralın bir devlete, devletin de bir krala, öndere ihtiyacı vardır. Kral devletin ruhuysa, devlette kralın bedenidir. Kral başkasını bağışladığında aslında kendisini bağışlıyor ya da birini cezalandırdığında aslında kendisini cezalandırıyor. Bedenin hastalanmış, zayıflamış ve yaralanmış organlarının nasıl tedavi edilmesi gerekliyse; bu örnekte olduğu gibi kınanması, cezalandırılması gereken vatandaşların da o şekilde affedilmeleri gerekir. Bağışlama ve affetmenin en çok krala yakıştığını söyleyen Seneca'ya göre cezalandırmanın tekrarlanması çok az kişinin nefretini ortadan kaldırırken pek çok kişinin nefretini uyandırır. Tıpkı kesilen bir ağacın birden çok filiz vermesi ve ekinlerin daha sık büyümeleri için biçilmeleri gibi. Kralın zalimliği düşmanlarının sayısını artırır. Dinginlik, hoşgörü en evvel kralın güvende olmasını sağlar.²³⁰

Seneca'nın hoşgörü anlayışı bağışlama, sevgi ve merhamet üzerine kuruludur. Kralın halkın gözünde bir zorba olarak görülmemesi gerekir, zorba ile kral arasında bir ayırım olmalıdır. Birisi silahları barışı korumak için kullanması gerekirken ki bu kişi kraldır; diğeri iktidar, öç alma, nefret ve büyük bir dehşet yaratmak için kullanır. Kral ile zorba arasında ki bu büyük farka ancak hoşgörü ile ulaşılır. Kralın tek yapması gereken şey kamusal alanı gözeterik tebaasına şefkat

²²⁸ A.e s. 29.

²²⁹ A.e, s. 31.

²³⁰ A.e, s. 41.

ve merhamet elini uzatmaktır. Bütün kralların büyük askeri birlikleri vardır. Bu askeri birlikler ancak kamusal alanı ve barışı koruduğu sürece yapılarına uygun hareket edilmiş sayılırlar.

Seneca Neron'a "nefret etsinler, yeter ki korksunlar" düşüncesiyle hareket edildiği sürece sadece bir korku imparatorluğunun meydana geleceğini söyler. Zira korku duyguları ele geçirir. Sürekli devam eden bir korku toplumun diğer bireylerini de harekete geçirir sakin duranları da kışkırtır ve farklı yolları denemelerine neden olur. Seneca'ya göre elindeki gücü katliamlar ve yağmalarda kullanan kişi gerçekte acınacak bir kişi ve zavallıdır. Bunun aksine toplumun her bireyini kendi parçasıymış gibi besleyip büyüten, ılımlı şeylere yönelen cezalandırmaktan çok bağışlayan kral, bütün toplum tarafından sevilir, savunulur ve saygı duyulur.²³¹ Yöneticinin yapması gereken şey, bir babanın evlatlarına yaklaşımı gibi bir yaklaşım sergilemektir. Nasıl ki bir baba çocuğunun yaptığı bir hata yüzünden, bazen tatlı bir dille, bazen tehditkâr bir dille bazen de hafif bir şekilde uyarıyorsa yöneticilerin de aynen bunun gibi toplumda yaşayan yurttaşlarını ilk hatalarından cezalandırmaktan ziyade onları bağışlamalı ve onların ıslahını sağlamalıdır.²³² Şöyle der Seneca:

"İyi bir başkan kendine hakimdir halka hizmet eder, kimsenin kanına değersiz gözüyle bakmaz: bu bir düşmanın kanı olabilir; bir suçlunun kanı olabilir, ama bir insanın kanıdır. Kimin kanı olursa olsun, izin vermediği için, onu ortadan kaldırmanın suç olduğunu düşünür. Bu nedenle, döküldükçe hepsi birlikte dökülür."²³³

"Doğaya uygun yaşam" anlayışını felsefesinin çıkış noktasını yapan Seneca, aynı şekilde hoşgörü anlayışını bu minval üzere inşa eder. Yönetici sınıfının doğanın genelinde olduğunu ve aynı zamanda yönetici sınıfın nasıl hareket etmesi gerektiğinin de yine doğaya bakılarak öğrenilebileceğini söyler. Birçok örnekte doğadaki bir durumu anlatan Seneca, örneğin arıların doğaları gereği çok çabuk kızdıklarını ve gövdelerinin yapısından kaynaklı saldırganlaştıklarını bunun üzerine iğnelerini hemen bıraktıklarını; fakat lider arının iğnesiz olduğunu belirtir. Çünkü doğa onun gaddar olmasını istememiştir. Onun öfkesini zararsız hale getirmiştir. Bu örnekte olduğu gibi doğada insanlar

²³¹ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 52.

²³² A.e, s. 53.

²³³ A.e, s. 78.

için rol model olabilecek şekilde çeşitli örnekler vardır. Şöyle der Seneca: “Hoşgörü kralın açık arazide güvenli olmasını sağlayacaktır. Vatandaşların sevgisi alt edilmeyen tek savunmadır. Hoşgörünün olmadığı yerde yüksek korunaklı kaleler yapmak, kulelerle çevrelemek kralın güvende olmasını sağlamayacaktır.”²³⁴

Seneca’ya göre bağışlamayı yönetimde prensip haline getiren kral tanrıların doğasına uygun hareket etmiş ve tanrıların hoşnutluğunu kazanmış sayılır. Kral nasıl ki tanrıya karşı yaptığı bir hatada tanrıdan onu bağışlamasını talep ediyorsa; aynı şekilde kral da yurttaşlarını yaptıkları bir hatadan ötürü onları hemen cezalandırmamalı ve bağışlamalıdır. Tanrı’dan ne kadar bağışlanmayı talep ediyorsa, yurttaşlarını da o derece bağışlamalıdır. Yüce ruhlu kişi, kendisine karşı bir tehdit olduğu halde hamlede bulunmayan, yüksek otoritede bile haksızlıklara katlanan kişidir ve bu kişi hoşgörülü olarak adlandırılabilir. Yani hoşgörü tamamen iradi bir eylemdir. Seneca’ya göre başkalarına karşı işlenen haksızlıkların cezalandırılması üç şekilde gerçekleşirse ılımlı bir yol izlenmiş olur. Birincisi ya cezalandırılan kişiyi ıslah amaçlı olmalı ya da onun cezalandırılması geride kalanların korunması için olmalı. Üçüncü olarak da kötülerin ortadan kaldırılarak geride kalanların daha güvenli yaşamalarını sağlamak için olmalıdır.²³⁵ Kralın yapması gereken şey az cezayla suçluları ıslah etmektir.

Bireylerin aralarındaki düşmanlıkları yok edip birlikte yaşayabilme yolunu bulmada önemli bir ilke olan bağışlama, yapılan yanlış ve kötülüğe karşı affetme eğilimine karşılık gelmektedir. Seneca’daki bağışlama olgusu, İslamiyet’te de en yüksek faziletlerden sayılan ahlaki bir değerdir. Zira Kuran’da iyi insanın kişiliğini oluşturan temel karakterlerden birisinin bağışlayıcılık olduğu açıklanmaktadır ve birçok ayette Allah’ın bağışlayıcı ve merhametli olduğu bunun yanında insanlara da bunu tavsiye ettiği gözlemlenmektedir. Örneğin Bakara suresi 263. Ayette “güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır...”²³⁶ Bunun yanında “af yolunu tut, iyiliği emret,

²³⁴ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s.60.

²³⁵ A.e, s. 63.

²³⁶ *Bakara*, 2/263.

cahillere aldırış etme.”²³⁷ , “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel (haslet ne ise) onunla sav. O zaman görürsün ki, seninle aranda düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir”²³⁸ gibi ayetlerde bağışlamanın önemi açıkça belirtilmiştir.

Bağışlayıcılığın toplumdaki insan ilişkileri üzerinde yapıcı, iyileştirici, uzlaştırıcı ve barışçıl etkileri vardır. İslamiyet’te bağışlama, yüksek fazilet örneği olarak görülmüştür. Ayrıca Hazreti peygamber döneminde bağışlamanın birçok örneğini görmekteyiz. Kendisini Taif’te taşıyanları, Hazreti Ayşe’ye iftira edenleri ve Hazreti Hamza’yı şehit edenleri bağışlaması bunun birkaç örneğidir. Bu noktada baktığımızda Seneca’nın bağışlama ve merhamet üzerine inşa ettiği hoşgörü anlayışının İslamiyet’te ahlaki bir edininim olarak görülen merhamet olgusuyla paralellik gösterdiği aşıkardır.

İkinci kısım olan hoşgörünün doğasının ne olduğunu Seneca şöyle tarif eder: “Hoşgörü, zihnin ölç alma yetkisi üzerindeki öz denetimidir. Ya da bir ceza kararlaştırma işinde daha aşağıda olana karşı daha yukarda olanın incelikle davranmasıdır... Hoşgörü bir cezayı tahsil etme işinde zihnin yumuşamaya doğru olan eğilimidir.”²³⁹ Öfkelenmek, sinirlenmek insan tabiatının sonucudur. Fakat Seneca’ya göre yönetici/kral olan kişi bulunduğu konum itibariyle öfkesine yenilmemeli, tahammül göstermeli ve sabırlı olmalıdır. Kralın Sabırlı olması tebaasında bulunan insanların kendisine karşı bir sevgi göstermelerini sağlayacaktır. Bu durumda kral güvende kalacaktır.

Seneca’nın hoşgörü anlayışının temelinde “empati” kavramı ağır basmaktadır. Çünkü içinde bulunduğu çağın genel özelliklerinden kaynaklı olacak ki onun hoşgörü anlayışı günümüzde kabul edilen anlayıştan farklılık göstermektedir. Sınırsız bir hoşgörü anlayışını kabul etmeyen Seneca, farklılıkların, fikirsel ayrılıkların var olan siyasal iktidara zarar vermediği sürece hoş görülebileceğini savunmaktadır. Bunun yanında siyasal otoriteyi sarsacak her türlü eylemin de karşılıksız bırakılmamasını da dile getirir. İşte tam bu noktada Seneca gerçekleştirilecek olan cezanın en ağır biçimde değil de daha yumuşak bir

²³⁷ *Araf*, 7/199.

²³⁸ *Fusilet*, 41/34.

²³⁹ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 71.

şekilde gerçekleştirilmesini tavsiye etmektedir. Yönetici kral, kendi tebaasında bulunan her bireyi vücudunun birer azası olarak görmeli. Nasıl ki bir organ hastalandığı zaman onun tedavisi için doktora gidilip ilaç alınmıyorsa aynı şekilde toplumda var olan sosyal düzene karşı çıkanlara ve bozgunculuk yapanların öncelikle ıslahına çalışılmalı. Cezai işlem en son seçenek olmalı.²⁴⁰

Seneca'nın hoşgörü anlayışını sık sık dile getirdiği merhamet ve iyi niyetle açıklamak mümkündür. Ona göre merhametin gücü şiddet ve öfkenin gücünden daha üstündür. Affedici olan kral toplumdaki her bireyin hoşnutluğunu kazanır. Özellikle zalimce bir cezayı işlem uygulayan kral, hiçbir şerefli erdeme sahip olamaz. Yönetici sınıf ya da kral her zaman toplumun ıslahına çalışmalıdır. Öfkeden cezadan olabildiğince uzak durmalı onlardan hiçbir zaman ümidini kesmemelidir. "Tedaviden ümidini kesmek kötü bir hekimin işidir"²⁴¹ der Seneca. Bunun yanında doğa yasası (Tanrı) bütün insanları özgür olarak yaratmıştır. Bunun için insanları; tercihlerinden, düşüncelerinden dolayı bir mal gibi kullanmak doğa yasasına aykırıdır. Kralın yapması gereken şey bu özgür insanları bakımları kendisine devredilmiş birer birey olarak görmektir. Ona göre devlet yöneticisi, kral kendilerini iç denetimle tutarak; baskı şiddet, merhametsizlik gibi olumsuz durumlardan uzak tutmalıdır. Tebaasına her zaman merhametli, bağışlayıcı, sabırlı ve anlayışlı olmalıdır. Tüm bu olumlu özelliklere sahip olan yönetici hoşgörülü olmuş olur.²⁴²

Seneca'ya göre, hoşgörüden uzak olan imparator, tüm halkını şiddet, eziyet ve hoşgörüsüzlüğe mahkûm etmiş olur. Hoşgörülü imparator erdemlerin en büyüğüne sahip olmuş olur. Şiddet, baskı halk üzerinde olumsuz etkilere neden olur. İmparatorun duyulan korku halk üzerinde olumsuzluk yaratır. Bu şekilde hareket edildiği sürece bireyler kendi güvenliğini sağlamak için farklı yollara başvurabilir. Hakikatte imparator'un halkına karşı uygulayacağı ılımlılık kendisinin devamlılığını sağlar. Halk imparatora o kadar çok güvenir ki yeri geldiğinde kendilerini feda edebileceklerdir.²⁴³ Seneca'ya göre hoşgörü kralı güvende tutar. Haksızlık yapmayan, hoşgörülü olan ve adaletsizliği ortadan

²⁴⁰ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 64.

²⁴¹ A.e, s. 58.

²⁴² A.e, s. 36.

²⁴³ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 47-49.

kaldıran yönetici zulme uğramışların hoşnutluğunu kazanır.

Seneca'ya göre, özgürlük, merhamet, bağışlama ve adalet hoşgörü zeminini teşkil eden temel olgulardır. Doğa insanları özgür olarak yaratmıştır. Bireyin varlık oluşu toplumun varlığından önce gelir. İnsan bir akıl varlığı olması sebebiyle diğer bütün varlıklardan önce gelmektedir. İnsan asla bir araç olarak kullanılamaz ve doğal haklarından mahrum edilemez. Seneca, her insanın eşit haklara sahip olduğunu ifade eder; acıma ve bağışlama temelinde şekillendirdiği hoşgörü anlayışına göre; acıma herhangi bir bireyin başına geldiğine inanılan bir kötülükten dolayı duyulan üzüntüden doğan zihinsel bir süreçtir. Bağışlama ise cezalandırılmasına karar verilen kişiyi affetme ve ceza işleminin gerçekleştirilmemesidir. Ona göre, hoşgörü zihnin öz denetimidir.²⁴⁴ Bunun yanında başkasına yapılan bir haksızlık durumunun hoşgörü ile bağdaştırılamayacağını da belirtir. 19. Yüzyıl'ın önemli düşünürlerinden olan John Stuart Mill'e göre; sınırsız bir hoşgörüden ve özgürlükten bahsedilemez. Bireyin tutum ve davranışları başkalarına zarar verdiği takdirde tolere edilemeyeceğini beyan eder. Bunun yanında Mill hoşgörüyle özgürlüğün unsurlarından biri olarak ele alır.²⁴⁵ Filozofumuzun hoşgörü anlayışında ahlak ve siyasi erdemler iç içe ve ahlaki erdemlerin ön planda olduğundan çizilen toplum portresi, sevgi ve adalete dayalı bir toplumdur. Ahlaki erdemler üzerinde şekillendirdiği hoşgörü anlayışında adalet, merhamet ve özgürlük, toplumun bütün bireylerinin barışçıl bir şekilde yaşamalarını sağladığı gibi kralın da güven içerisinde yaşamasını sağlayacaktır. Toplumun düzeni ahlaki erdemlerle sağlanır. Yöneticinin yapması gereken şey, her türlü aşırılıktan kaçıp toplumun huzuru için doğru olanı seçmesi ve toplumun huzurunu sağlamaktır.

Seneca'ya göre imparator insanların haklarını, yaşamlarını, özgürlüklerini ve mallarını korumak için vardır. Bu noktada Seneca ve Locke'un aynı düşüncede olduklarını görmekteyiz. Çünkü Locke devletin görevinin sivil çıkarları korumak olduğunu belirtmektedir. Söz konusu sivil çıkarlar; hayat, özgürlük ve sağlık gibi doğal haklardır.²⁴⁶ Güç kullanımı en son yaptırım olarak imparatorun

²⁴⁴ A.e, s. 18.

²⁴⁵ Yasemin Ölmez Atalay, a.g.e, s. 65.

²⁴⁶ Locke, a.g.e, s. 34.

görevlerinden biridir. Cezalandırma fiilinin nadiren yapıldığı bir yönetim biçiminde halk, kendisini güven içinde hissettiği için devletin varlığını sürdürmesine ve daha uzun ömürlü olmasına katkı sağlayacaktır. Aksine yönetici halka karşı hoşgörüsüz, adaletsiz, cezalandırıcı olursa; halkta, yöneticiye karşı isyankâr ve öç alma eyleminde bulunur. Sert ve katı tutumlar devletin varlığını ortadan kaldırır. Çünkü devlet halkın kendisidir ve gücünü yine halktan alır. Merhametli, bağışlayıcı olan bir krala, halk sevgi ve minnetle bağlı olur. Sorumluluğun karşısında ve kamusal olanın hakkını korumak adına uygulanacak bir cezai işlemin öncesinde olabildiğince kişinin ıslahına çalışılmalı ceza son çare olarak görülmelidir. Cezanın tek bir nedeni olmalı, o da ahlaki olmayana ve ıslahına çalışılmaya yönelik bir eylem olmalıdır. Hoşgörü ve ılımlılık en çok bir Kral'a yaraşır şey olduğu görüşüşündedir Seneca. Gücü kim için olursa olsun, yakın birine ya da uzak birine, karşı bir şiddet aracına dönüştürmek Krala yakışır bir şey değildir.

Seneca, kendisini bir Romalı olmaktan çok bir dünya vatandaşı olarak görmüş ve onun için bütün insanlar evrensel olan bu dünyanın vatandaşıdır. Diğer yandan onun ruh anlayışında da belirttiğimiz gibi ruhun, tanrısal bir soluk olarak görülmesi insanların aslında birbirleriyle hem eşit hem de aynı haklara sahip olduklarını da kanıtlar niteliktedir. “Madem ruh Tanrı'dan gelme bir soluktur, o halde yetenekli, değerli insanlar, ırk, ulus farkı olmadan birbirlerine eşittir, çeşitli sınıflandırmalar, değerlendirmeler de insan gururunun ya da haksızlığının yarattığı şeylerdir.” der Seneca.²⁴⁷ Buradan da anlaşılacağı gibi tanrı bütün insanları eşit haklara sahip ve özgür olarak yaratmıştır. İnsanların hayatları boyunca tutundukları tavır, zevk ve tutkuları, edindikleri çevre onlar üzerinde olumsuz etkilere neden olup; kişilerin merhametsiz ve hoşgörüsüz olmalarında etkili olur. Birey sahip olduğu ya da edindiği erdemler sayesinde karşılaştığı tüm olumsuz durumları hoşgörüyle karşılayıp, aslında hiçbir şeyin rastlantı sonucunda meydana gelmediğini de idrak etmiş olacaktır.

²⁴⁷ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 62.

3.4. Seneca Hoşgörüsünün Temel Bileşenleri

Bir ahlak filozofu olarak değerlendirilebilecek olan Seneca'nın hoşgörü anlayışı, dini ve siyasi bir hoşgörüden çok ahlaki normlara dayalı bir anlayıştır. Çünkü onun hoşgörü anlayışının temelinde bulunan adalet, merhamet, özgürlük ve alçakgönüllülük gibi kavramlar ahlaki birer kavramdır. Bu kavramlar farklılıkları hoşgörüyle karşılama ve birlikte yaşama olgusunu mümkün kılan temel olgulardır. Bu olguların elbette siyasi ve dini boyutları mevcuttur. Fakat Seneca bu kavramların daha çok ahlaki boyutunu ele almakta ve hoşgörü anlayışını da bu çerçevede şekillendirmektedir. Ona göre bir yöneticinin hoşgörü ortamını sağlamak için toplumda kendisinden aşağıda bulunan her bir bireye adalet ve merhametle yaklaşması gerekir.

Seneca'ya göre adaletin esas alındığı bir yönetimde bireyler kendilerini güven içerisinde hissedecekleri için toplumda barışçıl bir durum hasıl olacaktır. Siyasi yönetim ya da kral, yasalar yoluyla bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alır. Böylece sağlanacak olan adalet yoluyla en başta kral güvende kalır. İmparator ya da devlet kendisini oluşturan halkın sivil haklarını korumak ve bireysel ihtiyaçlarını tedarik etmek için vardır.²⁴⁸ Bu sivil çıkarlar hayat, özgürlük, mal mülk ve sağlık gibi doğal haklarıdır. İmparator bunları korumakla yükümlüdür. İmparator, bütün tebaasına eşit ve tarafsız bir şekilde yasaları uygulamalıdır. Bu hoşgörülü olmanın temel ilkesi ve hoşgörünün doğasının bir sonucudur.²⁴⁹ Seneca *Ahlak Mektupları*'nın 47. Mektubunda dostu Lucilius'a kendisinden aşağıda olanlara kendisinden yukarıda olanlarla yaşamak istediği gibi yaşamasını tavsiye eder.²⁵⁰ Seneca'ya göre doğa yasası, (tanrı) tüm bireylerin özgür ve onurlu olarak yaşamalarını buyurur.²⁵¹ Yönetici fikrini doğa ortaya koymuştur.²⁵² Fakat yönetici elindeki gücü ancak barışı korumak için kullanabilmelidir. Hoşgörü özgürlüklerin garantörlüğünü üstlenir.²⁵³

²⁴⁸ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 36.

²⁴⁹ A.e, s. 76.

²⁵⁰ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 159.

²⁵¹ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 57.

²⁵² A.e, s. 59.

²⁵³ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 76.

Seneca'nın hoşgörü anlayışının en önemli özelliği merhamet/bağışlamanın esas alınmasıdır. Ona göre bağışlamayı prensip haline getiren yönetici bütün toplumun hoşnutluğunu kazanır. Aynı zamanda bu erdemli olmaya da yararlı bir şeydir. Hoşgörülü olmanın en doğru yolu merhamet ve yumuşaklıkla hareket etmektir.²⁵⁴ Aksi halde hareket etmek yani cezalandırmayı artırmak, toplumdaki bireyleri tahrik edip düşmanlıkların yayılmasına sebep olacaktır. Seneca'ya göre insan doğası gereği inatçı bir yapıdadır. Cezalandırmanın fazla uygulandığı, bağışlamanın nadiren yapıldığı bir toplumda insanlar bu inatçı yapılarından dolayı suça daha fazla meyil göstereceklerdir. Fakat insanların nadiren cezalandırıldığı bir devlette insanlarda dürüstlikle ilgili bir görüş birliği oluşur.²⁵⁵ Devletin bireylerin işlediği kusurlara karşı esirgeyiciliği ıslah eder. Eğer hiç kimse bağışlanmazsa o halde en çok korkması gereken kişi kralın kendisidir.²⁵⁶ Seneca'ya göre krallarda öldürmeyi adet edinmişlerdir. Fakat kamusal yarar bunun hangi sıklıkla yapılmasına izin verdiği ölçüde olacaktır. Cezalandırmaya sebep bulup da cezalandırmaya ölçü koymayan insan gaddardır. Hoşgörü, bu sebepten kendisinden uzakta durması gereken bu davranışı reddeder.²⁵⁷ Seneca için hoşgörüyü merhametle karıştırmamak gerekir. Kötü bir durum için birisine duyulan his merhamettir elbette değerlidir. Hoşgörü ise işlenendir. Zihni dingin kılar. Dingin zihin, düşünür ve devinim içerisindedir. Bundan dolayı hoşgörü insanı bilge kılar.²⁵⁸

Temelde insanın özünde bulunan doğruluk ve iyilik, merhamet sayesinde zamanla daha büyük iyilik ve doğruluklara götürecektir.²⁵⁹ İnsan doğası gereği iyi ve kötü olanı barındırdığı için bu iyilik ve kötülük herhangi bir dış müdahaleyle, baskıyla, kanunlarla ve kaba kuvvetle değiştirilmez. Asıl önemli olan davranışların içselleştirilmesidir. Bunun yanında merhamet ve bağışlama, bireyin kötü olan davranışlarının ıslahında önemli bir rol oynayacaktır.²⁶⁰

Seneca'ya göre oç alma düşüncesinde bir parça azaltmaya gitmek

²⁵⁴ Seneca, *Ahlak Mektupları*, s. 35.

²⁵⁵ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 64.

²⁵⁶ A.e, s. 64.

²⁵⁷ A.e, s. 72, 73.

²⁵⁸ A.e, s. 71.

²⁵⁹ A.e, s. 31.

²⁶⁰ A.e, s. 37.

hoşgörünün belirtisi olduğu gibi, herhangi hatalı bir davranışı cezasız bırakmakta yanlışır. Siyasi erk ya da İmparator/ devlet sivil hakları korumak ve kanunları geliştirmekle sorumludur.²⁶¹ Kanunlara uymayanlar cezalandırılır. Bu noktada Seneca ve Locke'un²⁶² aynı görüşte olduklarını görüyoruz. Bireyleri kötülüklerden sakındırmak ve iyiliklere teşvik etmek toplumdaki her bireyin görevidir. Ancak son çare olarak cezalandırma sivil çıkarları korumak için yönetimin eliyle olmalıdır. Baskı ve şiddet kullanılarak hiçbir bireyin hakları gasp edilemez.²⁶³ Kral ile bir zorba arasındaki en büyük fark birisi silahları barışın korunmasında kullanır. Diğeri ise büyük nefretleri büyük bir dehşetle kontrol altına almaya çalışır.²⁶⁴

²⁶¹ A.e, s. 31.

²⁶² Locke, a.g.e, s. 35.

²⁶³ Seneca, *Hoşgörü Üzerine*, s. 64.

²⁶⁴ A.e, s. 37.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca da görüldüğü üzere Seneca'nın Stoa felsefesini benimsemesinin altında yatan neden, Yunan kent devletlerinin çözülmesiyle başlayan ve etkileri Seneca'nın da yaşadığı döneme kadar süren düşünsel, politik ve toplumsal koşullardır. Bu koşulları onun hem geliştirdiği öğretide hem de çeşitli sorunlar karşısında takındığı tavırlarda adım adım izlemek mümkündür.

Roma toplumunda hem bir yönetici hem de bir düşünür olan Seneca Stoa felsefesiyle, büyük yozlaşmaların yaşandığı insanın giderek tutku ve arzularının esiri olduğu, köleliğin yaygın olduğu bir dönemde tanışmıştır. Tüm bunların sonucunda o tüm benliği ve bilgi birikimiyle eski dönem erdemlerini tekrar canlandırmak ve toplumun eski huzurlu, refahlı günlerine dönmesini amaç edinmiş stoacı bir filozoftur. Stoa felsefesi, tüm insanlara şerefli ve sade bir yaşam sürmeyi vadeliyordu. Seneca bu felsefe okulunu hemen benimsedi ve onun bir temsilcisi oldu. Giderek bireyi yozlaştıran zenginlik, güç, arzu ve tutkuların stoacı bir düşünce çerçevesinde dizginlenebileceğine inandı.

İnsan her daim mutlu olmaya çalışan fakat bunu nasıl elde edeceğini bilmeyen bir canlı olduğundan dolayı sürekli farklı yollara başvurmaktadır. Hayatı boyunca karşılaştığı, yaşadığı tecrübeler Seneca'yı bir belirsizliğin içine doğru sürüklemiştir. Bu belirsizliğe acıları, arzu ve tutkuları da eklenince birey bu sefer dünyayı anlama çabası içerisine girmektedir. Bu uğraş ilk insandan itibaren başlamış ve sürekli gelişim ve farklılık göstermiştir.

Tezimin içeriğini öncelikle stoa felsefesinin temel kaynaklarını belirtip, özellikle Seneca bağlamında, onun; felsefe, ahlak, siyaset, özgürlük, erdem ve hoşgörü gibi, düşüncelerini temel alarak tarihsel bir süreç içerisinde anlatmaya çalıştım. İnsan, hangi çağda ve toplumda yaşamış olursa olsun her zaman belirli ahlak kurallarıyla iç içe olmak zorundadır. Zaman zaman bu kurallar töre, örf adet gibi yazısız kaynaklar olacağı gibi daha çok yazılı hukuk kuralları da olabilir. Toplumlar arasında farklılık olabileceği gibi, zaman içerisinde değişikliklere uğrayabilecek olan ahlak kuralları; temelinde her bir insanın eşit haklara sahip olduğunu, adalet, eşitlik gibi temel olguları da içerisinde bulundurur.

Stoacı ahlak anlayışında doğa-insan uyumu, insanın ahlaksal gelişimine ve özgürlük anlayışına büyük katkı sağlamaktadır. Kiniklerden farklı olarak her türlü topluma uygulanarak evrensel bir ahlak anlayışına varılabileceğine inanılır. Günümüzde çokça tekrarlanan ve içerisinde hem sosyolojik hem de biyolojik bir benzerliği içeren “insan küçültülmüş dünya, dünya büyütülmüş insan” söylemi stoacılıkta felsefi bir düşünce haline gelmiştir. Stoacılığın bize öğretmeye çalıştığı belki de en büyük özelliği denilebilecek şey “hayat senin hayatın bunun kriterlerini belirleyecek olan sensin” der. Bireysel ve toplumsal huzurun sağlanması için reddedilen savaş, hırs, hoşgörüsüzlük, zenginlik ve bunun gibi duygular evrensel doğa yapısında da yoktur. Bu duygular içsel bir durum olmayıp bireyin toplum ve doğayla bütünleşmesine de engel oluşturmaktır. Bunun için erdemli bir yaşamın yaşanmasına engel olabilecek bu duyguların bertaraf edilmesi gerekmektedir. Zenginlik, güç, sağlık, haz bize bağlı olmayan dışsal şeylerdir. Bize bağlı olan tek şey akla uygun hareket etmektir. Ahlaksal olan budur. İyilik dışında hiçbir nedenle hareket etmeme, erdemden başka hiçbir değer tanımama stoa ahlakının en çok üzerinde durduğu konuların başında gelir. Bize bağlı olmayan ne iyi ne de kötü şeylerdir. Mutluluk zihinsel bir durum olup tercihlerimiz ve arzularımıza bağlıdır. Maddi koşullar evrensel akla uygun ya da paralel bir yaşam anlayışı bizim mutlu olma sürecimizi ortaya çıkaracaktır. Dışsal etkiler zihinsel faaliyetlerimizi etkiler ve belli bir oranda algılarımızı etkiler. Fakat nihayetinde onaylama ve ret etme bizim kendi irademize bağlıdır.

Stoacı geleneğin genel çizgisinden hareket etmiş olan Seneca’ya göre, her insan evrensel yasalara tabi olan ve bunları akıl aracılığıyla bilen bir canlıdır. Temelde doğaya uygun yaşamı var eden stoa öğretisi, görülmektedir ki insanın önce kendisini düzene sokması ardından evrensel bir akıl ile yönetilen bir ahlak anlayışını savunmuştur. Doğaya uygun yaşam erdemli bir sonucu doğuracağından değerli görülmüştür. Böylelikle Stoacılar ve özelinde Seneca için erdem, içerisinde en yüce iyiyi barındırırken erdemli bir yaşam ve hoşgörülü bir yaklaşım insan hayatının gayesi olarak görülmüştür.

Yazmış olduğu eserlerde genellikle ahlaki sorunları ele almasına karşın Seneca’nın etkisi yalnızca ahlak alanında olmamıştır. O, savunduğu evrensel doğal eşitlik ve insan hakları kuramıyla, Roma Devleti’nin hukuk ve siyaset

anlayışına katkıda bulunmuştur. Bunun yanında hoşgörüyü ahlaki bir edinin olarak ele almıştır. Seneca'nın felsefi görüşleri ışığında belirlenen bilge kişi, gönümüz dünyasında örnek alınırsa birçok savaşa neden olan olumsuzluklara ayna tutacak değerdedir. Onun bahsettiği ve savunduğu evrensel kurallar ve ahlaki erdemler gerek yaşadığımız dünyanın gerekse içerisine bulunduğumuz toplumumuzda her gün birlikte olduğumuz fakat unutulmaya mahkûm edilmiş değerlerdir. Ona göre içsel özgürlüğümüzü koruyabilirsek ve erdemlerimize sahip çıkmayı başarabilirsek o zaman felsefenin kapılarını aralamış olabiliriz. Kalıcı mutluluğu sağlayacak olanın dışardan değil, içsel huzuru ve özgürlüğü bulan insan bilgeliği elde edecektir.

Genel insanlık tarihi içerisinde varlığımızı ele aldığımızda erdem, bilgeliğin ve özgürlüğün bir bütün olduğunu görmekteyiz. Seneca'nın öğretisini öncü olarak kabul ettiğimiz taktirde kendi eksikliklerimizi ve kusurlarımızı ortaya koyabilmek mümkün olabilecektir. Bu sayede gerek kendi iç dünyamızı gerek insanlığın genel çerçevede yabancılaşmaya yol alan seyrinin değişimini mümkün kılabilir ve asıl özgürlüğü bulmuş oluruz.

Stoacı bir filozof olan Seneca'ya göre mutlu bir yaşam, ancak tutkuların esirliğinden kurtulup bilgece yaşanılarak ve doğayla bütünleşerek elde edilir. Doğayı bir bütün olarak gören genel bir ahlak yasası kurak dünya vatandaşlığını hem etik hem de politik açıdan kurmanın mümkün olduğunu bize aktarmaktadır. Dünyaya gelen birey aslında doğduğu sınırların vatandaşı değildir. O bir dünya vatandaşıdır. Onu sınırlayıp belli bir milliyete, ona bir sınırlandırma getiren biziz. Belirlenen sınırlar çizilen haritalar birer suni sınır olup bireyler arasında ayrılıklar koyan şeylerdir. Aslında baktığımızda her çağın önemli bir problemi olan bireyin kendisini gerçekleştirmesini ve doğayla bir bütün haline gelmesini engelleyen politik engel ve müdahaleler stoacı felsefe açısından şiddetle reddedilir. Çünkü stoacı felsefenin işaret ettiği mutluluk ancak bireyin doğayla bütünleşmesi ve kendisini gerçekleştirmesiyle mümkün olabilir. Stoacı felsefe bizim bunu anlamamız için tarihsel bir süreç içerisinde bize felsefi bir birikim sunarken bunun yanında aynı zamanda bize bir cesaret eğilimi de aşılacaktır. Onların felsefi bir bakış açısıyla değerlendirdikleri "bilge kişi" ideali yaşadığımız bu zaman da örnek alınır; birçok savaşa neden olan hırs, güç, para, gibi olumsuzluklara, ayna

tutacaktır. Her bir birey sahip olduğu erdemleri ve içsel huzurunu sağlayabilirse mutlu olma yolunda ilerlemiş olur.

Ahlak ve hoşgörüyeye ilişkin görüşlerinden sonra Seneca'ya ilişkin olarak değineceğimiz son konu, ona yöneltlen bazı eleştirilerdir. Birincisi; Seneca bir yandan tüm insanların eşit olduklarını söyler, köleliği eleştirir, ama diğer yandan köleliğin kaldırılması gerektiğine ilişkin bir şey söylemez. Ona göre kölelik sadece bedeni etkiler, ruhu etkilemez. Köleliğin kendisinden çok, kölelere kötü davranılmasını eleştirir. İkincisi hem Stoa'nın hem de kendi ilkelerine uygun bir yaşam sürmemekle, zenginliğiyle, saray hayatına karışmakla ve Neron'un kötülüklerine göz yummakla suçlanmıştır.

İnsan gerek Sahip olduğu biyolojik yapıya göre gerekse toplumsal yönüne göre diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. Bireysel tercih ve farklılıklar her ne kadar değişiklik gösterse de bunu sağlamak zorundadır. Hoşgörülü ya da hoşgörüsüz olma durumu bireyin kendisine verdiği değer önemlidir. Bunun için stoacı düşünürlerin “bilge kişi” “erdem” “doğaya uygun yaşam” “adalet” kanaat-ölçü” gibi çokça üzerinde durdukları kavramlar hem ahlakın hem de hoşgörünün temelini oluşturmaktadır. Bireyin kendisine atfettiği değer, diğer bireylerin farklılıklarını, onlarla ilişkilerini olumlu ya da olumsuz etkileyecektir. Örneğin istek ve arzularına, güce, boyun eğen birisinin hoşgörülü olması beklenen bir durum olamaz. Her bir birey karşısındakini özgür ve hak sahibi bir birey olarak gördüğü ölçüde toplumsal barış ve hoşgörü ortamı sağlanmış olur. Bunun için birey ve toplumların, sahip olduğu değer, dünya görüşü ve inancın tek doğru ve kurtuluş reçetesi olarak görülmesi hoşgörü tarafından hoşgörüsüz olarak görülmektedir. Hoşgörülü olmak dayanışmayla iç içedir. Dayanışmada, vicdanlı ve empati kurmayla iç içedir. Hoşgörülü olmak karşısındakini kendisiymiş gibi görmektir.

İktidar sahipleri düşünce ve vicdan özgürlüğünün korunması adına, sahip oldukları siyasal gücü halka karşı bir baskı aracı olarak kullanmamalıdır. Bireysel farklılıkları, herkesin aynı haklara sahip olabileceği anlayışıyla kabul etmeleri gerekmektedir. Bunun yanında farklı inanç grupları da sahip oldukları inançları, siyasal erki ortadan kaldıracak bir silah haline getirmemelidir. Hoşgörülü görüş,

davranışlar ve iyi niyet bir arada yaşamaya olanak sağlar. Fakat her şeye hoşgörüyle yaklaşmak ta olumsuz bir etki yaratabilir. Hak ihlaline, zulme, yaşam alanına müdahale, baskıya hoşgörüyle yaklaşılmaz. Bir diğerinin varlığını ortadan kaldırmaya yönelik hiçbir eyleme hoşgörü gösterilmez. Çünkü hoşgörü söylemden çok eyleme önem verir. Kayıtsızlık ya da kabullenme kavramlarıyla hoşgörü karıştırılmamalıdır. Çünkü hoşgörü kabullenme durumundan çok var olan farklılığın sosyal bir gerçeklik ve bir zenginlik olarak görülmesidir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, *Kent devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009.
- AKARSU Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998.
- AKARSU Bedia, *Mutluluk Ahlakı*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1982.
- ARICAN Musa Kazım, *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, Hece Yayınları, Ankara, 2015.
- ARİSTOTELES *Politika*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- ARSLAN Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Bb101 Yayınları, Ankara, 2017.
- ARSLAN Ahmet, *İlkçağ felsefe Tarihi*, 4. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- AURELIUS Marcus, *Kendime Düşünceler*, Çev: Emre Ceren, Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- AURELIUS Marcus, *Düşünceler*, Çev: Şadan Karadeniz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- BATUHAN Hüseyin, *Semiyotik, Fanatizm ve tolerans*, Nobel yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
- BİRAND Kamıran, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987.
- BOLAY Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.
- BRUN Jean, *Stoa Felsefesi* Çev: Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- COPLESTON *Felsefe Tarihi 1. Cilt bölüm 2b Yunan ve Roma Felsefesi Helenistik Felsefe*, İdea Yayınları, İstanbul, 1990.
- CORNFORD F.M, *Sokrates Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

- ÇİÇERO *Devlet Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇİÇERO *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.
- EPIKTETOS *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını açar*, Çev: Cengiz Erengil, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2003.
- EPIKTETOS *Söylevler*, Çev: Yahya Kurtkaya, Şule Yayınları, İstanbul, 2019.
- GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- HANÇERLİOĞULLARI Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar 3. Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- HANÇERLİOĞULLARI Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- HERAKLEİTOS *Fragmanlar*, Çev: C. Cengiz Çevik, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.
- JADAANE Fehmi, *Stoacılığın İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*, Çev: Ece Ergin, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2020.
- KANT Immanuel, *Pratik Ussun Eleştirisi*, Çev: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- LAERTİOS Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşam ve Öğretileri*, Çev: Candan Şentuna, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2003.
- LOCKE, John, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, çev: Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, Ankara, 2017.
- MENGÜŞOĞLU Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2017.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖZLEM Doğan, *Ahlak Felsefesi*, Notos Kitap Evi, İstanbul, 2017.
- PAKSÜT Fatma, *Seneca'da Ahlak ve Zevk Anlayışı*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1971.
- RUSSEL Bertrand, *Batı Felsefe Tarihi 1. Cilt*, Çev: Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

- SENECA *Ahlak Mektupları*, Çev: Türkan Uzel, Jaguar Yayınları, İstanbul, 2019.
- SENECA *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine, İnziva Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- SENECA *Doğa Araştırmaları*, Çev: C. Cengiz Çevik, Jaguar Yayınları, İstanbul, 2018.
- SENECA *Gladyatör Kararını Arenada Verir*, Çev: Özlem Küskü, Destek Yayınları, İstanbul, 2020.
- SENECA *Hoşgörü Üzerine*, Çev: Bedia Demiriş, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.
- SENECA *Mutlu Yaşam Üzerine, Yaşamın Kısıklığı Üzerine*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- SENECA *Medea*, Çev: Çiğdem Dürüşken, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- SENECA *Ruh Dinginliği*, Çev: Bedia Demiriş, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.
- SENECA *Teselliler*, Çev: Kenan Sarılioğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.
- SENECA *Troalı Kadınlar*, Çev: Çiğdem Dürüşken, Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- TİMUÇİN Afşar, *Felsefeye Giriş*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2008.
- VOLTAİRE, *Hoşgörü Üzerine Bir İnceleme*, Çev: Erkan Ataçay, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2017
- WALZER Michael, *Hoşgörü Üzerine*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- YÜRÜŞEN Melih, *Libreal Bir Değer Olarak ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- YÜRÜŞEN Melih, *Ahlaki ve siyasi Hoşgörü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1994.
- ZELLER Eduard, *Grekl Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- SÜRELİ YAYINLAR**
- ÖZNE, *Felsefe Bilim Sanat Yazıları, Stoa Felsefesi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

ŞEKERCİ Ahmet Erhan, “*John Locke ’ta Tolerans Kavramını Yeniden Okumaya Dair*”
Dini ve Felsefi Metinler Yirmi Birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama, 1.cilt, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İstanbul, Ege Basım, 2012.

TEZLER

HEMŞİNLİ Hakan, *Din ve Hoşgörü: İmkân ve Sınırlılıklar- İslam Dini Örneği*,
Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Van, 2007.

KUYURTAR Mehmet, *Orta çağ İslam Düşüncesinde Hoşgörü*, Yayımlanmış
Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

ÖLMEZ ATALAY, Yasemin, *Felsefi Açıdan Tolerans ve Hoşgörü*, Yayımlanmış
Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ozan AŞKAN

Uyruğu: T.C.

EĞİTİM

Derece

Kurum

Mezuniyet Yılı

İŞ TECRÜBESİ

Tarih

Kurum

Görev